

June 1970

J. Jergmar

BISKOPSMÖTET I SVERIGE 1902 - 1924

A k a d e m i s k a v h a n d l i n g
som med tillstånd av Teologiska fakulteten vid Lunds
universitet för erhållande av teologie doktorsexamen
kommer att till offentlig granskning framläggas å
humanistiska institutionens hörsal, Helgonabacken 14,
lördagen den 19 september 1970 kl. 10.15.

av

JARL JERGMAR

Teol.lic., VDM, kr.

Mit einer deutschen Zusammenfassung

KÄLLOR OCH LITTERATUR.

Förkortningar	I
Otryckta källor	II
Tryckta källor och anförd litteratur	III

INLEDNING. UPPGIFTEN	1
-------------------------------------	---

A. BAKGRUNDEN.

Kapitel 1. Biskopsmötet i andra kyrkor.

Finland	3
Danmark	6
Norge	10
Anglikanska kyrkan	11
Den romersk-katolska kyrkan	13

Kapitel 2. Biskopsmötet under 1890-talet.

Förslag om en närmare sammanslutning mellan biskoparna	15
Biskopskonferensen 1898	18

B. BISKOPSMÖTET VÄXER FRAM, 1902-1916.

Kapitel 3. Situationen för svenska kyrkan kring sekelskiftet.

Kyrkan i motvind	24
Kyrkligt uppvaknande	27
Strävan efter ändamålsenligare kyrklig organisation	28

Kapitel 4. Biskopsmötet 1902.

Initiativet till biskopsmötet och inställningen bland biskoparna	33
Biskopsmötet sammanträder. Biskoparnas syn på dess funktion. Arbetsordning	37
Ärendena. Allmänt	40
Biskopsmötet och Kungl. Maj:t	41
Biskopsmötet och kyrkomötet	46
Biskopsmötet och de teologiska fakulteterna	48
Biskopsmötet och de enskilda stifteten	54

Kapitel 5. Biskopsmötet 1905 och biskopspetitionen.

Biskopsmötet 1905	55
Biskopspetitionen 1906 angående läroverken	60

Kapitel 6. Biskopsmötet 1907.

Olof Holmströms förslag om biskopskonferens	65
Biskopsmötet sammanträden. Arbetsordning.	
Debatten om biskopsmötets ställning	67
Biskopsmötet och kyrkomötet	75
Biskopsmötet och Kungl. Maj:t	77
Biskopsmötet och de enskilda stiftet	78

Kapitel 7. Biskopsmötena 1909 och 1910.

Biskopsmötet 1909	80
Biskopsmötet 1910	84

Kapitel 8. Biskopsmötet 1912.

Prosten Lindstedts syn på episkopatets ställning i kyrkostyrelsen	87
Biskopsmötet 1912	89

Kapitel 9. Biskopsmötena 1914 och 1915.

Biskopsmötet 1914	97
Biskopsmötet 1915	101
Danells förslag om en fastare plats för biskops- mötet i den kyrkliga organisationen	101
O. Bensows förslag om biskopskonferens	105
E. Leufvéns förslag om biskopskonferens	107

SAMMANFATTNING. 108

C. BISKOPSMÖTET KONSOLIDERAS. 1917-1924.

Kapitel 10. Situationen för svenska kyrkan under åren kring
första världskrigets slut.

Angreppen mot kyrkan	111
Den kyrkliga reaktionen	116

Kapitel 11. Biskopsmötet och kyrka-statfrågan 120

Kapitel 12. Biskopsmötet får allt fastare former.

Biskopsmötets stadga	139
Biskopsmötets ständiga delegation	143
Biskoparna försöker utverka fria resor till bi- skopsmötena	144
Biskopsmötet som svenska kyrkans centrala repre- sentation	151

Kapitel 13. Biskopsmötet som svenska kyrkans representation vid kontakt med andra kyrkor	161
Biskopsmötet och de svenska frikyrkorna	162
Biskopsmötet och de evangeliska kyrkorna i Tysk- land-Österrike	165
Biskopsmötet och den anglikanska kyrkan	165
De nordiska biskopsmötena	168
Kapitel 14. Biskopsmötets tre herdabrev.	
Herdabrevet 1917	188
Herdabrevet 1919	200
Herdabrevet 1920	201
SAMMANFATTNING	203
Zusammenfassung	206

Digitized by the Internet Archive
in 2026

FÖRKORTNINGAR.

AES	J.A. Ekmans samling.
AKM	Andra kammaren motion.
AUU	Acta Universitatis Upsaliensis.
BM	Biskopsmötet.
BMA	Biskopsmötets arkiv.
BTP	Bibliotheca Theologiae Practicae.
ES	J.A. Eklunds samling.
FKL	Kyrkolag för den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland.
FKM	Första kammaren motion.
FTU	Första tillfälliga utskottet.
GES	Gottfrid Billings samling.
HRS	E.H. Rodhes samling.
HS	Olof Holmströms samling.
KL	Kyrkolagen.
KLU	Kyrkolagsutskottet.
KM	Kyrkomötet.
KÅ	Kyrkohistorisk Årsskrift.
LS	N.J.O.H. Lindströms samling.
LUB	Lunds universitetsbibliotek.
MJS	Martin Johanssons samling.
NBM	Nordiska biskopsmötet.
NLS	Nils Lövgrens samling.
NSS	Nathan Söderbloms samling.
NTU	Nordisk teologisk uppslagsbok.
SBL	Svenskt Biografiskt Lexikon.
SDCU	Studia Doctrinae Christianae Upsaliensia.
SFS	Svensk Författningssamling.
SHEU	Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia.
SKT	Svensk Kyrkotidning.
SOU	Statens offentliga utredningar.
SSSKH	Samlingar och Studier till Svenska Kyrkans historia.
STK	Svensk Teologisk Kvartalskrift.
STL	Studia Theologica Lundensia.
TFA	Teologiska fakultetens arkiv.
ULA	Uppsala landsarkiv.
UUB	Uppsala universitetsbibliotek.
ÅBG	Ärkebiskopsgården.

KÄLLOR OCH LITTERATUR.

Otryckta källor.

UPPSALA

Uppsala universitetsbibliotek (UUB).

Samling Eklund J.A:

Brev till J.A. Eklund.

Brev till Maria Eklund.

Samling Johansson M:

Brev till Martin Johansson.

Martin Johanssons Dagbok.

Samling Lövgren N:

Brev till Nils Lövgren.

Samling Söderblom N:

Brev till Nathan Söderblom.

Brev till J.A. Eklund.

N:7:1 Biskopsmötet.

N:7:2 Biskopsmötet.

Uppsala landsarkiv (ULA).

Samling Ekman J.A:

Brev till ärkebiskop J.A. Ekman.

Ärkebiskopsgården (ÄBG).

Biskopsmötets arkiv:

Biskopsmötets protokoll och handlingar.

LUND

Lunds universitetsbibliotek (LUB).

Teologiska fakultetens arkiv:

Teologiska fakultetens protokoll 1903.

Samling Billing E:

Brev till Einar Billing.

Samling Billing AGL:

Brev till Gottfrid Billing.

Gottfrid Billings levnadsminnen 2.

Samling Holmström O:

Brev till Olof Holmström.

Samling Lindström N J O H:

Brev till N J O H Lindström

Samling Rodhe E H:

Brev till Edvard Herman Rodhe.

Personliga upplysningar meddelade i brev:

Biskop Manfred Björkquist, Sigtuna.

Tryckta källor och anförd litteratur.

AHNFELT, O.

1895 Är ritschlianismen en fara, som hotar vår svenska kyrka.
(Lutherskt Månadsblad 1895.)

AHREN, P-O.

1962 Riksdagen och kyrkomötets veto. (KÅ 1961.)

1967 Kyrka och stat i Sverige. En skiss till reformer inom ramen
för ett bevarat samband mellan dem båda. Haparanda.

ANCKER, E.

1962 Torgny Segerstedt 1876-1945. Studier i en personlighet. Sthlm.

ANDERSON, I.

1968 Åsyna vittne. Människor och händelser i press och politik
1914-1940. Sthlm.

ARVASTSON, A.

1959 Svensk psalm under 1900-talet. Studier beträffande psalmboks-
frågan i Sverige från sekelskiftet fram till 1937. Lund.

AULÉN, G.

1914 Ärkebiskop Johan August Ekman. In memoriam. (Lunds stifts
julbok 1914.)

1931 Den teologiska gärningen. (Nathan Söderblom in memoriam.
Sthlm. tr. Uppsala.)

1939 Spaningstjänst. Sthlm.

1953 Hundra års svensk kyrkodebatt. Drama i tre akter. Sthlm.

BENSOW, O.

1915 Kyrka och stat i deras förhållande till hvarandra. Några grund-
läggande riktlinjer jämte teser för öfverläggning vid Uppsala
ärkestifts prästmöte 1915. Sthlm.

BERGGREN, J.E.

1903 Minnesord öfver Ärkebiskopen m m A.N. Sundberg. (Protokoll och
handlingar rörande prästmötet i Uppsala 1902. Uppsala.)

BERGLUND, E.

1931 Hjalmar Danell. (SBL. 10.)

BERGQVIST, O.

1904 Herdabref till prästerskapet och läroverkslärarne i Luleå stift. Luleå.

BIILMEYER, K.

1961 Kirchengeschichte. 3. Paderborn.

BILLING, E.

1920 Herdabrev till prästerskapet i Västerås stift. Sthlm.

1922 Josef Oscar Bensow. (SBL. 3.)

1925 Från biskop Gottfrid Billings Västeråstid. (Julbok för Västerås stift 1925.)

BILLING, GERDA

1955 Fjärnan Upsalaår. Från Einar Billings professorstid. Sthlm. tr. Lund.

BILLING, G.

1908 Om kyrka och stat. Uppsala. (Sociala spörsmål i kristlig belysning. 3.)

1928 Anteckningar från riksdagar och kyrkomöten 1893-1906. Utgivna av C. Hallendorff. Sthlm.

1955 Levnadsminnen. Med inledning och kommentarer av H. Pleijel. Sthlm. (SSSKH. 33.)

BJÖRKQUIST, M.

1931 Svenska Kyrkans Primas. (Nathan Söderblom in memoriam. Sthlm. tr. Uppsala.)

BOHLIN, T.

1919 Är tiden inne? (Vår Lösen 1919.)

BRIEM, E.

1928 De nordiska prästmötena. (Minnesskrift vid Allm. sv. prästföreningens 25-årsjubileum 1928. Sthlm. tr. Göteborg.)

BRILIOTH, Y.

1922 Den svenska kyrkans internationella förbindelser. (Vår Kyrka. Från början av tjugonde århundradet periodvis skildrad. 3. Tiden 1916-1920. Sthlm.)

1929 Finlands kyrkoskick. (STK 1929.)

1931 Den ekumeniska gärningen. (Nathan Söderblom in memoriam. Sthlm. tr. Uppsala.)

1938 Årkebiskop Davidson's svenska resa. (Från skilda tider. Studier tillägnade Hjalmar Holmquist 28.4.1938. Sthlm.)

1946 Svensk Kyrkokunskap. Sthlm. tr. Uppsala.

CARLSSON, S.

1961 Svensk Historia. 2. Sthlm.

The Church of England Year Book 1969. The Official Year Book of the National Assembly of the Church of England. Oxford 1969.

DANELL, Hj.

1914 Några tankar om den svenska kyrkans organisation och krafven på dess utveckling i närvarande tid. (Kyrklig Tidskrift 1914.)

ECKERDAL, L.

1970 Skriftermål som nattvardsberedelse. Allmänt skriftermål i svenska kyrkans gudstjänstliv från 1811 års till 1942 års kyrkohandbok. Lund. (LTP. 23.)

EKLUND, J.A.

1906 Vår folkkyrkas framtid. (Stiftsmötet i Kalmar 1906. 5. Kalmar.)

EKMAN, K.J.

1913 Om riktlinjerna för en ny kyrkoförfattning. Sthlm.

EKSTRÖM, G.

1922 1918 års kyrkomöte. (Vår Kyrka. Från början av tjugonde århundradet periodvis skildrad. 3. Sthlm.)

EKSTRÖM, R.

1963 Gudsfolk och folkkyrka. Köpenhamn.

FAEHN, H.

1963 Hoymessen igår og idag. Liturgiens struktur og vekst. Vår høymesse fra reformasjonen til idag. Oslo.

Femtio år med Allmänna svenska prästföreningen. Minnesskrift red. av Y. Iverson. Sthlm. 1955.

FORKMAN, G.

1964 Den danska folkkyrkan. (Stat och kyrka i skilda länder. 3. Sthlm.)

Frikyrkofrågor. Förhandlingar och föredrag vid tredje svenska frikyrkomötet i Stockholm. Den 13-16 mars 1919. Uppsala 1919.

GABRIELSSON, S.

1955 Från Falun till Canterbury. Läroår och lärofäder. Uppsala. tr. Malung.

GERDMER, G.

1946 Det svenska regeringsproblemet 1917-1920. Från majoritetskoalition till minoritetsparlamentarism. Uppsala. (Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala. 25.)

GIEROW, A.

1918 Bidrag till det svenska militärkyrkoväsendets historia. Uppsala och Sthlm.

GIHL, T.

1951 Den svenska utrikespolitikens historia. 4. 1914-1919. Sthlm.
GLAEDEMARK, H.J.H.

1948 Kirkeforfatningsspørgsmaalet i Danmark indtil 1874. En historisk-kirkeretlig studie. København.

GUSTAFSON, B.

1953 Socialdemokratien och kyrkan 1881-1890. Lund. (SSSKH. 30.)

HALLENDORFF, C.

1928 Gottfrid Billing som parlamentariker. (G. Billing, Anteckningar från riksdagar och kyrkomöten 1893-1906. Utgivna av C. Hallendorff. Sthlm.)

HAMMAR, K.G.

1969 Liberalteologi och kyrka. Kretsen kring "Kristendomen och vår tid" -1910. Lund (Licentiatavhandling i stencil.)

HANSSON, K.

1935 Norsk Kirkerett. Oslo.

HASSLER, O.

1964 Stat och kyrka i Norge. (Stat och kyrka i skilda länder. 3. Sthlm.)

HELLSTRÖM, G.

1951 Stockholms stads herdaminne från reformationen intill tillkomsten av Stockholms stift. Sthlm. tr. Västerås. (Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning.)

HENNINGSON, K.Å.

1956 Striden om lekmannadöpet. En studie i motsättningen mellan Svenska Kyrkan och Svenska Missionsförbundet 1878-1898. Lund. (STL. 13.)

HESSLER, C.A.

1964 Statskyrkodebatten. Uppsala. (Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala. 44.)

HIPPEL, O.

1934 Kyrka och stat. Studier till nutidens kyrkopolitik och kyrkerätt. Lund.

HOLM, R.

1920 Det kyrkliga nutidsläget. En översikt över det senaste årets kyrkliga händelser. (Svenska kyrkans årsbok 1921.)

HOLM, T. Ax:son.

1968 Församlingens förnyelse i Strängnäs stift. En redovisning av kyrkligt arbete 1889-1927 framlagd till prästmötet i Strängnäs den 11-13 juni 1968. (Sörmländska handlingar. 24. Nyköping.)

HOLMQUIST, HJ.

- 1920 Är kyrkan i Sverige statskyrka? (Samtal om kyrkan. Föredrag vid tionde allmänna kyrkliga mötet i Stockholm 1920. Sthlm.)
 1922 Två kyrkofrågor i Finland. (Svenska kyrkans årsbok 1923.)
 1944 Kyrkohistoria. 3. Nyaste tiden. Sthlm.

HOLMSTRÖM, O.

- 1907 Hvilka kyrkliga reformer kunna f n anses mest önskvärda, och hur skall deras genomförande bäst främjas? (SKT nr 16. 17 1907.)

INGMAN, L.

- 1922 Finlands kyrka efter 1809. Föreläsningar å Uppsala Universitet i september 1922. (KÅ 1922.)

JANSON, J.

- 1964 Debatten om civiläktenskapets införande i Sverige. Sthlm.

KARLSTRÖM, N.

- 1947 Kristna samförståndssträvanden under världskriget 1914-1918. Med särskild hänsyn till Nathan Söderbloms insats. Sthlm. tr. Uppsala.
 1958 "Ett ekumeniskt kyrkoråd". Nathan Söderbloms ekumeniska program av år 1919. (KÅ 1958.)

KERFSTEDT, J.

- 1895 Om det svenska presterskapets ekonomiska ställning. Några upplysningar och råd för blifvande präster. Uppsala.

Kirchenpräsident oder Bischof? Untersuchungen zur Entwicklung und Definition des kirchenleitenden Amtes in der lutherischen Kirche. Herausgegeben von I. Asheim und V. Gold. Göttingen 1968.

KJÖLLERSTRÖM, S.

- 1952 Biskopstillsättningar i Sverige 1531-1951. Lund. (STL. 2.)
 1965 Kräkla och mitra. En undersökning om biskopsvigningar i Sverige under reformationstidevarvet. Lund. (BTP. 19.)

KYRKOLAGEN

1686 års kyrkolag. Utgifven av P. Rydholm. Sthlm 1910. Nyutgåva 1939 utgiven av Samfundet Pro Fide et Christianismo. Uppsala.

KYRKOLAG

för den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland. Jämte ändringar intill den 23 januari 1925. Utarbetad av Y. Loimaranta. Helsingfors 1926. Jämte de viktigaste av gällande kyrkliga lagar och förordningar. Redigerade av O. Schalin. Helsingfors 1955.

KYRKOMÖTETS PROTOKOLL OCH HANDLINGAR
1903-1920.

LEISCHING, P.

- 1963 Die Bischofskonferenz. Beiträge zu ihrer Rechtsgeschichte mit besonderer Berücksichtigung ihrer Entwicklung in Österreich. (Wiener Rechtsgeschichtliche Arbeiten. 7. Wien-München.)
1965 Der Rechtscharakter der Bischofskonferenz. (Österreichisches Archiv für Kirchenrecht 1965.)

LEUFVÉN, E.

- 1916 Den svenska kyrkans organisationsproblem. (Vår kyrkas uppgifter i närvarande tidsläge. Förhandlingar vid Allm. Sv. Prästföreningens femte allm. möte i Göteborg 21-24 aug. 1916. Utgivna av P. Pehrsson. Gävle 1916.)

LINDHARDT, P.G.

- 1945 Den nordiske kirkes historie. København.
1955 Kirken i igår og idag. København.
1958 Den danske kirkes historie. 7. Under redaktion af H. Koch og B. Kornerup. København.
1966 Den danske kirkes historie. 8. Under redaktion af N.K. Andersen og P.G. Lindhardt. København.

LINDROTH, Hj.

- 1950 Johan August Ekman. (SEL. 13.)

LINDSTEDT, J.M.

- 1912 Departementalfrågan bör samla vår kyrkas vänner till enhällig kraf på en kyrklig öfverstyrelse. (SKT nr 24 1912.)
Lunds stifts matrikel. Utgifven i maj 1893 af Bengt Jakobsson Bergqvist. Lund 1893.

LUNDSTRÖM, H.

- 1915 Ärkebiskopen doktor Johan August Ekman. Några minnesblad. Uppsala. tr. Stockholm.

LYTTKENS, C.H.-VAJTA, V.

- 1965 Kyrkan och nattvardsgemenskapen. Dokument och studier rörande de nordiska kyrkorna. Sthlm. tr. Karlskrona.

LÖVGREN, N.

- 1911 Gudstjänstlif och församlingsvård. (Vår Kyrka. Från början af tjugonde århundradet periodvis skildrad. 1. Tiden 1901-1910. Sthlm. tr. Västerås.)

MALMBERG, A.

- 1955 Tvärsnitt genom A.S.P:s historia. (Femtio år med Allmänna svenska prästföreningen. Sthlm.)

MALMESTRÖM, E.

1949 Johan Alfred Eklund. (SBL. 12.)

1950 J.A. Eklund. En biografi. Sthlm. tr. Uppsala.

MARTLING, K.H.

1961 Kyrkosed och sekularisering. Sthlm. (Studentrörelsens småskrifter. 24.)

Meddelanden och aktstycken. (KÅ 1910.)

Minnesskrift vid Allmänna svenska prästföreningens 25-årsjubileum

1928. Sthlm 1928. tr. Göteborg.

MOBERGER, K.

1963 Religionsenhet och religionsfrihet i folkskolans kristendomsundervisning 1911-1919.2. (KÅ 1962.)

NILSSON, C.

1964 Sam Stadener som kyrkopolitiker. Uppsala. (Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala. 43.)

Nordens kirker og nordiske aandsstrømninger efter verdenskrigen. Udgivet af A. Jørgensen. Khvn 1921.

Nordens årsbok 1920. Sthlm 1920.

NORDSTRÖM, N.J.

1922 De frikyrkliga och statskyrkoproblemet. Sthlm.

NORRBY, J.

1925 Knut Henning Gezelius von Schéele. Några drag ur hans livsbild. Sthlm.

NYSTEDT, O.

1936 Från studentkorståget till Sigtunastiftelsen. Ungkyrkorörelsens genombrottsår. Sthlm.

NØRREGAARD, J.

1948 Stat och kyrka i Europa under tiden mellan världskrigen. Olaus-Petri-föreläsningar vid Uppsala universitet, Sthlm. (Olaus-Petri-föreläsningar. 8.)

OLSSON, B.

1948 Kalmar stifts herdaminne. Det gamla Kalmarstiftets klerus från äldsta tider till våra dagar. 3. Lund.

1963 1903-1913-1963. Till frågan om sammanslagningen av Växjö och Kalmar stift. (Växjö stifts hembygdskalender 1963.)

OSTENFELD, H.

1931 Årkebiskop Söderbloms betydelse för den nordiska kyrkogemenskapen. (Kristen Gemenskap 4. 1931.)

PALMQVIST, A.

- 1964 De aktuella kyrkobegreppen i Sverige. En undersökning med särskild hänsyn till problemet kyrka och stat. Sthlm. (1958 års utredning kyrka-stat. 4. SOU 1964:16.)

PEHRSSON, P.

- 1928 Vad vi uppnått. (Minnesskrift vid Allm. sv. prästföreningens 25-årsjubileum 1928. Sthlm. tr. Göteborg.)

PFANNENSTILL, M.

- 1920 Kyrkopolitiska riktlinier. Ett utkast. (Kristendomen och vår tid 1920.)

PLEIJFL, H.

- 1937 Ungkyrkorörelsen i Sverige. (Skrifter i teologiska och kyrkliga ämnen. 4. Lund. tr. Malmö.)

- 1955 Sekelskiftets svenska kyrka. (Femtio år med Allmänna svenska prästföreningen. Sthlm.)

- 1955 2 Gottfrid Billings samhällssyn. (Nordisk teologi. Idéer och män. Till Ragnar Bring den 11 juli 1955. Lund.)

- 1967 Nathan Söderblom och Gottfrid Billing. Två kyrkoledare i personlig konfrontation. (STK 1967.)

PLÖCHL, W.

- 1959 Geschichte des Kirchenrechts. 3. München.

PRIMETSHOFER, B.

- 1964 Rec av Leisching, P. Die Bischofskonferenz. Beiträge zu ihrer Rechtsgeschichte, mit besonderer Berücksichtigung ihrer Entwicklung in Österreich. (Österreichisches Archiv für Kirchenrecht 1964.)

RODHE, E.

- 1926 Nyare kyrkliga arbetsformer. (Vår Kyrka. Från början av tjugonde århundradet periodvis skildrad. 4. Tiden 1921-1925. Sthlm.)

- 1927 Gottfrid Billing. Några minnesord vid nordiska biskopsmötet. (Sydsvenska dagbladet 1927: No 260.)

- 1930 Svenska kyrkan omkring sekelskiftet. Sthlm. tr. Uppsala.

ROSENBERG, S-Å.

- 1948 Kyrkan och arbetarrörelsen. Lund.

ROSENQVIST, G.O.

- 1934 Nathan Söderblom och Jaakko Gummerus. (Hågkomster och livsintryck. 15. Uppsala.)

- 1946 Finlands kyrka i det senaste halvseklets brytningstider. Olaus-Petri-föreläsningar vid Uppsala universitet. Lund. (Olaus-Petri-föreläsningar. 7.)

V. Rydén's dagboksanteckningar 11-15 november 1918. Tryckta hos G. Gerdner, Ministären Edén och författningsrevisionen 1918. (Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala genom Axel Brusewitz. 20. Uppsala 1944.)

RYDHOLM, P.

1910 Sveriges Kyrkolag af år 1686. Jämte dithörande stadganden, som utkommit till 1 mars 1910. Sthlm.

RÖSSER, E.

1958 Bischofskonferenzen. (Lexikon für Theologie und Kirche. 2. Freiburg.)

Samtal om kyrkan. Föredrag vid tionde allmänna kyrkliga mötet i Stockholm 1920. Sthlm 1920.

SCHEFFER, H.

1925 Ernst Jakob Keijser. En herde- och kyrkobil. Sthlm. tr. Uddevalla.

SCHMIDT, W.

1940 Finlands kyrka genom tiderna. En översikt. Uppsala.

SCHUBERT, F.

1931 Bischofskonferenzen. (Lexikon für Theologie und Kirche. 2. Freiburg.)

SENTZKE, G.

1963 Die Kirche Finnlands. Helsinki. tr. Kuopio.

The six Lambeth conferences 1867-1920. London 1920.

STAVE, E.

1924 Johannes Kerfstedt. En levnadsteckning. Uppsala.

SUNDKLER, B.

1968 Nathan Söderblom. His Life and Work. Lund. tr. Uppsala.

Svea Rikes Ärkebiskop om de svensk-engelska kyrkoförhandlingarna och Augustanasynoden. (KÅ 1911.)

Sveriges kyrka och Englands. Ett engelskt kommittébetänkande. (KÅ 1911.)

Svenska kyrkans årsbok 1921, 1925.

SÖDERBLOM, N.

1916 Svenska kyrkans kropp och själ. Sthlm.

1919 Evangelisk katolicitet. (Kyrkans enhet. 1. Nordens kristenhet och kyrkans enhet. Sthlm. tr. Uppsala.)

1920 Kyrkans frihetskrav. (Samtal om kyrkan. Föredrag vid tionde allmänna kyrkliga mötet i Stockholm 1920. Sthlm 1920.)

1920 2 Kyrkliga samarbetet i Norden. (Nordens årsbok 1920. Sthlm.)

- 1921 De nordiske folkekirkers plads og opgave i kristenheden. (Nordens kirker og nordiske aandsstrømninger efter verdenskrigen. Khvn.)
- 1921 2 De kristnas enhet. (Protokoll och handlingar rörande brästmötet i Uppsala 1921. Uppsala.)
- 1923 Dokument till frågan om nattvardsgemenskap med Englands kyrka. (KÅ 1923.)

TEGBORG, L.

- 1969 Folkskolans sekularisering 1895-1909. Upplösning av det administrativa sambandet mellan folkskola och kyrka i Sverige. Uppsala. tr. Lund. (AUU. SHEU. 14.)

TERGEL, A.

- 1969 Ungkyrkomännen, arbetarfrågan och nationalismen 1901-1911. Sthlm. (AUU. SHEU. 15.)

TINGSTEN, H.

- 1941 Den svenska socialdemokratiens idéutveckling. 2. Sthlm. (Den svenska arbetarklassens historia.)

WADENSJÖ, B.

- 1968 Romersk-katolska kyrkan i svensk opinion 1920-1923. (KÅ 1968.)

WALAN, B.

- 1969 De utomkyrkliga väckelserörelserna under senare hälften av 1800-talet. (Väckelse och kyrka i nordiskt perspektiv. Nordiska studier över brytningarna mellan kyrklig ordning och religiös folkrörelse under 1800-talet. Under redaktion av P. Thysen. København, Lund, Helsingfors, Oslo.)

WALLER, S.

- 1964 Religionsfrihet. Sthlm. (1958 års utredning kyrka-stat. 3. SOU 1964:13.)

WALLGREN, E.

- 1959 Individ och samfundet. Bidrag till kännedomen om samfundstänkandet i Svensk Kyrkotidning 1855-1863. Lund. (STL. 16.)

WEIBULL, J.

- 1968 Lunds universitets historia. 4. 1868-1968. Lund. (Utgiven av universitetet till dess 300-årsjubileum.)

VEIT, L.A.

- 1933 Die Kirche im Zeitalter des Individualismus. 1648 bis zur Gegenwart. 2. (Kirchengeschichte herausgegeben von J.P. Kirsch 4:2. Freiburg.)

VERSÄLL, O.

- 1953 Så växte stiftet fram. (Luleå stift i ord och bild. Sthlm.)

WESTIN, G.

1956 Den kristna friförsamlingen i Norden. Frikyrklighetens uppkomst och utveckling. Sthlm.

WIFSTRAND, A.

1955 Kyrkobröderna. (NTU. 2.)

WIHLBORG, A.

1926 Kyrkostyrelsens omläggning. (Kristendomen och vår tid. 1926.)

1930 Kyrklig överstyrelse. (Kristendomen och vår tid 1930.)

1955 Nordiska prästmöten. (Femtio år med Allmänna svenska prästföreningen. Sthlm.)

VIRKKUNEN, P.

1950 Kyrka och stat i Finland. Tre föredrag. Sthlm.

WREDE, G.

1966 Kyrkosynen i Einar Billings teologi. Sthlm. (AUU. SDCU. 5.)

ÖLANDER, S.

1951 Anton Niklas Sundberg före ärkebiskopstiden. Sthlm. tr. Uppsala.

ÖSTERLIN, L.

1967 Det svenska biskopsämbetets införande i den lutherska tamulkyrkan i Sydindien. (Kyrka. Folk. Stat. Till Sven Kjöllnerström. Lund.)

Lexikon für Theologie und Kirche.

Nordisk teologisk uppslagsbok.

Svensk uppslagsbok.

Svenska män och kvinnor.

Svenskt biografiskt lexikon.

Aftonbladet.

Bibliskt Lutherskt Veckoblad.

Dagens Nyheter.

Kristendomen och vår tid.

Kyrklig Tidskrift.

Lutherskt Månadsblad.

Nya Dagligt Allehanda.

Post- och Inrikes Tidningar.

Stockholms Dagblad.

Stockholmstidningen.

Svensk Kyrkotidning.

Svensk Teologisk Kvartalskrift.

Svenska Dagbladet.

INLEDNING

UPPGIFTEN

Biskopsmötet i Sverige i dag fungerar på många sätt som en svenska kyrkans centrala styrelse. Det har emellertid ingen lagstadgad ställning.¹⁾ Tidigare finns ingen vetenskaplig undersökning som syftat till att förklara biskopsmötets uppkomst, och som redovisat de faktorer, som bidragit till dess utveckling. Denna avhandling vill besvara frågorna: Hur uppstod biskopsmötet? Hur utvecklades det till att bli något av en kyrklig centralstyrelse? Undersökningen har förts fram till 1925, eftersom man vid den tiden ganska tydligt kan urskilja svaren på de ställda frågorna.

Biskopsmötet i Sverige växer fram under en period, som präglas av, att kyrkan trängs tillbaka från sina gamla positioner på olika områden och mister mycket av sitt yttre inflytande. Samtidigt utmärkes denna tid av en ökad kyrklig aktivitet och ett ökat kyrkligt medvetande. Stat och kyrka glider allt mera isär, och frågan om total boskillnad dem emellan väckes. I kyrkliga kretsar blir frågan om kyrkans organisation och kyrkostyrelsen åter förnyad och får skärpt aktualitet. Kyrkan måste själv ta ansvaret för och leda den allt mer differentierade kyrkliga verksamhet, som växer fram. Det måste också finnas kyrkliga organ, som kan ta vid om en skilsmässa mellan kyrka och stat skulle komma till stånd. Tiden präglas av en livlig debatt om kyrkostyrelsen. Vidare sker nu framväxten av kyrkliga möten på olika nivåer och nya kyrkliga sammanslutningar.

Denna utveckling var inte unik för Sverige utan i stort sett likartad i alla europeiska länder. Jens Nørregaard har påpekat att de kristna kyrkorna vid tiden för första världskrigets utbrott stod mycket självständigare i förhållande till de nationella staterna än hundra år tidigare. Som symboler för detta kom de gamla ämbetena framför allt biskopsämbetet att spela en viktig roll.²⁾

Det är mot denna bakgrund, man har att se biskopsmötenas framväxt inom en rad olika kyrkor från mitten av 1800-talet och framåt.

Den utveckling som ovan berörts blir ännu tydligare under de kyrkopolitiska krisåren efter första världskriget.

1. Åhrén 1967 s 66, SOU 1967:45 IX s 112ff.

Under slutet av det nittonde århundradet och under det tjugonde kommer de kristna kyrkorna alltså att som regel allt mer frigöras från staten och bli allt mer medvetna om sin särart som kyrkor. Samma tid upplever också ekumenikens genombrott. Kyrkorna börjar närma sig varandra. Också detta kommer att få betydelse för biskopsmötets utveckling.

Alltifrån det första biskopsmötet 1902 har sammanträdena protokollförts. Dessa protokoll tillsammans med andra handlingar från biskopsmötena, inkommande skrivelser och brev etc. finns för åren 1902-1912 och 1919- i biskopsmötets arkiv som är inrymt i ärkebiskopsgården i Uppsala. Protokoll och handlingar för åren 1914-1918 finns i Nathan Söderblomssamlingen på Uppsala universitetsbibliotek i två kapslar med arkivbeteckningen N:7:1 och N:7:2. Här finns också avskrifter av protokollen under Söderbloms ärkebiskopstid samt från biskopsmötet 1907. Dessutom finns här ett stort antal brev och andra handlingar som har anknytning till biskopsmötet.

Det säger sig självt att detta material utgör huvudstommen i den följande undersökningen.

Den andra huvudgruppen av otryckt material som kommit till användning är biskoparnas korrespondens, som finns i de olika samlingarna främst på universitetsbiblioteken i Uppsala och Lund.

-
2. Nørregaard 1948 s 12. Som illustration till Nørregaards påpekande om biskopsämbetets betydelse i detta sammanhang kan nämnas, att 1898 fick man i Danmark ett nytt biskopsvigningsritual. I det nya ritualen kan man enligt Lindhardt se en tendens till frigörelse från staten genom biskoplig kyrkoförfattning. Lindhardt 1958 s 294.

A. BAKGRUNDEN.

KAPITEL 1.

BISKOPSMÖTET I ANDRA KYRKOR.

Finland.

År 1869 erhöill Finland en ny kyrkolag.¹⁾ Sedermera biskopen i Borgå Frans Ludvig Schauman som huvudsakligen stod bakom den nya lagen och hans medhjälpare strävade medvetet efter att med denna kyrkolag garantera kyrkans frihet och självständighet. Kyrkan fick inte betraktas som en statlig institution utan var ett samfund, som hade att själv ordna sina angelägenheter. Kyrkomötet blev kyrkans representation och fick som sådan vidsträckta befogenheter med bl.a. ensamt initiativ i kyrkolagsfrågor.²⁾

Tiden efter 1880 blev en besvärlig tid för kyrkan i Finland.

"Sällan har den lutherska kyrkan i Finland berörts av så svåra kriser som efter 1880." Naturalismen, den framväxande socialdemokratien och frikyrkligheten bidrog till att skapa ett trängt läge för kyrkan. Dessutom skedde under denna tid en tillspetsning av det politiska läget. Den ryska statens grepp över Finland hårdnade allt mer.³⁾ Frågan om skilsmässa mellan kyrka och stat kom mot denna bakgrund att aktualiseras.

Vid ett prästmöte i Kuopio 1890 påpekade dåvarande biskopen i stiftet Gustaf Johansson de vanskligheter, som skulle uppstå, om en skilsmässa kom till stånd, och kyrkan då inte hade ett centralt organ, som kunde leda dess verksamhet.⁴⁾

Det var emellertid inte blott en befarad skilsmässa mellan kyrka och stat, som aktualiserade behovet av en central kyrklig styrelse.

1. Rosenqvist 1946 s 90 ff, Virkkunen 1950 s 7.

2. Brilioth 1929 s 106ff.

3. Schmidt 1940 s 271 ff. Schmidt skildrar tiden 1855-1880 som en lugn och lycklig tid. "Men såsom lugnet i politiskt avseende snart skulle förbytas till storm, så var det även på det kyrkliga området." Schmidt 1940 s 268.

4. För den följande framställningen se: Holmquist 1922, Ingman 1922, Brilioth 1929, Rosenqvist 1946 s 99ff, Virkkunen 1950 s 39ff, Sentzke 1963 s 65 ff.

1890-talet präglades inte endast av en kyrklig kris utan också av en ökad kyrklig aktivitet och verksamhetsiver inte minst bland prästerna, som också började lägga i dagen en växande sammanhållning.⁵⁾ Man kände allt mer behovet av en enhetlig kyrklig ledning.

Den aktuella synoden i Kuopio beslöt, att frågan om att inrätta ett organ för kyrkans högsta ledning skulle tas upp vid 1893 års kyrkomöte. De politiska förhållandena omöjliggjorde emellertid, att förslaget kunde realiseras. I stället försökte man då få till stånd ett regelbundet samarbete mellan landets domkapitel. Ett lagförslag om biskopsmöte framlades vid 1898 års kyrkomöte, som antog förslaget. Den ryske ministerstatssekreteraren ansåg emellertid, att ett biskopsmöte skulle bidra till att stärka kyrkans ställning och underlät att föreslå avlåtande av proposition i ärendet till lantdagen.

1908 stadfästes emellertid kyrkomötets lagförslag om biskopsmöte. Detta skulle sammanträda minst en gång om året och vara sammansatt av samtliga biskopar samt en assessor från varje domkapitel. Det skulle inte ha någon myndighet över domkapitlen och inte kunna fatta bindande beslut i ärenden "som i andra delar av denna kyrkolag äro åt biskop eller domkapitel uppdragna".⁶⁾ Över huvud tillerkändes biskopsmötet endast rådgivande karaktär. Eftersom det inte fanns någon central kyrkostyrelse, kom det dock att få en rad bestämda uppgifter. Bland de viktigaste torde ha varit att förbereda kyrkomötena samt att bringa deras beslut till verkställighet. Fram till 1944 lades allt flera uppgifter på biskopsmötet, och dess betydelse ökade allt mer.

Åren efter första världskriget var för Finlands kyrka liksom för den svenska och många andra kyrkor i Europa en kritisk tid. Krav på skilsmässa mellan kyrka och stat framfördes från kyrkofientligt håll. På grund av den allmänna radikaliseringsen och kyrkofientligheten stod man på kyrkligt håll inte heller främmande för en sådan utveckling. Krisen blev akut i samband med, att landet blev självständigt 1917.

Vid en eventuell skilsmässa behövdes emellertid ett kyrkligt organ, som kunde överta regeringens uppgifter i kyrkofrågor. Man kände också inom kyrkan allt starkare, att den hade gemensamma uppgifter och behövde kunna agera samfällt. Två olika förslag, om hur kyrkans centrala ledning skulle se ut, fördes nu fram. Det ena gick ut på en kyrkostyrelse i form

5. Rosenqvist 1946 s 76.

6. Finska KL 26:462.

av ett omfattande ämbetsverk med uppgift att handha både andliga och ekonomiska frågor. Det andra förslaget innebar, att biskopsmötet skulle utvidgas med lekmän och sedan fungera som kyrkans centrala organ. De båda främsta talesmännen för detta förslag var biskop Otto Colliander och professorn sedermera biskopen Jaakko Gummerus.⁷⁾

Kyrkomötet 1923 godkände förslaget om en central kyrkostyrelse, men det vann inte statsmaktens stadfästelse. Frågan hade vid denna tid också hunnit förlora något av sin aktualitet. Det kyrkopolitiska klimatet hade ändrat karaktär. Kyrkofientligheten hade avsevärt avtagit, och en skilsmässa kyrka-stat syntes inte längre vara aktuell. Diskussionen om en central ledning för kyrkan avstannade emellertid inte. Det kyrkliga arbetets växande behov höll den vid liv. Under 1930-talet diskuterade man de båda ovan anförda förslagen. En del förordade inrättandet av ett centralt kyrkligt ämbetsverk. Andra menade, att detta skulle leda till en dualism i kyrkans ledning. Man skulle få denna centrala styrelse på ena sidan, biskopsmötet och domkapitlen på den andra. Detta skulle inkräkta på biskoparnas ledarställning och kunna ge upphov till komplikationer. I stället föreslog man, att den centrala kyrkliga ledningen skulle ordnas genom en utveckling av biskopsmötet. Detta skulle få en mera allsidig sammansättning och ökade befogenheter. Någon enighet i frågan tycktes man inte komma till.

Behovet av en central ledning för kyrkan kändes emellertid allt starkare. Inte minst tycktes det nödvändigt att samordna kyrkans ekonomi. Frågan blev särskilt brännande under krigsåren. Ett förslag till organisation av kyrkostyrelsen framlades nu vid kyrkomötet 1943. Sedan förslaget stadfästs av statsmakten, trädde lagen om kyrkostyrelse i kraft den 1 augusti 1944.

Den nya kyrkostyrelsen i Finland blev en kompromiss mellan de båda alternativ, som man tidigare diskuterat. En central kyrkostyrelse inrättades med huvudsaklig uppgift att svara för kyrkans ekonomiska och administrativa uppgifter. Den fråga, som det tidigare stått strid om nämligen biskoparnas funktion i kyrkostyrelsen, löstes genom inrättandet av det förstärkta biskopsmötet. Detta sammanträder minst en gång om året och består av biskopsmötets och kyrkostyrelsens medlemmar samt två av kyrkomötet valda lekmän från vart och ett av landets stift. Ärkebiskopen är

7. För den kommande skildringen av det svenska biskopsmötet kan det vara av intresse, att Gummerus och Söderblom var synnerligen goda vänner. Se härom Rosenqvist 1934.

förstärkta biskopsmötets ordförande. Det handhar den "andliga" ledningen av kyrkan och skall, som det står i kyrkolagen svara för frågor "som gälla såväl i denna lag stadgad som på den heliga skrift och kyrkans bekännelse grundad fri verksamhet för befrämjande av levande kristendom". Förstärkta biskopsmötet beslutar också om Finlands evangelisk-lutherska kyrkas förhållande till andra länders kyrkor och har att tillsätta de kommittéer, som erfordras, för att ett samarbete skall komma till stånd. Men inte endast den rent andliga ledningen av kyrkan tillkommer förstärkta biskopsmötet. Också den ekonomiska och administrativa ledningen ligger ytterst ute i dess hand. Det är således överordnat kyrkostyrelsen, vars ledamöter det väljer, och vars verksamhet det har att övervaka.⁸⁾ Förstärkta biskopsmötet skall också meddela föreskrifter för kyrkostyrelsens arbete och fastställa dess arbetsordning. Det har också rätt att tillsätta särskilda personer och styrelser för att "befordra till dess verksamhetsområde hörande arbete".⁹⁾

När kyrkostyrelsen och förstärkta biskopsmötet inrättades, kvarstod emellertid som legalt organ också det ursprungliga biskopsmötet. Den funktion som detta fram till 1944 haft att vara en inofficiell kyrkostyrelse bortföll givetvis nu. G.O. Rosenqvist menar, att biskopsmötet genom reformen 1944, när det befriades från en rad uppgifter av kyrkostyrelsekaraktär (t.ex. att förbereda kyrkomötet och effektuera dess beslut) återfått sin ursprungliga och centrala uppgift att vara organ för överläggning "i ärenden rörande stiftsstyrelsen och stiftsvården".¹⁰⁾

Danmark.

1849 ersattes enväldet i Danmark av en konstitutionell monarki. I den nya grundloven fastslogs religionsfrihetens princip. Staten skulle vara religionslös. Den danska kyrkan skulle bestå som folkkyrka och som sådan stödjas av staten. Kyrkan skulle efter demokratiska principer styras av folket. Dess författning skulle regleras i en särskild lag, vilket emellertid aldrig skedde. Förslaget att sammankalla en kyrklig representation

8. Virkkunen är angelägen att tona ner att kyrkostyrelsen är underställd förstärkta biskopsmötet. Virkkunen 1950 s 58. Han tillhörde emellertid dem som vid kyrkomötena arbetade för en självständig kyrkostyrelse gentemot alternativet ett förstärkt biskopsmöte. Ibm s 48f.

9. Finska KL 26:463.

10. Rosenqvist 1946 s 104.

för att diskutera författningen föll, eftersom man inte kunde enas om, vem som var berättigad att uttala sig på kyrkans vägnar.¹¹⁾

1853 tillsattes en kyrkokommission för att komma till rätta med den kyrkliga författningen. Den liberale H.N. Clausen, som blev ordförande i kommissionen, fick dess majoritet med sig på ett förslag att inrätta en rådgivande synod, som skulle bestå av 8 biskopar, 3 professorer, 18 präster och 26 lekmän. En minoritet inom kommissionen anförd av biskop H.L. Martensen önskade emellertid i stället knyta den kyrkliga författningen till redan befintliga institutioner. En sådan var biskopsmötet (bisperådet), som hade funnits på 1500-talet i form av nationalkoncilier. Martensen önskade nu, att denna institution skulle återuppstå. Biskopsämbetet var med sin månghundraåriga tradition särskilt väl lämpat att knyta an till, när man skulle skapa en ny författning.¹²⁾ Den mot-sättning mellan två olika författningsideal, som här kom fram, har P.G. Lindhardt karaktäriserat som "en kamp mellan en doktrinärt uppfattad demokrati och en av det högre prästerskapet buren hierarki".¹³⁾ Det blev en intensiv debatt mellan företrädarna för dessa båda ideal. Den "kyrkliga högern" hävdade, att författningen skulle bygga på fornkyrkans ordningar och inte på liberala principer. "Liberalerna" å sin sida såg i detta katolska influenser.¹⁴⁾

Från 1855 hölls årliga biskopsmöten under ledning av den grundtvigianske biskopen Brammer.¹⁵⁾ Dessa hade emellertid en enskild karaktär. Martensen, som nu blivit kyrkans primas,¹⁶⁾ vägrade att deltaga i dem. Han menade, att ett självkonstituerat biskopsmöte skulle väcka illusioner i kyrkan och misstankar i riksdagen.¹⁷⁾ Biskopsmötena kan trots sin enskilda karaktär ha haft en viss betydelse. När det 1856 föreslogs i folkettinget, att man skulle upphäva ensamrätten för Balles lärobok, som användes såväl i skolan som vid konfirmationsförberedelsen, svarade kyrkoministern Hall, att man först måste höra biskoparna, som tillsammans med landemoderne¹⁸⁾ var folkkyrkans enda organ.¹⁹⁾ På samma sätt resonerade

11. Lindhardt 1945 s 216ff.

12. Lindhardt 1958 s 28.

13. Ibm s 29.

14. Ibm s 70.

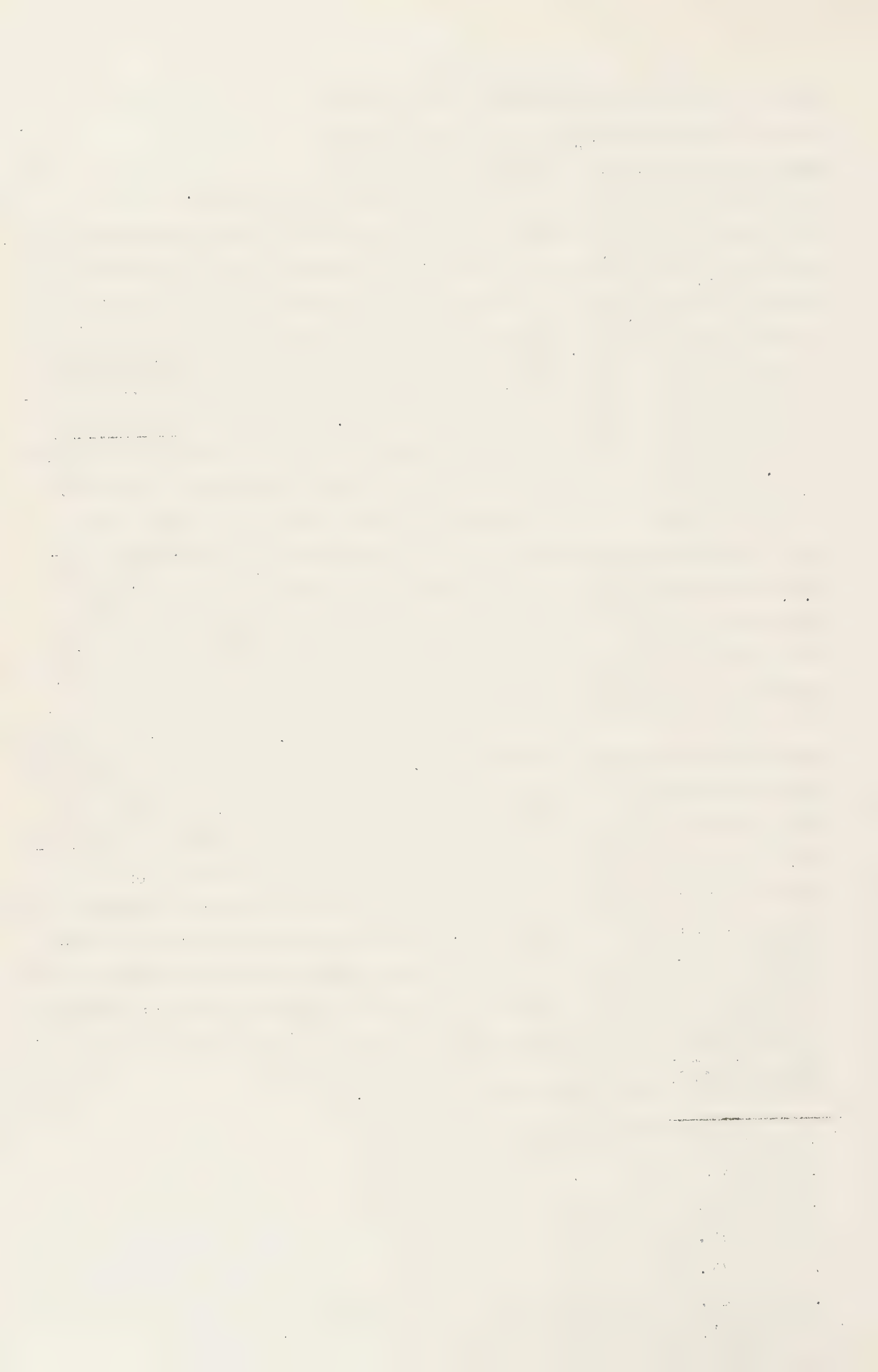
15. Ibm s 71.

16. Ibm s 27.

17. Ibm s 71.

18. Landemoderne bestod av biskopen, stiftets samtliga prostar och stiftamtmanden. Se härom Glaedemark 1948 s 349ff.

19. Lindhardt 1958 ss 72, 77.

Hall, när det gällde frågan om doptvånget.²⁰⁾ Martensen höll fortfarande fast vid sin tanke på ett legalt biskopsmöte som kyrkans översta organ och avvisade synoden. 1868 gick han dock in på Clausens linje och stödde dennes förslag om synod. Han fann, att detta stämde bättre överens med landets författning.²¹⁾ Någon synod kom emellertid inte till stånd.²²⁾

Tanken på ett officiellt biskopsmöte levde emellertid kvar, och 1877 fördes den fram av Monrad.²³⁾ Det kan synas underligt, att han med sina liberala ideal kommit in på sådana tankar. Men hans agerande bör ses mot bakgrunden av, att sedan frågan om en kyrklig författning fallit, hade kyrkoministeriet blivit mycket starkt dominerande i den danska kyrkostyrelsen.²⁴⁾ Förslaget om biskopsmöte var ett försök från Monrads sida att rädda något av sitt författningsverk och dess tankar om kyrkligt självstyre. Martensen stödde Monrads förslag.²⁵⁾

Idén togs om hand av kyrkoministern Scavenius, som ansåg, att kyrkan borde kunna få ökad frihet i inre angelägenheter. Han lät därför 1883 inrätta Det kirkelige råd, som skulle bestå av biskoparna, en teologie och en juris professor, alltså ett slags förstärkt biskopsmöte. Själlands biskop skulle vara ordförande i rådet. Det skulle föreslå reformer för det kyrkliga livets fromma. Det kirkelige råd skulle också vara ett rådgivande organ till departementet, som i regel skulle höra det, innan kyrkliga lagar och förordningar utfärdades. Kirkerådet skulle vara "kirkens røst" av en "ganske anden fyldighed", än när biskoparna uppträdde en och en.²⁶⁾ Det hade dock ingen möjlighet att göra offentliga uttalanden.²⁷⁾ Scavenius hade emellertid också ett bestämt kyrkopolitiskt syfte med Kirkerådet. Det kom till vid en tid som bl.a. präglades av inbördes strider mellan olika kyrkliga riktningar.²⁸⁾ Scavenius ville,

20. Ibm ss 72, 81.

21. Ibm s 136.

22. Ibm s 186.

23. Ibm s 264.

24. Lindhardt 1945 s 229ff.

25. Lindhardt 1958 s 264. Märkligt nog gjorde Martensen till en början motstånd mot Monrads förslag. Detta tycks emellertid ha varit be-
tingat av rent personliga skäl och Martensen stödde senare förslaget
om biskopsmöte. Lindhardt 1958 s 264.

26. Lindhard 1958 s 264.

27. Lindhardt 1955 s 31.

28. Lindhardt 1945 s 229.

att Kirkerådet skulle verka dämpande på de rörelser inom kyrkan, som kunde hota att upplösa kyrkosamfundet. Det skulle föreslå sådana reformer, som kunde bidra till att hålla samman folkkyrkan. Ty en sprängning av denna skulle vara olycklig inte endast ur kyrkans synpunkt utan också ur det borgerliga samhällets. Med tanke på de motiv som låg bakom Scavenius inrättande av Kirkerådet, förstår man grundtvigianernas starka kritik av det. De förklarade, att detta skulle komma att öka klyftan mellan en stagnerande statskyrka och de kyrkliga väckelserna. Också folketinget protesterade mot Krikerådet, eftersom det hade tillkommit på administrativ väg utan dess hörande.²⁹⁾

Ministeriet anmodade Kirkerådet att överväga, om det kunde utvidgas, t.ex. genom att en lekman från varje stift tillfördes rådet. På det sättet skulle man få en bredare kyrklig representation. De ärenden som ministeriet överlämnade till rådet under dess första tid var av rätt obetydlig art. Därför föreslog P. Madsen som tillhörde rådet i sin egen- skap av teologie professor, att dess myndighet skulle utökas, så att det inte blott blev en mellaninstans utan fick hög auktoritet och kunde bli en effektiv spärr mot de frikyrkliga rörelser, som höll på att upplösa kyrkan.³⁰⁾

Kirkerådet inrättades alltså i en tid då kyrkan hotades av upplösning, och det hade som uppgift att försöka hålla samman kyrkan. Det var Scavenius främsta motiv för dess inrättande och så uppfattade också dess medlemmar sin uppgift, vilket bl.a. kom till uttryck i deras agerande i frågorna om högmässoliturgin, ändringen av prästlöftet och förslaget om lekmannapräster. De kyrkliga väckelsernas medlemmar uppfattade också Kirkerådet som en spärr, som hindrade dem att verka enligt sina ideal.³¹⁾

I slutet av 1880-talet blev det skifte på en del biskopsstolar, och det bildades i Kirkerådet en falang, som önskade en mjukare politik mot väckelserna, för att rådet skulle bli populärare och på det sättet få större auktoritet. 1895 kom två representanter för väckelsen in i biskopskollegiet och ändrade ytterligare karaktären på Kirkerådet. När det nya seklet gick in, hade utvecklingen gått därhän, att den gamla stammens biskopar var i minoritet. Då var emellertid Kirkerådets tid ute.³²⁾

29. Lindhardt 1958 s 264ff.

30. Ibm.

31. Ibm.

32. Ibm s 288ff.

Valen 1901 blev ett starkt bakslag för högern, och venstre bildade regering. Kyrkominister i den nya regeringen blev J.C. Christensen.³³⁾ För honom var det självklart, att kyrkans författning skulle anpassas efter de demokratiska idealen. Hans första regeringshandling blev att upphäva Kirkerådet (23 aug. 1901). Åtgärden väckte visserligen kritik från prästerligt håll, men Lindhardt menar, att det var få som saknade Kirkerådet. För offentligheten var dess verksamhet i stort sett okänd. Dessutom var det mycket impopulärt i vissa kretsar.³⁴⁾

Biskoparna samlades dock även i fortsättningen till enskilda överläggningar. Nästa gång biskopsmötet blev aktuellt i den offentliga debatten var i slutet av 1930-talet, då förhandlingar om grundloven pågick. J. Oskar Andersen föreslog då i den kyrkokommitté, som var tillsatt, att biskopsskollegiet skulle få en plats i författningen på så sätt att biskoparna måste höras innan förändringar i kyrkans inre angelägenheter vidtogs. Såväl socialister som konservativa enades om detta förslag. Det kom emellertid inte till utförande, eftersom hela grundlagsförslaget föll.³⁵⁾

I viss mån kan man säga att Oskar Andersens förslag realiserades. I dag förekommer fortfarande biskopsmöten i Danmark. De är visserligen inte officiella. Institutionen fungerar emellertid bl.a. som ett remissorgan för kyrkoministeriet. Innan beslut fattas i principiella frågor, som berör "inre" kyrkliga förhållanden, brukar kyrkoministeriet anmoda Köpenhamns biskop att framlägga saken vid ett biskopsmöte.³⁶⁾

Norge

I Norge finns sedan 1934 ett lagstaderat biskopsmöte, som har rådgivande karaktär.³⁷⁾ Dess reglemente är fastställt av regeringen. Biskopsmötet sammanträder som regel varje år, och sammankallande är den biskop, som fungerat som preses vid det föregående sammanträdet. De ärenden som skall

33. Lindhardt 1966 s 12.

34. Ibm s 19ff.

35. Ibm s 144.

36. Forkman 1964 ss 14,17.

37. För det norska biskopsmötet se: Hansson 1935 s 42, Hassler 1964 s 90ff.

behandlas föreläggas av kyrkodepartementet eller föreslås av de enskilda biskoparna. Också privatpersoner och organisationer kan föreslå överläggningsämnen, men dessa måste då framläggas för biskopsmötet av två biskopar. Departementets överläggningsämnen är biskopsmötet skyldigt att ta upp till behandling. Med övriga förslag kan mötet själv avgöra, hur det vill förfara. Representanter för departementet eller andra sakkunniga kan deltaga i förhandlingarna, när önskemål framställs därom av biskoparna eller departementet. Avskrifter av mötets protokoll tillställs departementet och de enskilda biskoparna.

Det norska biskopsmötets historia börjar 1814, då Nordahl Bruhn föreslog, att det skulle införas.³⁸⁾ Han tänkte sig, att det skulle få vittgående befogenheter. Konungen skulle inte kunna vidtaga förändringar i kyrkliga angelägenheter utan medgivande av biskopsmötet. Nordahl Bruhn gick så långt, att han föreslog, att biskopsstolen i Tromsö skulle dras in. Detta för att biskoparna inte skulle bo så långt ifrån varandra och således lättare kunna samlas till överläggningar. Ett steg vidare i denna riktning var det förslag, som 1846 framfördes från prästerligt håll, att samtliga biskopar skulle vara bosatta i huvudstaden för att på det sättet kunna utgöra ett permanent kyrkoråd.

Inget av ovanstående förslag genomfördes, men biskoparna samlades då och då till gemensamma överläggningar särskilt vid för kyrkan kritiska situationer. 1877 inkallade kirkeriksrådet Nissen biskoparna till överläggningar i huvudstaden.³⁹⁾ 1917 kallade kyrkoministern biskoparna till ett biskopsmöte. Detta år utgör en viktig gräns i det norska biskopsmötets historia. Allt sedan dess har nämligen biskopsmöten hållits årligen. 1934 fick de så en officiell ställning med av regeringen fastställt reglemente och karaktären av rådgivande organ.

Anglikanska kyrkan.

Det första av biskopsmötena i den anglikanska kyrkan, de berömda Lambethkonferenserna, hölls i London 1867,⁴⁰⁾ Initiativet hade inte utgått

38. Biskopsmöten hade dock förekommit sporadiskt under 1600-talet. De upphörde emellertid efter 1685. Hassler 1964 s 90.

39. Se också Faehn 1963 s 77 där det framgår att överläggningarna gällde liturgiska reformer.

40. För Lambethkonferensens historia t.o.m. 1920 se "The six Lambeth conferences 1867-1920", 1920. Här finns också publicerat dokument, rapporter och resolutioner från de sex första konferenserna. För de senare konferenserna se "The Church of England year book 1969".

2. The second section focuses on the role of technology in modern record-keeping. It highlights how digital tools and software can significantly reduce the risk of human error and improve the efficiency of data management. The author argues that investing in technology is not just a cost but a strategic move that can provide long-term benefits by streamlining processes and enhancing security.

3. The third part of the document addresses the challenges associated with data storage and retrieval. It notes that as the volume of data grows, organizations must find ways to store it securely and retrieve it quickly when needed. The text recommends regular backups and the use of secure, encrypted storage solutions to protect sensitive information from loss or unauthorized access.

4. The fourth section discusses the importance of training and education for staff involved in record-keeping. It states that even the most advanced systems are only as good as the people using them. Therefore, ongoing training and clear guidelines are necessary to ensure that all employees understand their responsibilities and can perform their tasks accurately.

5. The fifth part of the document touches upon the legal and regulatory requirements that govern record-keeping. It mentions that various industries have specific rules regarding how long records must be kept and how they should be handled. Organizations must stay up-to-date with these regulations to avoid legal penalties and ensure compliance.

6. The sixth section provides a summary of the key points discussed in the document. It reiterates that effective record-keeping is a multi-faceted task that requires a combination of technology, training, and adherence to legal standards. The author concludes by encouraging organizations to take a proactive approach to managing their records to ensure long-term success and integrity.

från moderkyrkan i England utan från den anglikanska kyrkan i Canada. Bakom låg en önskan att finna ett organ, som kunde ge uttryck för och stärka samhörigheten mellan de olika anglikanska kyrkorna. Inbjudan till konferensen utfärdades av ärkebiskopen av Canterbury. Av de 144 inbjudna biskoparna infann sig 76. På sina håll var man betänksam mot hela idén. Sålunda infann sig inte ärkebiskopen av York och fem andra engelska biskopar.

I sin inbjudan till konferensen hade ärkebiskopen av Canterbury bätt sina ämbetsbröder att sända in förslag på överläggningsämnen. Den arbetsordning man följde vid den första konferensen kom att bli normgivande också för de efterkommande. Efter inledningsgudstjänsten samlades man till allmän session vilken pågick i fem dagar. Efter denna session lämnade många deltagare konferensen. Därefter vidtog emellertid själva bearbetningen av frågorna i olika kommittéer, vilket pågick i cirka två månader. De biskopar som var kvar i London samlades därefter till en ny session, där rapporterna från de olika kommittéerna föredrogs.

Man hade vid denna första Lambethkonferens inte beslutat, huruvida en ny konferens skulle följa. I början av 1870-talet började man emellertid att diskutera möjligheterna att få till stånd en sådan. Liksom förra gången kom initiativet från Canada. 1878 samlades så den andra Lambethkonferensen. Någon opposition mot den fanns inte denna gång. Exakt ett hundra biskopar kom nu till London. Konferensen varade i fyra veckor. Den första upptogs av fyra sessioner. Andra och tredje veckan ägnades åt kommittéarbete, och den fjärde veckan gick åt till slutdiskussioner.

Man kom denna gång överens om, att konferenserna skulle fortsätta. I fortsättningen kom de att hållas ungefär vart tionde år. Antalet deltagare ökade allt mer och uppgick 1897 till 194 biskopar.⁴¹⁾ Man kan säga, att konferenserna vid denna tid blivit en etablerad institution. 1897 tog man också upp Lambethkonferensens ställning och funktion till behandling. Det skedde i den kommitté, som hade att behandla hur den anglikanska gemenskapen skulle organiseras. Kommittén konstaterade, att Lambethkonferensen under de sista trettio åren varit det mest tydliga uttrycket för den anglikanska enheten. Det bestämdes nu, att konferensen skulle samlas vart tionde år. Vidare inrättades en "Consultative Continuation Committee", d.v.s. en delegation som skulle fungera mellan kon-

41. Det bör emellertid påpekas att antalet biskopar i den anglikanska kyrkan hade ökat.

ferenserna som ett rådgivande organ.

De första Lambethkonferenserna behandlade främst frågor som rörde den anglikanska enheten. Vidare upptog missionsproblemen en stor del av biskoparnas tid. Registret breddades allt mer från sociala frågor till teologiska lärofrågor. Intresset för den anglikanska enheten vidgades tidigt till intresse för relationerna med andra kyrkor. Början till denna betydelsefulla del av Lambethkonferensens arbete gjordes 1888, då "Lambeth Quadrilateral" antogs, d.v.s. de fyra grundsatser som de anglikanska biskoparna ansåg, att enhetsarbetet mellan de kristna kyrkorna borde bygga på.

Den romersk-katolska kyrkan.

Biskopsmöten i den romersk-katolska kyrkan kom först till stånd i de tyska staterna och i Österrike vid mitten av 1800-talet.⁴²⁾ De religionspolitiska förhållandena tycks ha spelat en avgörande roll härvid.

Den första delen av 1800-talet präglades av en stark framryckning för den romerska kyrkan. Ultramontanismen var dess kyrkopolitiska ideal. I Preussen kom det till våldsam urladdning mellan kyrka och stat genom den kända s.k. Kölnstriden. Staten fick slå till reträtt, och från 1841-42 var det inte längre staten, som hade kontroll över kyrkan i Preussen utan påven.⁴³⁾

I sydvästra Tyskland var emellertid furstarnas makt över den romerska kyrkan betydande. Dess verksamhet kontrollerades och övervakades. Här behövdes ansträngningar för att skaffa kyrkan rörelsefrihet. Förändringen kom revolutionsåret 1848, då det absoluta furstedömet försvann i dessa stater, och press- och föreningsfrihet infördes. De religiösa sällskapens autonomi fastslogs. Det förelåg nu andra möjligheter än tidigare för en självmedveten kyrka att göra sig gällande. Uttryck för den katolska aktivitet, som nu utvecklades, var de s.k. katolikdagarna, som

42. Enstaka sammankomster mellan biskopar som hade karaktären av biskopskonferenser hade dock förekommit tidigare. Om biskopsmötet i den romersk-katolska kyrkan se: Artiklarna Bischofskonferenzen i Lexikon für Theologie und Kirche 2, 1931 spalt 377f (Schubert) och 1958 spalt 506f (Rösser), Veit 2, 1933 ss 281, 306, 310, Plöchl 3, 1959 s 212ff, Bihlmeyer 1961 ss 335ff, 360, 403ff, Leisching 1963, Primetshofer 1964, Leisching 1965. I det senast anförda arbetet finns den senaste internationella litteraturen om biskopskonferenser förtecknad.

43. Holmquist 3, 1944 s 143ff.

började 1848 och blev en årligen återkommande generalmönstring av de talrika katolska föreningar som nu florerade. Ett annat uttryck för det förändrade läget var den biskopskonferens, som från oktober till november pågick i Würzburg detta år under ordförandeskap av ärkebiskop Geissel i Köln. De församlade biskoparna krävde full självständighet och frihet för kyrkan. Tre år senare samlades biskoparna till en ny konferens i Freiburg. I ett memorial framfördes till regeringarna en rad krav, som skulle säkra kyrkans självständighet vad beträffar religionsundervisningen, anställandet av präster, förvaltningen av den kyrkliga egendomen o.s.v. Då svaren uteblev, sammanträdde en ny biskopskonferens 1853, som resulterade i ett nytt memorial, där de kyrkliga kraven upprepades.

I Österrike började biskopskonferenser hållas vid samma tid. Den första av större omfattning ägde rum i Wien 1849.⁴⁴⁾

Också i Spanien, Portugal, Frankrike, Ungern, Nord- och Sydamerika började biskopskonferenser hållas, som regel beroende på att man upplevde statens tryck på kyrkan som alltför starkt.⁴⁵⁾

Leo XIII (1878-1903), som strävade efter att flytta fram kyrkans positioner, försökte på alla sätt främja biskopskonferensernas framväxt. I encyklikan *In ipso supremi pontificatus* 1891 till det österrikiska episkopatet anbefallde han, att biskopskonferenser skulle hållas om möjligt varje år. Han såg i dem ett instrument att främja enheten mellan biskoparna och ett hjälpmedel vid de kyrkliga expansionssträvandena. Samme påve utfärdade också stadgar för de olika kyrkoprovinsernas biskopskonferenser. För Österrike och Ungern kom t.ex. dessa stadgar 1898 och för Sydamerika 1900.

Så småningom blev biskopskonferenser påbjudna för hela den romersk-katolska kyrkan. Bestämmelser om dem finns i *Codex Iuris Canonici* can. 250 och 292. Enligt dessa skall biskopskonferens äga rum i varje kyrkoprovins minst vart femte år för rådslag i kyrkliga frågor. Konferensen skall också förbereda provinsialkonsiliet och har till en del kommit att ersätta detta.

44. Vid denna konferens tillsattes bl.a. en femmannakommitté som skulle handha biskopskonferensens löpande ärenden och som i förekommande fall skulle sammanträda. När biskopskonferensen i Österrike senare fick sina stadgar fastslogs det att det skulle finnas ett ständigt råd av sju biskopar som skulle förbereda plenarsammanträdena och se till att konferensens beslut genomfördes.

45. Schubert har betonat att biskopskonferensernas historia i Tyskland och Österrike i hög grad hör samman med utvecklingen i kyrka-stat frågan och att konferensernas memorial är viktiga dokument för att belysa denna fråga. *Lexikon für Theologie und Kirche* 2, 1931 spalt 377 f.

Förslag om en närmare sammanslutning mellan biskoparna.

Under 1890-talet kommer i några sammanhang fram förslag om, att landets biskopar skall samlas till någon form av gemenskap.

När kyrkoherde P.A. Berggren¹⁾ förberedde startandet av föreningen Kyrkans vänners organ Lutherskt månadsblad,²⁾ skrev han till biskop Rodhe i Göteborg och gav uttryck för sina tankar. Berggren menade, att det behövdes ett organ, som talade å hela kyrkans vägnar. Det vore inte alls orimligt att Kyrkans vänners tidning bleve en sådan kyrkans röst. Kyrkans vänner räknade ändå tre fjärdedelar av episkopatet som sina medlemmar. Vem skulle annars tala å kyrkans vägnar? Det hade varit annorlunda, fortsatte Berggren, om det hade funnits "en lagligen bestående biskopskonferens, som beslutat att utgiva ett kyrkligt organ". Ett sätt att tillgodose kraven på rikskyrklig ledning vore enligt Berggren att ge ärkebiskopsämbetet en annan karaktär, än det nu hade. Uppenbarligen ville han, att ärkebiskopens ställning som primas kraftigare skulle markeras. Som det nu var, hade svenska kyrkan inget samlat episkopat. Det var endast de enskilda stifteten som hade sina biskopar. Någon enhet i kyrkan skulle aldrig komma till stånd, förrän det fanns "en laga bestående biskopskonferens och biskoparna bliva konferensbeslutens verkställare".³⁾

En annan tidskrifts redaktör skulle ge uttryck för liknande tankegångar. I Bibliskt-lutherskt veckoblad, som utgavs av kyrkoherden E.D. Heüman, och som bl.a. kämpade för "bekännelsen" vid tiden för bekännelsestriden 1893,⁴⁾ fanns 1894 införd en kort artikel under rubriken Vår svenska kyrkas trädömdö.⁵⁾ Artikeln behandlade de båda lagförslag om kyrkotukt, som förelagts 1893 års kyrkomöte. Det första lagförslaget talade

1. Per Andreas Berggren 1844-1906. Kyrkoherde i Mjällby, Lunds stift. Utgav från 1891 tillsammans med kyrkoherden i Karlshamn A. Hannerz Lutherskt månadsblad, föreningen Kyrkans vänners organ. Lunds stifts matrikel 1893 s 16f, Rodhe 1930 s 112.
2. Föreningen Kyrkans vänner verkade för kyrklig samling särskilt under åttiotalet. Dess organ Lutherskt månadsblad hade en utpräglad antiritschlsk inställning. Rodhe 1930 s 112.
3. Berggren till H.Rodhe 8.11.1890, HRS, LUB.
4. Rodhe 1930 s 48f. Om Heüman se vidare ss 72ff, 78, 97, 99, 113, 178, 186, 341, 378, 456f.
5. Bibliskt-lutherskt veckoblad 1894 nr 10.

2. The second section focuses on the role of technology in modern business operations. It highlights how digital tools and software can streamline processes, reduce errors, and improve overall efficiency. The author argues that embracing technology is not just a competitive advantage but a necessity for long-term success in today's market.

3. The third part of the document addresses the challenges of managing a diverse workforce. It discusses the importance of effective communication, team building, and conflict resolution. The text provides practical advice on how to foster a positive work environment where employees feel valued and motivated to contribute their best efforts.

4. The fourth section explores the impact of market trends and economic conditions on business performance. It advises organizations to stay informed about industry developments and to be flexible in their strategies. The author stresses that adaptability is key to navigating uncertainty and seizing opportunities for growth.

5. The final part of the document concludes with a summary of the key points discussed. It reiterates the importance of maintaining accurate records, leveraging technology, managing a diverse workforce, and staying adaptable to market changes. The author encourages organizations to continuously evaluate their practices and make necessary adjustments to ensure sustained success.

bl.a. om tre tuktograder, varning inför prästen, varning inför kyrkorådet och slutligen förlusten av rätten att deltaga i, respektive vara valbar till, kyrkoråd och kyrkomöte. Det andra förslaget gällde lagstaddande om enskild själavård, konfirmation och Herrens nattvard. Tidigare fanns endast handboks föreskrifter om konfirmationen. Kyrkomötet antog båda lagförslagen.⁶⁾ Detta var bakgrunden till de tankegångar, som kom fram i artikeln Vår svenska kyrkas träldom. Det första lagförslaget ansåg man naturligt, att regeringen inte lagt fram i riksdagen, eftersom det antagits med så knapp majoritet av kyrkomötet. Det andra förslaget hade emellertid lagts fram i riksdagen men fick i andra kammaren ett synnerligen negativt mottagande. Det möttes med "hånande avslag" av framför allt "den frikyrkliga Waldenström". Det var detta, som var kyrkans träldom, menade författaren: "Hennes fiender, de frikyrkliga och radikalerna få ställa skrankor för en av hennes mest innerliga och viktiga funktioner, den själavårdande." Att utvecklingen gått därhän var emellertid delvis kyrkans eget fel. Det fanns ingen anda och kraft i henne. Hade det gjorts det, skulle inte sådana här saker hända. "Då skulle ej hennes biskopar sitta som nu, var i sin vrå, splittrade och därför vanmäktiga, utan de skulle uppträda samlade och enligt s o m e n m a n och därigenom veta att skaffa gehör åt kyrkans allvarligaste krav." Det skulle i sin tur betyda uppmuntran för präster och församlingar. Men när såsom nu var fallet "anförarna äro vankelmodiga", vilka skulle då "tåga i spetsen för hären?"⁷⁾

Också en av de mest framträdande gestalterna i svenskt kyrkoliv Gottfrid Billing skulle under 1890-talet aktualisera frågan om ett närmare samarbete mellan biskoparna.

Med anledning av Herman Lindströms utnämning till biskop i Växjö stift 1894 skrev Gottfrid Billing till honom och uttalade sin glädje över detta. Han glädde sig över, att han i Lindström fått en kollega i episkopatet, som han kunde utväxla tankar och idéer med.⁸⁾ I det sam-

6. Det första förslaget antogs dock med endast en rösts majoritet. Om kyrkotuktsfrågan se Rodhe 1930 s 20ff.

7. Bibliskt lutherskt veckoblad 1894 nr 10.

8. G. Billing till Lindström 7.9.1894, LS, LUB. Billing och Lindström var förenade i innerlig vänskap vilket bl.a. deras stora korrespondens med varandra vittnar om. Se också G. Billing 1928 s 177. Med anledning av Lindströms död skrev Billing några sidor om honom i sina levnadsminnen och konstaterar bl.a. "Aldrig har jag träffat någon med vilken jag så överensstämt i uppfattning om allmänna kyrkliga frågor." G. Billings Levnadsminnen 2 s 131ff, GBS, LUB.

manhanget förde Billing också fram tanken på någon form av gemenskap mellan biskoparna. Några gemensamma sammankomster var nu inte att tänka på, eftersom det var så stor ålderskillnad mellan biskoparna.⁹⁾ Men Billing tänkte sig, att i framtiden skulle det vara möjligt.¹⁰⁾

Ett år senare förde Billing åter i ett brev till Lindström saken på tal. Billing skrev och diskuterade kyrkliga problem som bekymrade honom. Ett sådant var prästutbildningen, som var ägnad att inge farhågor. Den utbildning som prästkandidaterna fick i Uppsala gick väl an, menade Billing. I Lund var däremot läget bekymmersamt. Exegetikundervisningen var under all kritik. Det som gavs i dogmatikundervisningen, var huvudsakligen "rationaliserande kritik". De unga prästerna kom ut utan "någon sammanhängande dogmatisk åskådning".¹¹⁾ Professorer i exegetik vid Lunds universitet var vid denna tid C.W. Skarstedt, som svarade för nya testamentet, och M.G. Rosenius, som hade hand om gamla testamentet. Båda var komna till hög ålder och hade egentligen överlevt sig själva. Det var endast de rådande pensionsförhållandena vid universiteten, som hindrade deras avgång.¹²⁾ Professor i dogmatik var Pehr Eklund, som kan anses vara den, som introducerade den "nya teologin", alltså den som huvudsakligen var influerad av Ritschl, vid Lunds universitet.¹³⁾ Docent i ämnet var Magnus Pfannenstill, som skulle bli en av de mest framträdande gestalterna kring den teologiskt liberala tidskriften Kristendomen och vår tid.¹⁴⁾

En annan fråga som Billing förde på tal i sitt brev till Lindström, var prästernas ekonomiska ställning. Frågan hade aktualiserats genom en skrift av rektorn vid Fjellstedtska skolan i Uppsala Johannes Kerfstedt,

9. G. Billing till Lindström 7.9 1894, LS, LUB. Biskoparnas ålder: Sundberg 76 år, Charleville 67 år, Beckman 82 år, Ullman 57 år, Lindström 52 år, Billing 53 år, Rodhe 49 år, Sjöbring 75 år, Martin Johansson 57 år, von Schéele 56 år, Flensburg 75 år, Rundgren 75 år. Man kan förmoda att det var av viss negativ betydelse för Billings planer att ärkebiskop Sundberg tillhörde den äldre generationen biskopar. Enligt vad von Schéele uppgav 1902 var Sundberg negativt inställd till biskopskonferenser. Se nedan s 34.

10. G. Billing till Lindström 7.9 1894, LS, LUB.

11. G. Billing till Lindström 29.11 1895, LS, LUB.

12. Rodhe 1930 s 118.

13. Hammar 1969 s 11ff. Mellan Eklund och Billing tycks också ha funnits en personlig motsättning. Ancker 1962 s 282. Billing uppgav att det var Eklunds anslutning till den ritschlska teologin som var orsaken till detta. "Men då vi ej längre kunde i förtroende samtala i teologi så var huvudsaken i umgänget uppriven." G. Billing 1955 s 104.

14. Se härom Hammar 1969.

som gav en mörk bild av prästernas ekonomi.¹⁵⁾

De frågor som Billing nu fört på tal, fortsatte han, jämte en del andra omständigheter, hade befäst en tanke hos honom, som han länge umgåtts med nämligen det önskvärda i ett närmare samarbete mellan biskoparna. "Vi behöva biskopsmöten, vi behöva samråda, överenskomma, samlas till en auktoritet etc." Billing trodde på nyttan av en sådan institution. Han menade dock, att det för närvarande var omöjligt att realisera förslaget. Billing hade ju året förut hävdat, att den stora åldersskillnaden mellan biskoparna omöjliggjorde, att man samlades till konferenser. Han menade emellertid, att även om hans planer nu inte gick att realisera, fick man inte lämna dem ur sikte. Ett sätt att tills vidare få till stånd det önskvärda samarbetet mellan biskoparna skulle emellertid vara, fortsatte Billing, att "några av biskoparna hade en korrespondensbok som vandrade från den ene till den andre och i vilken man överlade om föreliggande spørsmål".¹⁶⁾

Under 1890-talet kom alltså från skilda håll fram önskemål om, att biskoparna skulle etablera ett närmare samarbete med varandra t.ex. i biskopsmötets eller biskopskonferensens form. Ett stort antal frågor, som berörde hela svenska kyrkan, var aktuella. Här ovan har direkt anförts kyrkotuktsfrågan, prästutbildningen och prästlönerna. Med undantag av det vart femte år sammanträdande kyrkomötet fanns emellertid inget organ, som kunde vara talesman å hela svenska kyrkans vägnar. Detta torde ha varit bakgrunden till de olika förslagen om biskopsmöte.

Biskopskonferensen 1898.

Orsaken till sammankallandet av biskopskonferensen 1898 var striden om lekmannadopet, som vid denna tid nådde sin kulmen.¹⁷⁾ Lekmannadop var

-
15. Kerfstedts skrift hade titeln "Om det svenska prästerskapets ekonomiska ställning. Några upplysningar och råd för blivande präster." Om Kerfstedts skrift se vidare Stave 1924 s 231ff. Om prästlönefrågan se Rodhe 1930 s 275ff.
 16. G.Billing till Lindström 29.11 1895, LS, LUB.
 17. Frågan om lekmannadopet och dess behandling på biskopskonferensen 1898 är tidigare behandlad i litteraturen. Den korta framställning som här följer syftar endast till att understryka sådana aspekter på denna biskopskonferens som har betydelse för denna avhandling nämligen de som kan belysa biskopsmötets uppkomst och utveckling i Sverige. För frågan om lekmannadopet hänvisas till G.Billing 1928 s 154ff, Rodhe 1930 s 83ff, Henningson 1956.

långt ifrån ovanliga. När det gällde hur dessa skulle antecknas i kyrkböckerna, tillämpades olika praxis i olika stift. Vid 1883 års kyrkomöte hade biskop Beckman motionerat om tillägg till kyrkolagen, som skulle skapa en enhetlig praxis. Motionen föll emellertid. På grund av den stora osäkerheten bland prästerna lade 1890 års kyrkobokföringskommitté fram ett förslag om hur anteckning av lekmannadop skulle ske. Domkapitlens avstyrkande gjorde emellertid, att förslaget aldrig antogs.

1894 överlämnades en petition till ecklesiastikminister Gilljam¹⁸⁾ från Stockholms Lutherska Missionsförening, som tillhörde Svenska Missionsförbundet. Enligt dess uppfattning hade dop som förrättats inom Missionsförbundet samma giltighet inom svenska kyrkan, som det dop som förrättats av präst inom svenska kyrkan. I petitionen anhöll man därför hos Kungl. Maj:t, att lekmannadop, som pastor provat giltigt, skulle antecknas i födelse- och dopbok jämte dopförrättarens namn, yrke och hemvist. Gilljam var efter inrådan av Billing närmast benägen att låta petitionen ligga utan åtgärd. Inför hotet att Waldenström skulle ta upp frågan interpellationsvägen i riksdagen, beslöt sig emellertid ecklesiastikministern för att handla.

Så utfärdades den 13 juni 1896 cirkuläret om lekmannadops anteckning. Innebörden i cirkuläret var, att dop som utan att vara nöddop förrättats av lekman skulle, sedan pastor förvissat sig om "att de för dopet såsom sakrament oundgängliga beståndsdelar varit för handen", antecknas som "döpt av lekman".¹⁹⁾

Cirkuläret skulle komma att tolkas olika och bli upptakten till en het-sig strid. Waldenström tolkade det så, att dop förrättade av predikanter inom Missionsförbundet skulle antecknas som dop av lekman. Kyrkoherden i Gävle Nils Lövgren menade däremot, att han inte kunde åläggas att följa cirkuläret och införa en sådan anteckning. Det gällde nämligen här en kyrkolagsfråga, menade han, och en sådan kunde inte avgöras på administrativ väg. I ett konkret fall vägrade Lövgren att införa anteckningen "döpt av lekman" och anmälde för Uppsala domkapitel. Detta friade honom, men Kungl. Maj:t förstodigade Lövgren att göra anteckningen.

18. Gustaf F. Gilljam 1832-1908. Ecklesiastikminister 1891-1898 i E.G. Boströms första ministär. SBL 17 s 128ff.

19. SFS nr 38 1896.

Händelserna utlöste stor aktivitet, som kom till uttryck vid diskussioner i olika sammanhang och i inlägg i pressen. "Och så begynte ett skriverseri i tidningarna och ett agiterande bland präster, vartill maken bland dem aldrig synts under min tid. Sinnena sattes i den häftigaste rörelse för att ej säga lidelse", skrev Gottfrid Billing härom.²⁰⁾

På det femte nordisk-lutherska missionsmötet i Stockholm i augusti 1897 tillsatte de prästerliga deltagarna en kommitté med uppgift att författa en petition, som skulle undertecknas av landets präster och överlämnas till Kungl. Maj:t, och i vilken man begärde, att prästerna skulle befrias från att i kyrkboken anteckna dop som förrättats av lekman utan nödfall. Stor oro rådde nu i prästerliga kretsar. Många präster vägrade att göra anteckningen enligt 1896 års cirkulär. Enligt Rodhe var det utan tvekan så, att många av dem var beredda att låta det gå till avsättning "in amplissima forma".²¹⁾ När petitionen överlämnades till Kungl. Maj:t, hade den 1700 prästerliga underskrifter. Dessutom inlämnades en petition till ärkebiskopen med 600 namn, som inte funnits med på den första.

Saken hade nu nått sådana proportioner, att den blivit en allvarlig politisk fråga, och röster höjdes som krävde Gilljams avgång.

På hösten 1897 hade Gilljam samlat biskoparna till ett informellt möte för att rådgöra om situationen. Efter mötet beslöt biskoparna Billing, Rodhe och Lindström att sända ut skrivelser i sina respektive stift för att ge råd om cirkulärets användning. Någon lugnande verkan fick denna åtgärd emellertid inte.²²⁾

I detta läge uppkom tanken på en biskopskonferens, som skulle försöka lösa den inflammerade kyrkopolitiska frågan. Hos vem tanken på en sådan konferens först uppkom går inte att avgöra. Som vi sett fanns redan tidigare under 90-talet på sina håll rent allmänt den tanken, att biskoparna borde komma samman för att dryfta kyrkliga frågor.

I samband med det informella mötet mellan biskoparna hos Gilljam skrev Lindström till Billing:²³⁾ "Om biskoparna kunde oftare komma samman!

20. G. Billing 1928 s 158.

21. Rodhe 1930 s 100.

22. G. Billing 1928 s 157 f, Henningson 1956 s 123.

23. Tidpunkten för denna informella biskopssamling är inte känd. Henningson menar att den ägde rum i september 1897. Henningson 1956 s 123. Det går därför inte att avgöra om Lindströms brev författats före eller efter sammankomsten.

Blir du ärkebiskop måste du sörja härför. Vi skulle så bli en stark makt, något som vi nu icke äro, åtminstone ej som fordom, ej heller vad vi kunde vara."²⁴⁾

Samma år i december utkom en skrift om lekmannadopet av en kyrkoherde J. Andersson, vari det bl.a. pläderades för, att biskoparna jämte någon präst från varje stift skulle komma samman och överlägga i frågan.²⁵⁾

Ungefär vid samma tid var en artikel införd i Ny Ecklesiastik-Tidning, i vilken det också hävdades, att biskoparna borde komma samman för att lösa de uppkomna komplikationerna. Ett uttalande till regeringen från biskoparna skulle kanske ha effekt och dessutom bidra till att höja episkopatets anseende, menade artikelförfattaren.²⁶⁾

I sina Anteckningar från riksdagar och kyrkomöten säger Billing, att det var han, som för konungen föreslog sammankallandet av en biskopskonferens. "Detta vore en alldeles ny åtgärd, då en dylik konferens mig veterligen aldrig hållits i Sverige." Billing polemiserar också mot tidningsuppgifterna, att det var ärkebiskopen, som genomdrivit konferensens sammankallande.²⁷⁾ Såväl Rodhe som Henningson menar med rätta, att det knappast kan visas, att det var Billing, som först fick idén om biskopskonferens. Rodhe säger att tanken "hade legat i luften".²⁸⁾

Henningson anför ett brev från Keijser till ärkebiskopen, där Keijser ivrigt talar för en biskopskonferens som belägg för, att biskoparna inbördes diskuterade frågan.²⁹⁾ Däremot verkar Rodhes uppfattning plausibel, att det var Billing, som direkt förmådde konungen att sammankalla konferensen.

Vid konseljen den 4 februari 1898 föredrogs prästernas petition. I sin redogörelse för frågan om lekmannadopet yttrade Gilljam bl.a., att oron bland prästerna med anledning av 1896 års cirkulär var grundlös. Med tanke på den stora utbredning den fått, fann han den dock "synner-

24. Lindström till G.Billing 25.9 1897. GBS, LUB. Att Lindström menade att Billing borde ta sig an denna sak när han blev ärkebiskop styrker den förmodan som tidigare framkastats att ärkebiskop Sundberg inte var någon vän av tanken på biskopskonferenser. Se ovan s 17 not 9

25. Henningson 1956 s 131.

26. Ibm.

27. G.Billing 1928 s 161f. Henningson har tolkat Billing ytterst försiktigt då han säger att Billing "icke direkt påstått, att tanken på en dylik konferens först uppkommit hos honom, men hans riksdagsanteckningar ger likväl intryck av att så var förhållandet." Henningson 1956 s 131.

28. Rodhe 1930 s 100.

29. Henningson 1956 s 131f.

ligen beaktansvärd", och allt måste göras för att få den hävd. Han ansåg därför, att man borde vända sig till biskoparna. Man kunde räkna med, att petitionärerna med förtroende skulle se, att deras petition i första hand överlämnades till biskoparna. Gilljam hemställde därför, att en biskopskonferens skulle sammankallas.³⁰⁾

Statsminister Boström tyckte inte i och för sig, att petitionens svar behövde förberedas, eftersom cirkulärets innebörd måste anses vara klarlagd. Men han ville ändå instämma i departementschefens förslag om biskopskonferens. Det kunde vara bra, att biskoparna fick tillfälle att samråda om vilka åtgärder, som de borde vidtaga "för att lugna den oro i sinnena, varom petitionen i fråga bär vittne". Statsrådets övriga ledamöter instämde i Boströms yttrande.³¹⁾

Samma dag infördes i Post- och Inrikes Tidningar en redogörelse för dopfrågans behandling i konseljen samt Kungl. Maj:ts kungörelse om biskopskonferensens sammankallande.³²⁾

Den 17 februari sammanträdde biskopskonferensen på Riddarhuset under ärkebiskop Sundbergs ordförandeskap. Det finns inte anledning att här gå in på förhandlingarnas förlopp, då dessa tidigare är behandlade i litteraturen. Den 22 februari överlämnade biskoparna en skrivelse till regeringen, där det föreslogs att formeln "icke av svenska kyrkan döpt" skulle användas vid anteckning om lekmannadop. Biskoparna var eniga i detta beslut med undantag av biskop Rundgren, som bifogade en reservation.³³⁾

Den 18 mars kom dopfrågan upp i konselj. Ett nytt cirkulär utfärdades, som överensstämde med det förslag, som biskopskonferensen framfört. I stort sett blev man i olika läger tillfredsställd med biskoparnas förslag, och dopstriden var till ända.³⁴⁾

30. Ibm s 135.

31. Ibm s 136. E.G. Boström 1842-1907. Statsminister 1891-1900, 1902-1905. SBL 5 s 54ff.

32. Post- och Inrikes Tidningar 4 febr. 1898.

33. För förhandlingarna under biskopskonferensen se G. Billing 1928 s 164ff och Henningson 1956 s 138ff.

34. Rodhe 1930 s 100f, Henningson 1956 s 143ff.

Biskopskonferensen 1898 skulle få stor betydelse för biskopsmötets utveckling i Sverige. Rikets biskopar hade i samförstånd klarat upp en svår kyrkopolitisk kris. Det var givetvis ett skäl som talade för fortsatta biskopskonferenser. Under själva konferensen framförde också flera deltagare önskemål härom.³⁵⁾ I framtiden skulle man också vid flera tillfällen vid diskussioner om biskopsmötets ställning positivt hänvisa till den av Kungl.Maj:t sammankallade biskopskonferensen 1898.

35. "Under konferensen och vid dess slut kändes och uttalades det att det vore önskvärdt, om liknande eller mindre officiella biskopskonferenser kunde i framtiden hållas." G. Billing 1928 s 167.

B. BISKOPSMÖTET VÄXER FRAM. 1902 - 1916.

Under 1890-talet hade flera röster höjts för att man inom episkopatet skulle utveckla ett närmare samarbete. Dessa önskemål underströks ytterligare vid och säkerligen också genom den av Kungl. Maj:t sammankallade biskopskonferensen 1898.

År 1902 ägde så det första av ärkebiskopen sammankallade biskopsmötet rum.¹⁾ Därmed börjar biskopsmötets historia i vårt land i egentlig mening. Innan vi går att skildra detta första biskopsmöte och dess efterföljare, skall vi emellertid ge en kortfattad skildring av den kyrkohistoriska miljö i vilken biskopsmötet växer fram.

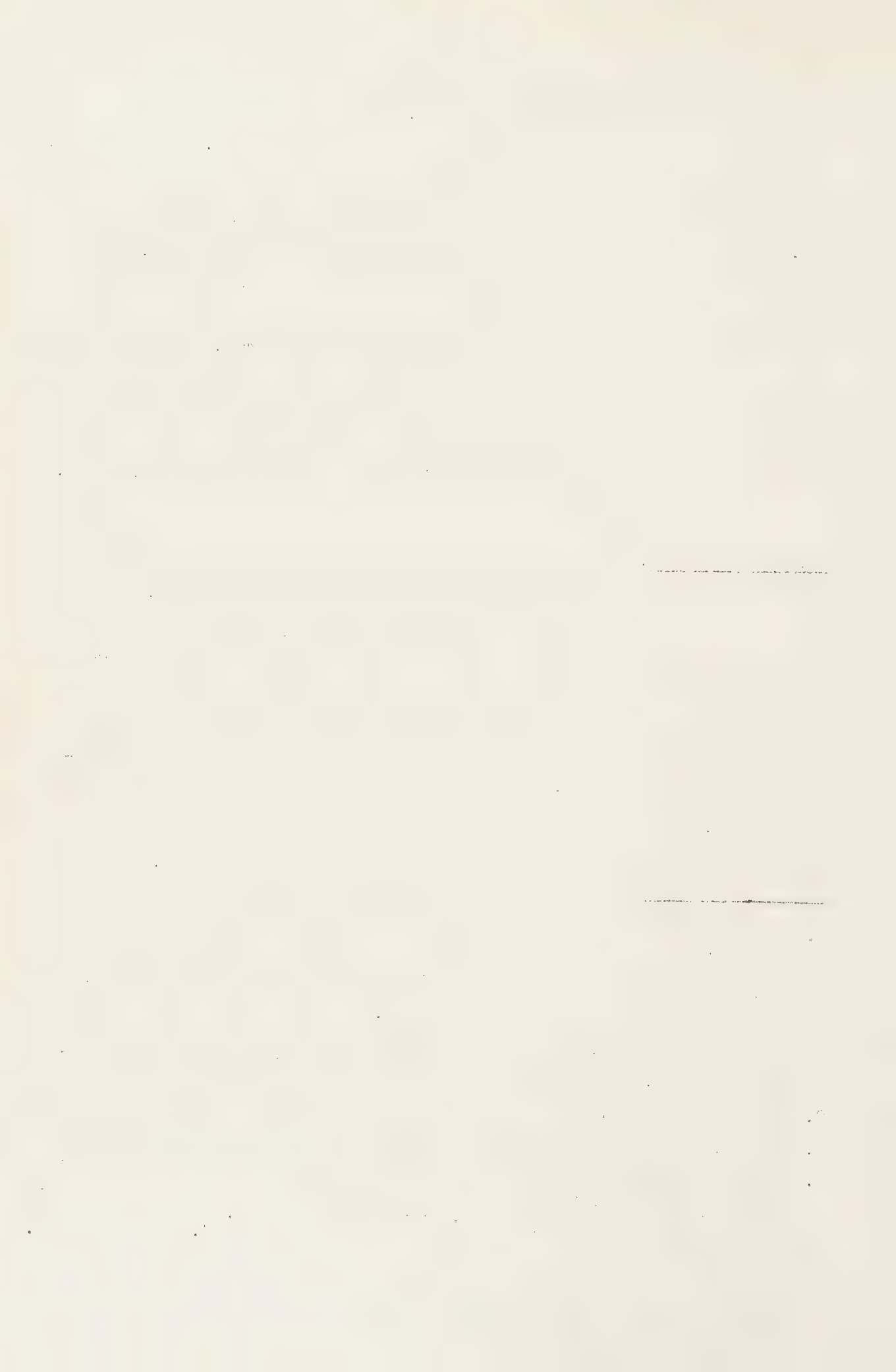
KAPITEL 3. SITUATIONEN FÖR SVENSKA KYRKAN KRING SEKELSKIFTET.

Kyrkan i motvind.

Den Svenska kyrkans situation vid sekelskiftet var bekymmersam. Clarence Nilsson har påpekat samstämmigheten i skildringarna om hur svag kyrkans ställning var vid denna tid.²⁾ Edvard Rodhe har i "Svenska kyrkan omkring sekelskiftet" sammanfattat situationen så: "Med ett ord kyrkan seglade i motvind."³⁾ I ett annat sammanhang har samme författare karaktäriserat läget med orden "det var över huvud en vanskelig tid att kämpa för kyrkan sekulariseringens och frikyrkobildningarnas tid".⁴⁾

Denna kyrkliga nödsituation uppstod inte kring sekelskiftet. Den var

-
1. Under biskopsmötets första tid, ända från diskussionerna på 1890-talet om att ett sådant borde finnas, användes omväxlande termerna biskopsmöte och biskopskonferens. I synnerhet i början var den senare den vanligaste. Från och med omkring 1919 blir emellertid biskopsmöte det vedertagna begreppet. I denna framställning användes för enkelhetens skull genomgående termen biskopsmöte. När en källa refereras eller åberopas användes givetvis den där förekommande termen.
 2. Nilsson 1964 s 6.
 3. Rodhe 1930 s 346.
 4. Rodhe 1927. Se också Hessler 1964 s 115ff. Martling har emellertid påpekat att det kyrkliga läget kring sekelskiftet stundom har tecknats i "alltför mörka färger". Martling 1961 s 54. Gottfrid Billing varnade också på sin tid för att "överdriva farorna". Se nedan s 26.

resultatet av hela utvecklingen under 1800-talet, i synnerhet dess senare del.⁵⁾ Men det var, som om följderna av denna utveckling vid sekelskiftet plötsligt träder i dagen.⁶⁾

Det förändrade läget för kyrkan kan beläggas rent statistiskt på den kyrkliga sedens område. Det var stor skillnad på besöksfrekvensen vid gudstjänsterna och antalet nattvardsgäster vid sekelskiftet jämfört med förhållandena femtio år tidigare.⁷⁾

Orsakerna till detta förändrade läge är svåra att fastställa. En betydande faktor har emellertid utan tvekan varit den stora sociala omvandlingsprocess, som började under 1800-talets senare del, och som helt kort kan sammanfattas i begreppet industrialisering och den därav följande urbaniseringen. En väldig folkvandring inom landet ägde rum. Från 1850 till 1900 tredubblades stadsbefolkningen. Vad detta innebar för problem för en kyrka, som var förankrad i bondesamhället, och som omkring 1900 fortfarande hade 90% av sina präster verksamma på landsbygden ligger i öppen dag.⁸⁾

Det gamla agrarsamhällets upplösning innebar också större möjligheter för religiösa rörelser utanför kyrkan att växa fram. Vid sekelskiftet var de fria trossamfundens expansionsperiod avslutad.⁹⁾ Den betydelse dessa kommit att få kan inte bara mätas statistiskt i medlemstal. Deras religiösa grundsyn hade trängt långt utanför de egna leden.¹⁰⁾ Kritiken mot den svenska kyrkan från dessa samfund var stundom stark.¹¹⁾

Förändringen av samhället var orsaken till framväxten av en betydande folkrörelse, vars förhållande till kyrkan skulle komma att bli av stor betydelse, nämligen socialdemokratien. Denna hade under 1880- och 90-talen varit klart antireligiös och fientligt inställd mot kyrkan.¹²⁾

5. Aulén 1939 s 66ff, Pleijel 1955 s 9ff, Martling 1961 passim.

6. Aulén 1914 s 25, Aulén 1939 s 66.

7. Se härom Martling 1961.

8. Pleijel 1955 s 9ff, Martling 1961, Walan 1969 s 185f.

9. Pleijel 1955 s 13, Nilsson 1964 s 6.

10. Pleijel 1955 s 11.

11. Se t.ex. Martling 1961 s 47.

12. Tingsten 2, 1941 s 287. Branting uttalade 1888 att religiös och socialistisk åskådning var oförenliga. Ibm s 286. Palm gjorde liknande uttalanden. Ibm s 285.

Omkring 1900 hade denna attityd börjat förändras till en mera moderat inställning mot kyrka och kristendom.¹³⁾ Inom kyrkan ställde man sig emellertid som regel fortfarande kritisk mot socialdemokratin.¹⁴⁾ Gottfrid Billing, landets ledande kyrkoman, yttrade sålunda i riksdagen 1906 på tal om socialdemokratin "först vill jag då nämna kristendomsfientligheten. Sådan står icke på programmet, men den hör dock till programmet".¹⁵⁾ I ett föredrag om kyrka och stat, som Billing höll i Uppsala 1907, betecknade han socialdemokratin som "den största faran" på grund av dess "hänsynslösa och konsekventa agitation mot ej blott svenskt kyrkoskick utan mot allt som gör Kristi kyrka till vad hon är". Man gick enligt Billing hotfulla tider till mötes, men man skulle också akta sig för att överdriva farorna.¹⁶⁾

De olika faktorer som ovan berörts, och som på olika sätt bidrog till att försvaga kyrkans ställning, den kyrkliga sedens uppluckring, de sociala omdaningarna, de fria trossamfunden och socialdemokratin, bidrog också till att aktualisera ännu ett problem nämligen kyrkans förhållande till staten. Såväl från baptistiskt som socialdemokratiskt håll hävdades utifrån principiella överväganden, att religionen var en privatsak. Det låg inte inom statens kompetensområde att befatta sig med religiösa frågor. Statskyrkan skulle följaktligen avskaffas.¹⁷⁾

Frågan om fritt utträde ur svenska kyrkan hade varit aktuell under hela 90-talet.¹⁸⁾ Också in på det nya seklet behöll frågan sin aktualitet.¹⁹⁾ Över huvud kan sägas att de flesta av de faktorer som inverdade på kyrka-stat frågan varit för handen under 90-talet. Vid sekelskiftet tycks emellertid en skärpning ha inträtt.²⁰⁾ Sålunda antogs lagen om fakultativt civiläktenskap 1908 efter att i praktiken ha varit avgjord sedan 1904.²¹⁾

13. Ibm ss 291, 294.

14. Ibm s 296.

15. Cit. efter Pleijel 2, 1955 s 269.

16. G. Billing 1908 s 21.

17. Rodhe 1930 s 246. Det fanns dock en skillnad mellan baptismens och socialdemokratin inställning. Baptisterna menade att staten ändå skulle vara en kristen stat. Ibm.

18. Ibm.

19. Ibm s 257.

20. Ibm s 253.

21. Om civiläktenskapet se Jansson 1964.

Betydelsefullast av alla de faktorer, som inverkade på relationerna kyrka-stat, var emellertid utan tvekan skolfrågan. Under denna tid inleddes sekulariseringen av skolan.²²⁾

Kulmen på utvecklingen i kyrka-stat frågan under detta skede kan man säga uppnåddes med Waldenströms motioner vid kyrkomötena 1908, 1909 och 1910, då han begärde utredning om "på vad sätt det nuvarande bandet mellan kyrkan och staten lämpligen må kunna upplösas".²³⁾

Händelserna i Frankrike 1905, då stat och kyrka skildes under för kyrkan ytterst otillfredsställande villkor, har säkert gjort intryck på kyrkans folk i Sverige och understrukt situationens allvar.²⁴⁾ Av vikt att notera är att motsättningarna kyrka-stat i Frankrike främst blev uppenbara på skolans område "där genom en rad beslut skolväsendet kom att alltmer sekulariseras".²⁵⁾

Kyrkligt uppvaknande.

Om således läget för den svenska kyrkan vid sekelskiftet syntes mörkt, fanns det också andra drag i bilden. Man kan också tala om en ökad kyrklig aktivitet och ett ökat kyrkligt medvetande vid denna tid. Bland de viktigaste orsakerna till detta brukar nämnas två kyrkliga strider under 1890-talet. Den ena var striden om bekännelsen och kyrkotukten på 1893 års kyrkomöte, som "på ett egenartat sätt hade mobiliserat och intensifierat de religiösa krafterna".²⁶⁾ Den andra var den tidigare relaterade frågan om lekmannadopet, vars historiska betydelse av Rodhe har angivits som "en omvändelse i kyrklig riktning av de förut frikyrkliga, resp. okyrkliga prästerna".²⁷⁾

22. Se härom Tegborg 1969 och Kap. 5 nedan.

23. Rodhe 1930 s 266ff. Waller 1964 s 205ff.

24. Om kyrka och stat i Frankrike se Nørregaard 1948 s 19ff. Om Billings syn på händelserna i Frankrike se nedan G. Billing 1908.

25. Nilsson 1964 s 1.

26. Rodhe 1930 s 35.

27. Ibm s 104. Striden om lekmannadopet bidrog också till att prästerna slöt sig samman i A.S.P. Ibm.

Vid tiden kring sekelskiftet upplevde också den teologiska forskningen en renässans.²⁸⁾ Härvid var det främst teologerna vid Uppsalafakulteten, som kom att direkt påverka den kyrkliga utvecklingen.²⁹⁾ Uppsala blev utgångspunkten för den kyrkliga väckelse, som kom att kallas unglyrkorörelsen. Dess karaktäristika var dess "nyupptäckt" av den historiskt givna svenska kyrkan och den optimistiska tron på dennas möjligheter.³⁰⁾

Det praktiska kyrkliga arbetet upplevde något av en genombrottstid. En rad olika nya former av kyrkligt arbete prövades. Det behöver endast erinras om Nils Lövgrens församlingsarbete i Gävle, J.A.Eklunds insatser i Uppsala, verksamheten som Sällskapet för kyrklig själavård bedrev i Stockholm samt A.S.P:s engagemang för det kyrkliga ungdomsarbetet, där framför allt Olof Holmström gjorde betydande insatser.³¹⁾

Till bilden av den vaknande kyrkliga medvetenheten hör också, att missionsintresset under denna tid kraftigt ökar.³²⁾ Likaså börjar nu svenska kyrkans första trevande kontakter med andra kyrkor.³³⁾

Strävan efter ändamålsenligare kyrklig organisation.

Nyansatserna i det kyrkliga arbetet framdrog också kravet på en ändamålsenligare kyrklig organisation. En reformering av och skapande av nya kyrkliga organ blev aktuell.

De kyrkliga nyansatserna skedde som regel på församlingsplanet. Snart blev behovet av en samordning på stiftsplanet aktuell. Stiftsmöte och stiftsråd blev nya företeelser i svenskt kyrkoliv.³⁴⁾

Behovet av rikskyrkliga organ skulle bli nästa steg i utvecklingen. Rodhe skriver om detta: "När nu nya arbetsformer för kyrkan började skapas vid sidan av gamla och såsom ersättning för föråldrade sådana,

28. "Det råder en stark kontrast mellan den teologiska situationen i Uppsala under 1890-talet och under det nya århundradets första decennium. Depressionstiden får vika för en tid av sällsynt teologisk livaktighet." Aulén 1939 s 144. Se också Nystedt 1936 passim.

29. Också i Lund skedde betydande teologiska nyansatser. Se härom Hammar 1969. Dessa kom emellertid inte att få samma omedelbara betydelse för kyrkolivet. Ibm s 178.

30. Om unglyrkorörelsen se Nystedt 1936, Pleijel 1937, Aulén 1953 s 79ff, Ekström 1963 s 164ff.

31. Lövgren 1911, Rodhe 1930 ss 64 ff, 339ff. Om J.A. Eklund se dessutom Malmeström 1950.

32. Aulén 1914 ss 26, 27.

33. Ibm s 28, Aulén 1953 ss 79, 116ff.

34. Lövgren 1911 s 98ff, Malmeström 1950 s 209ff, Holm 1968 s 99 ff.

började behovet av centralisation göra sig gällande."³⁵⁾ Det var enligt samme författare "karaktäristiskt för denna tid att det är den allmänna kyrkliga eller rikskyrkliga synpunkten som tvingar sig fram och som drives fram".³⁶⁾

Svenska kyrkans representation var kyrkomötet. Detta sammanträdde emellertid endast vart femte år, vilket givetvis hade sina nackdelar.³⁷⁾ Det framkom också önskemål, att kyrkomötet skulle sammanträda oftare. I sitt herdabrev till Luleå stift skrev sålunda Olof Bergqvist 1904: "Lika viktigt synes vara att den kyrkliga representationen må komma i tillfälle att sammanträda oftare än hittills. Då kyrkomötet sammanträder endast vart femte år och inga kyrkliga lagstiftningsangelägenheter kunna avgöras utan dess hörande är givet att den kyrkliga utvecklingen måste gå mycket långsamt. Det synes följaktligen vara ett verkligt önskemål att terminerna mellan kyrkomötets sammanträden måtte bli kortare än vad nu är fallet." Bergqvist önskade också, att kyrkomötet skulle få flera ledamöter för att dess auktoritet på det sättet skulle bli större.³⁸⁾ Han var inte ensam om att hävda, att kyrkomötet borde sammanträda oftare. Vid kyrkomötet 1903 när frågan om utökning av antalet ledamöter diskuterades, omtalade biskop Lövgren, att en prästkonferens i Dalarna hade gjort ett uttalande, i vilket man önskade, att kyrkomötet skulle sammanträda oftare.³⁹⁾ Vid kyrkomötet 1908 väcktes ett par motioner, vars syfte var, att kyrkomötet skulle sammanträda oftare.⁴⁰⁾ Kyrkoherde Ekström som var en av motionärerna påpekade, att han med sin motion inte syftade till att skaffa kyrkomötet ökad makt gentemot riksdagen. Nej orsaken till att han önskade ökad aktivitet från kyrkomötets sida var, att en rad frågor som gällde kyrkans inre liv var aktuella. Exempel på sådana frågor var ungdomsvården, söndagsskolan och kyrkliga insatser på det sociala området. Till allt detta krävdes kyrkomötets medverkan, dess initiativ, hjälp och ledning.

35. Rodhe 1930 s 346.

36. Ibm s 339.

37. Ibm s 346, Pleijel 1955 s 11.

38. Bergqvist 1904 s 6.

39. KM 1903 prot s 90.

40. KM 1908 motion nr 66, 80. Dessutom motionerades om att tiden för kyrkomötets sammanträdande skulle utökas.

Men kyrkomötet sammanträdde alltför sällan.⁴¹⁾ Biskop Eklund menade, att det för närvarande pågick en väckelse i kyrkan. Mycken aktivitet utvecklades. Föreningar och prästsammanslutningar bildades, stiftsmöten hölls. Eklund hade samtidigt "den allra livligaste känsla av att kyrkans översta ledning alls icke varit sådan som den borde varit". Alla de olika strävanden, som pågick inom kyrkan, blev det ingenting av. Ty den institution som skulle leda allt detta sammanträdde för sällan.⁴²⁾

Ett annat uttryck för att man inom kyrkan kände behovet av centralisation, av kyrklig samordning på riksplanet var bildandet av A.S.P.

1903.⁴³⁾ Denna var visserligen också tillkommen som en facklig sammanslutning men skulle dessutom allt mera framstå som ett slags kyrklig centralstyrelse, som bevakade den kyrkliga utvecklingen och gjorde framställningar till såväl kyrkliga som borgerliga myndigheter.⁴⁴⁾

A.S.P. lade tidigt i dagen ett stort intresse för kyrkostyrelsen. Bland kristianstadskretsens överläggningsämnen 1906 fanns t.ex. detta: "Vilka anspråk böra uppställas med avseende på kyrkans högsta ledning sedan läroverken fått sin särskilda överstyrelse och även för folkskolan samma krav börja göras gällande."⁴⁵⁾

På centralstyrelsens överläggningar samma år diskuterades också kyrkans högsta ledning. Det man åsyftade var chefsskapet för ecklesiastikdepartementets kyrkobyrå. Man önskade till denna post "en präst som var förtrogen med inomkyrkliga frågor, med bekännelse, kult och församlingsliv". På en del håll inom A.S.P. önskade man också inrätta ett överkyrkoråd.⁴⁶⁾

Kravet att chefen för kyrkobyrån skulle vara präst skulle komma igen. Vid 1909 års kyrkomöte begärde domprosten Lundström, att man skulle ingå till Kungl. Maj:t med underdånig anhållan, att en präst inom svenska

41. Ibm prot s 313ff.

42. Ibm s 319.

43. Rodhe 1930 s 346, Nilsson 1964 s 8.

44. Malmberg 1955 s 18, Nilsson 1964 s 8ff.

45. Minnesskrift vid A.S.P:s 25-årsjubileum 1928 bilaga VI.

46. Malmberg 1955 s 20ff. I en skrivelse till ecklesiastikministern begärde A.S.P. att som chef för kyrkobyrån skulle utses en präst vid nästa vakans. Man motiverade detta med att det var för kyrkan viktiga frågor som avgjordes där. "Än mer blir detta fallet när, såsom för närvarande är händelsen, kyrkans liv börjar pulsera kraftigare än förr, varvid nya verksamhetsgrenar öppnas, nya åskådningar och reformer vilja göra sig gällande." Skrivelsen tryckt i SKT 1906 nr 40.

kyrkan skulle förordnas som chef för ecklesiastikdepartementets kyrkobyrå. Han stödde sig på ett uttalande av tionde allmänna svensk-lutherska prästkonferensen, som gick i samma riktning. Lundström motiverade sitt förslag med, att det inom kyrkan fanns ökat intresse för att upptaga "ett organiserat kristligt socialt arbete". Detta krävde emellertid också att kyrkoärendena fick en sakkunnig behandling inom departementet. Chefen för kyrkobyrån skulle tillvarata också kyrkans "rent centrala och vitala intressen" och då räckte det inte med juridisk utbildning. Motionen antogs emellertid inte av kyrkomötet.⁴⁷⁾

Det var också en medlem av A.S.P. prostén Ljungqvist, som vid 1908 års kyrkomöte motionerade om inrättandet av en kyrkans ekonomistyreelse för att på det ekonomiska området trygga självständigheten i förhållande till staten.⁴⁸⁾

Vid samma kyrkomöte väckte också biskop Lövgren det förslag till inrättandet av ett riksorgan för församlingsrörelsen, som 1910 resulterade i, att Diakonistyrelsen kunde träda i verksamhet.⁴⁹⁾

Också utanför kyrkan erkändes behovet av någon form av kyrkostyreelse. Den s.k. departementalkommittén framlade 1911-1913 sitt betänkande med förslag till reformer av den centrala förvaltningen. På grund av den stora anhopningen av ärenden på Ecklesiastikdepartementet föreslogs bl.a. att kyrkoärendena skulle flyttas över till justitiedepartementet. Kravet på en präst som chef för kyrkobyrån avvisades. Utredningen framhävde emellertid, att en sådan lösning kunde bli aktuell, om kyrkobyrån längre fram i tiden behövde utbytas mot en departementsavdelning, som på samma gång skulle fungera som en kyrkostyreelse. I ett sådant läge torde man inte kunna undvara prästerligt skolad personal. Tillsvidare nöjde man sig emellertid med att föreslå, att till kyrkobyrån, sedan den överförts till justitiedepartementet, skulle knytas ett sakkunnigråd på tre personer, som representerade sakkunskap inom det kyrkliga livets olika områden. Detta sakkunnigråd skulle stå till departementschefens förfogande för att meddela upplysningar och utarbeta sammanställningar och förslag.⁵⁰⁾

Dessa intentioner fullföljdes i två likalydande motioner, som inlämnades

47. Wihlborg 1930 s 187ff.

48. KM 1908 motion nr 48. Rodhe 1930 s 318. Kontraktsprosten Erik Ljungqvist tillhörde A.S.P:s styrelse 1903-1930. Femtio år med A.S.P. s 99.

49. Rodhe 1930 s 358ff.

50. Wihlborg 1926, 1930.

vid riksdagen 1913, där den ena var undertecknad av bl.a. Stadener. Man hänvisade till departementalkommitténs konstaterande, att departementen ofta saknade erforderlig fackkunskap och att ärendena handlades efter enbart formella och juridiska grunder. Detta gällde i hög grad också kyrkoärendena, framhöll motionärerna. Man begärde därför, att vederbörande departement skulle få tillgång till ett sakkunnigråd. Det behövdes ett religionsråd för religionsärenden, likaväl som det behövdes en läroverksstyrelse för undervisningsärenden.⁵¹⁾

Det bör också i detta sammanhang påpekas, att episkopatets betydelse ökar under denna tid. Särskilt archiepiskopatet får en allt mer framträdande plats, vilket till en del beror på, att ärkebiskopen var självskriven ordförande i de rikskyrkliga organ, som kom att få allt större betydelse, Diakonistytrelsen och Missionsstyrelsen. Vidare var det uppenbart, att "det alltmera komplicerade förhållandet mellan kyrka och stat" spelade en avgörande roll i detta sammanhang. Ärkebiskopen kom att framstå som kyrkans talesman gentemot staten.⁵²⁾

Denna ärkebiskopens och episkopatets ökade betydelse kom tydligast till uttryck i de biskopsmöten som nu börjar hållas.

51. FKM 1912 nr 36, AKM 1913 nr 157.

52. Aulén 1914 s 27f. Mot Auléns uppfattning om en ärkebiskoplig och episkopal maktutvidgning under början av 1900-talet har Herman Lundström polemiserat och pekat på, att under denna tid undandrogs allt mer av det svenska stats- och samhällslivet kyrkans "och därmed dess högsta representanters inflytande". Under denna tid upphörde t.ex. biskoparnas överinseende över läroverken, prokanslersämbetet ändrade karaktär "varigenom det kyrkliga och biskopliga inflytandet på den högre vetenskapliga bildningen lidit högst väsentligt avbräck". Också andra åtgärder hade vidtagits av statsmakterna som sannerligen inte tydde på "ökat episkopalt inflytande". Man kunde dock hävda, menade Lundström, att biskoparnas och ärkebiskopens minskade yttre inflytande ersatts av en koncentration på de "centrala uppgifterna". Lundström 1915 s 209ff. Lundströms resonemang har i huvudsak övertagits av Hjalmar Lindroth. Lindroth 1950 s 11. Till detta kan sägas att det naturligtvis beror på var man väljer att lägga accenten. På det som kan betecknas som minskat kyrkligt inflytande och kyrklig tillbakagång eller på den ökade kyrkliga aktiviteten och medvetenheten. Vill man ge en korrekt bild av 1900-talets första år ur kyrkohistorisk synpunkt är det viktigt att hålla båda dessa aspekter i sikte.

Initiativet till biskopsmötet och inställningen bland biskoparna.

Behovet av ett biskopsmöte hade, som vi sett, påpekats från flera håll under 1890-talet. Vid den av Konungen sammankallade biskopskonferensen 1898 uttalade flera av biskoparna, att de ansåg det önskvärdt med sådana konferenser också i framtiden antingen som 1898 under officiella former eller mindre officiellt.¹⁾

Det kom emellertid att dröja fyra år, innan ett nytt biskopsmöte kom till stånd. År 1902 kallade ärkebiskopen biskoparna till biskopsmöte i Uppsala.

Det är svårt att avgöra, vem som tagit initiativet till detta biskopsmöte. Manfred Björkquist har hävdat, att initiativet utgick från rektorn vid Fjellstedtska skolan i Uppsala Johannes Kerfstedt.²⁾ I minnesboken om biskop Keijser säger Henrika Scheffer, att idén föddes "vid några biskopars samvaro hos en kollega".³⁾ De båda uppgifterna behöver inte motsäga varandra. Som vi tidigare sett höjdes röster för ett närmare samarbete mellan rikets biskopar från så många olika håll, att det säkert vore oriktigt att påstå, att idén om biskopsmöte skulle ha utgått från en enda person eller grupp. Det förhöll sig snarare så, att tidsläget var det avgörande. Kyrkans svåra läge, det vaknande kyrkliga medvetandet, en viss spänning mellan kyrka och stat var faktorer som skapade behov av rikskyrkliga organ, av en kyrkostyrelse. Detta i förening med biskopsämbetets ökade betydelse torde ha varit orsaken till att tanken på biskopsmöte uppkom på flera håll.

Det direkta initiativet till 1902 års biskopsmöte kan emellertid knytas till en person, nämligen biskopen i Visby Knut Henning Gezelius von Schéele. I ett brev till ärkebiskop Ekman, som nu finns förvarat i biskopsmötets arkiv tillsammans med handlingarna från 1902 års biskopsmöte, utvecklade han sina planer. Han påpekade, att biskopskonferenser

1. Se ovan s 23

2. Björkqvist 1931 s 214. Vid förfrågan har Björkquist inte kunnat erinra sig varifrån han fått uppgiften att Kerfstedt skulle ha varit initiativtagaren till biskopsmötet. Björkquist säger sig dock med bestämdhet veta att det var från en "mycket pålitlig och initierad person". Han vill också på tal om Kerfstedt poängtera att denne ofta verkade i "det fördolda. Många lyssnade till hans råd och uppslag".
(forts)

hölls i Danmark "trots anslagets indragning".⁴⁾ Det som i Danmark närmast kunde betecknas som biskopsmöte Det Kirkelige råd hade som vi sett upphävts 1901.⁵⁾ I Danmark fortsatte man emellertid med biskopskonferenser "enär behovet känns så stort". Skulle vi i Sverige ha mindre behov därav, undrade von Schéele retoriskt. Tanken på biskopskonferenser i vårt land var inte ny för honom. Han hade länge umgåtts med dessa planer, men de hade tidigare inte gått att realisera på grund av den förre ärkebiskopens motstånd. När nu en ny ärkebiskop hade tillträtt, borde emellertid situationen vara gynnsammare. Visserligen kunde svårigheter uppstå på grund av biskoparnas bristande enighet. Men von Schéele framhöll i smickrande ordalag, att Ekman säkerligen var rätte mannen att bemästra dessa svårigheter. Han borde inte rådgöra med de andra biskoparna i ärendet utan helt enkelt på en bestämd tid kalla dem till konferens i Uppsala. Tre dagar hade von Schéele tänkt, att konferensen skulle pågå, vilket borde vara nog "om frågorna voro förut klart bestämda och deltagarna meddelade".⁶⁾

Idén hade von Schéele hämtat från Danmark. Han var utan tvekan den mest bereste bland de svenska biskoparna vid denna tid.⁷⁾ Med de nordiska länderna hade han livliga kontakter bl.a. som föreläsare vid deras universitet. Han hade också goda förbindelser med de nordiska kyrkorna och räknade som sina personliga vänner Borgåbiskopen Herman Råbergh och den danske teologen Henrik Scharling,⁸⁾ som varit medlem av den danska motsvarigheten till biskopsmötet, Det Kirkelige råd.⁹⁾

von Schéeles bedömning, att skiftet på ärkebiskopsstolen var avgörande för förverkligandet av hans planer, var säkert riktig. Som vi ovan sett, önskade biskop Lindström i Växjö också, att biskopsmöten skulle

(forts not 2 från föregående sida)

Björkquist påpekar också att uppgiften om Kerfstedt inte utesluter att "idén kunde ha lanserats även från andra håll mer eller mindre privat. Tanken låg ju ej så långt borta i det dåvarande läget." (kurs. här) Björkquist till författaren 2.10.1969.

3. Scheffer 1925 s 162f.

4. von Schéele t Ekman 31.3.1902, BMA, ÄBG.

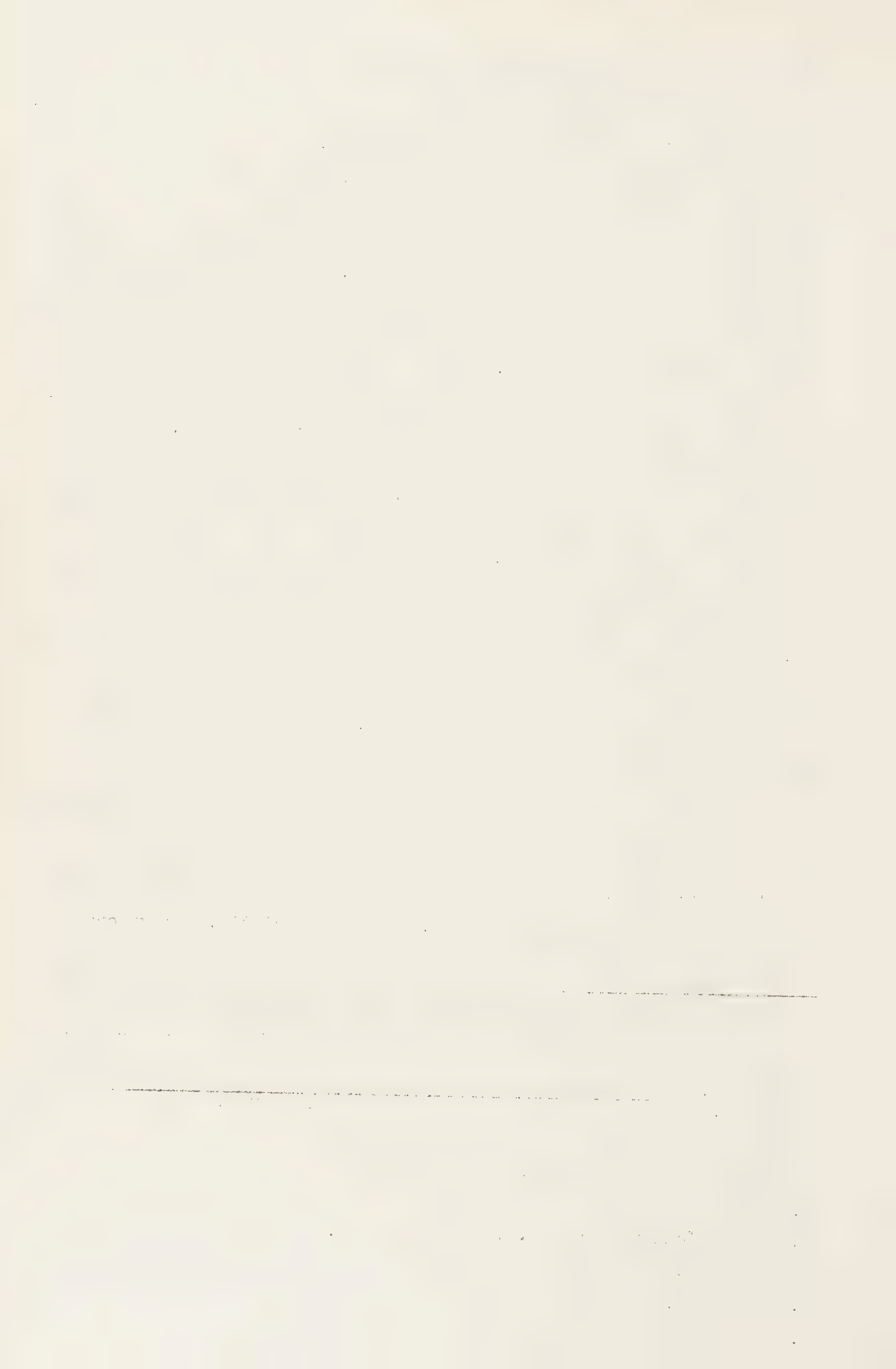
5. Se ovan s 10

6. von Schéele t Ekman 31.3.1902, BMA, ÄBG.

7. Norrby 1925 passim.

8. Ibm s 112.

9. Lindhardt 1958 s 292.

komma till stånd. Tydligen hade han inga förhoppningar, att denna tanke skulle kunna realiseras, förrän det blev en ny ärkebiskop.¹⁰⁾ Det verkar också troligt att Gottfrid Billings resignation inför möjligheterna att få till stånd biskopsmöten i slutet av 1890-talet, åtminstone till en del berodde på att Anton Niklas Sundberg var ärkebiskop.¹¹⁾ På grund av sin samhälls- och kyrkosyn torde Sundberg varit negativt inställd till, att nya kyrkliga organ utvecklades vid sidan av gällande ordning.¹²⁾ Med tanke på hans stora pondus och hans stora personliga inflytande, kan han knappast heller varit tilltalad av att få ett biskopskollegium vid sin sida.¹³⁾

Sundbergs efterträdare som ärkebiskop var hans raka motsats. Ärkebiskop Ekman som utnämnts till sitt ämbete år 1900 var osjälvständig och oerfaren i kyrkopolitik och praktiska värv.¹⁴⁾ Det var knappast någon hemlighet, att han valts till ärkebiskop delvis på grund av sin försiktighet.¹⁵⁾ Den som Ekman framför allt vände sig till för att få råd och hjälp, var Gottfrid Billing i Lund.¹⁶⁾ Denne hade ju uttalat sitt intresse för biskopskonferenser och tagit aktiv del för tillkomsten av 1898 års konferens.

10. Se ovan s 20f

11. Se ovan s 17f

12. För Sundbergs samhälls- och kyrkosyn se Ölander 1951, Wallgren 1959.

13. För karaktäristiken av Sundberg kan hänvisas till Berggren 1903 särskilt s 97 "Det torde utan överdrift kunna sägas att ända upp till Jakob Ulfssons dagar knappast någon av hans företrädare utövat ett så stort personligt inflytande på det kyrkliga och det politiska området som han." och s 106 "Det fanns hos honom i umgänget med människor någonting aggressivt. - - - Ärkebiskop Sundbergs bestämmande inflytande på kyrkliga och politiska angelägenheter och frågor var i ett beständigt tilltagande ända till hans sista dagar."

14. Lundström 1915 ss 157f, 164.

15. Billing menade på tal om ärkebiskopsvalet att det var klokt att rösta på Ekman. "Han som vi andra har sina brister, men det är en fin och nobel person samt mycket försiktig." G. Billing t Lindström 9.3.1900, LS, LUB. "Jag skulle visst inte hålla på Ekman om jag visste någon annan att rösta på som kunde ha utsikt att nå förslag." G. Billing t Lindström 14.5.1900, LS, LUB. "Helt visst blir Ekman den sannskyldige och jag tänker som du, att det är det bästa möjliga. Han har varit en av pjäserna i Billings schackspel." von Schéele t M.Johansson 9.6.1900, MJS, UUB.

16. Ekman hade redan under sin tid som biskop i Västerås varit van vid att vända sig till Billing för att få råd och hjälp. Se härom Ekmans brev till Billing under denna tid (1898-1900), GBS, LUB.

Bland episkopatets medlemmar var det bara en som tog avstånd från biskopsmötet i Uppsala 1902. Det var biskop Keijser i Skara, som inte heller infann sig till biskopsmötet.¹⁷⁾ I ett brev till Billing strax före mötet förklarade han, att han av flera skäl var förhindrad att resa till "det privata sammanträdet i Uppsala". Han lovade att senare skriva till Billing och förklara sitt uteblivande.¹⁸⁾

Också med biskop Lindström i Växjö var Keijser i kontakt före biskopsmötet. En del av de frågor som biskoparna skulle behandla, skrev han till Lindström, fann han vara av intresse t.ex. katekesfrågan och e.o. prästerskapets löner, och han hade gärna velat diskutera dessa frågor med Lindström och Billing. Däremot fann han det betänkligt, att man skulle diskutera kyrka-stat frågan. Han hoppades att detta inte skulle komma till allmänhetens kännedom. Det som mest avhöll honom från att resa till Uppsala, var hans betänkligheter mot biskopsmötet som sådant. Detta skulle kunna skada mer än gagna. Skapandet av ett "biskopsparti" var inte lyckligt.¹⁹⁾

Efter biskopsmötet skrev Keijser till Billing och förklarade närmare sin ståndpunkt. Han deklarerade, att han "principiellt ogillade skapandet på fri hand av en ny institution främmande för den svenska kyrkoförfattningen". Man kunde inte negligera författningar och gällande lagliga former. Lagen var ändå kyrkans bästa "jordiska stöd". En konferens av det här slaget kunde inte fatta några beslut, och någon skriftlig reservationsrätt för de enskilda biskoparna fanns inte heller. Helt annorlunda hade det varit med biskopskonferensen 1898 "i avseende på uppkomst och anledning samt arbetssätt m.m.". Dock kunde Skarabiskopen tänka sig att någon gång i fortsättningen delta i biskoparnas överläggningar, sedan han nu kungjort sin inställning till "den nya institutionen".²⁰⁾

Keijser ville emellertid också betona, att den tid kunde komma, "då extra ordinarie åtgärder måste vidtagas". Men den tiden, förklarade han, var ännu inte inne.²¹⁾

Keijser ansågs allmänt vara en "lagkarl" och höll strängt på lagar och

17. Scheffer 1925 s 163f, Rodhe 1930 s 183f.

18. Keijser t G.Billing 15.11.1902, GBS, LUB.

19. Keijser t Lindström 7.11.1902, LS, LUB.

20. Keijser t G.Billing 7.12.1902, GBS, LUB.

21. Ibem.

The first part of the paper is devoted to a discussion of the general principles of the theory of the structure of the atom. It is shown that the structure of the atom is determined by the laws of quantum mechanics, which are based on the principle of the uncertainty of the position and momentum of the particles.

The second part of the paper is devoted to a discussion of the structure of the nucleus. It is shown that the structure of the nucleus is determined by the laws of quantum mechanics, which are based on the principle of the uncertainty of the position and momentum of the particles.

The third part of the paper is devoted to a discussion of the structure of the molecule. It is shown that the structure of the molecule is determined by the laws of quantum mechanics, which are based on the principle of the uncertainty of the position and momentum of the particles. The structure of the molecule is determined by the laws of quantum mechanics, which are based on the principle of the uncertainty of the position and momentum of the particles.

The fourth part of the paper is devoted to a discussion of the structure of the crystal. It is shown that the structure of the crystal is determined by the laws of quantum mechanics, which are based on the principle of the uncertainty of the position and momentum of the particles. The structure of the crystal is determined by the laws of quantum mechanics, which are based on the principle of the uncertainty of the position and momentum of the particles.

författningar.²²⁾ Att gå utanför dessa och skapa nya kyrkliga institutioner kunde han endast tänka sig, om tiderna så förändrades, att man måste vidtaga "extra ordinarie åtgärder". Det ligger nära till hands att tänka sig, att det var en eventuell förändring i kyrka-stat relationen, som Keijser här hade i tankarna. I ett sådant läge kunde han tänka sig ett biskopsmöte av den karaktär, som nu höll på att skapas. Men den tiden var ännu inte kommen.

Biskopsmötet sammanträder. Biskoparnas syn på dess funktion.

Arbetsordning.

von Schéeles brev till ärkebiskop Ekman skrevs på våren 1902. Samma höst den 18 och 19 november samlades biskoparna och pastor primarius på ärkebiskopens kallelse till konferens i Uppsala.²³⁾ 1898 var det officiellt konungen, som kallat biskoparna till konferens. Dennes gång var det alltså ärkebiskopen. Det kan också noteras att man samlades till konferens året innan, nästa kyrkomöte skulle hållas.

Detta det första av ärkebiskopen sammankallade biskopsmötet var angeläget om att framhålla, att det hade en enskild karaktär. I det telegram med vilket biskopsmötet hälsade konungen framhölls, att biskoparna var samlade att "enskilt överlägga om kyrkliga angelägenheter". Telegrammet undertecknades med alla de närvarande biskoparnas namnunderskrifter.²⁴⁾

Förslag till frågor som skulle behandlas hade under hösten insänts av biskoparna. I ett par av de insända förslagen framskyntar vederbörandes syn på biskopsmötets uppgift. Biskop Tottie inlämnade förslag på fyra överläggningsämnen. Vid presentationen av dem för ärkebiskopen, inledde han tre av dem med frasen "bör 1903 års kyrkomöte".²⁵⁾ Tottie såg sålunda konferensen kanske främst som en förberedelse för kyrkomötet. På konferensen skulle de frågor diskuteras, som man önskade eller väntade skulle komma upp på kyrkomötet.

Biskopen i Växjö N.J.O.H. Lindström skrev till ärkebiskopen, att överläggningsämnen säkerligen inte kom att saknas. Ett angeläget ärende

22. Scheffer 1925 s 103.

23. BM 1902 prot, Rodhe 1930 s 183.

24. BM 1902 prot § 1.

25. Tottie t Ekman 12.10.1902, BMA, ÄBG.

ansåg han katekesfrågan vara. Det vore önskvärt, om biskoparna kunde enas om en bestämd ståndpunkt, eftersom frågan säkert skulle komma fram under kyrkomötet.²⁶⁾

Man såg emellertid inte på biskopsmötet enbart som ett förberedande organ för kyrkomötet. Biskopsmötet skulle också kunna göra hänvänelser direkt till Kungl. Maj:t. Biskop Ullman föreslog sålunda, att konferensen skulle gå i författning om ett betänkande till regeringen "i anseende på den anordningen att en mängd prästtjänstevakanser under närmaste årtionden skulle uppehållas genom vikarier".²⁷⁾

Ullman yrkade också på, att biskoparna skulle hållas orienterade om bibelkommissionens arbete på Nya testamentet genom att erhålla delar av den reviderade översättningen och möjligen också en orientering av kommissionens medlemmar.²⁸⁾

Initiativtagaren till biskopsmötet von Schéele föreslog bl.a., att biskoparna borde diskutera svenska kyrkans relationer till staten. Riksdagen borde få klart för sig, att svenska kyrkan varken kunde eller ville under alla omständigheter bibehålla föreningen med staten. von Schéele önskade också, att man diskuterade möjligheten av att anordna kortare föreläsningsskurser för präster. Han pekade på att så skedde i grannländerna.²⁹⁾ k

Slutligen skall ännu ett par av biskoparnas insända förslag beröras. Biskopen i Göteborg E.H. Rodhe föreslog, att man till behandling skulle ta upp frågan om visitationerna. Den gällande stadgan för dessa var av den 20 mars 1735.³⁰⁾ Rodhe yrkade på, att en ny ordning för visitationers hållande skulle fastställas. Han önskade också, att man skulle försöka upprätta ett gemensamt formulär för ämbetsberättelserna.

Rodhe påpekade dessutom, att domkapitelsprotokollen visade en tendens att allt mera svälla ut. Kunde inte biskoparna diskutera, om inte flera av de ärenden, som nu belastade dessa protokoll, kunde uteslutas? Han tog som exempel sådana ting som semestrar och ekonomiska besiktningar.³¹⁾

26. Lindström t Ekman odaterat, BMA, ÄBG.

27. Ullman t Ekman okt. 1902, BMA, ÄBG.

28. IbM.

29. von Schéele t Ekman 12.9.1902, BMA, ÄBG.

30. Jmf KL 24:6 och K. stadgan d. 20 mars 1735 par. 1. (tr. hos Rydholm 191 s 273)

31. E.H. Rodhe t Ekman odaterat, BMA, ÄBG.

Rodhes förslag är av speciellt intresse. Det visar på en typ av ärenden, som kunde tänkas ligga nära till hands att diskutera och försöka finna en gemensam lösning på, när rikets biskopar samlades till biskopsmöte, nämligen ärenden som gällde förhållanden i de olika stifteten.

Men inte endast biskoparna själva hade väckt förslag till överläggningsämnen. Såväl statsminister Boström som ecklesiastikminister von Friesen³²⁾ hade vänt sig till ärkebiskopen och framställt önskemål om, att biskopskonferensen skulle behandla frågan om Härnösands stifts delning, som var en av de kontroversiella kyrkliga frågorna vid denna tid. Dessutom önskade von Friesen, att man tog upp frågan, huruvida befrielse från universitetsexamina för tillträde till prästämbetet kunde beviljas och i så fall under vilka villkor.³³⁾

Uppfattningen att biskopsmötet var ett forum till vilket man kunde vända sig med vissa framställningar förelåg också på annat håll. Sålunda inkom till biskopsmötet en skrivelse undertecknad av ett antal extra lärare vid läroverken, där man begärde, att biskoparna skulle vidtaga åtgärder för att förbättra deras villkor.³⁴⁾

Förhandlingarna vid biskopsmötet leddes av ärkebiskopen. Den som i praktiken emellertid framstod som ledaren var Gottfrid Billing. Sedan Ekman fått in biskoparnas förslag till överläggningsämnen, sändes dessa i original till Billing i Lund. På grundval av dessa gjorde Billing upp förslag till mötesordning. Förslaget skulle närmare diskuteras av Billing och Ekman, strax innan konferensen tog sin början.³⁵⁾ Det hjärtliga tack som Ekman riktade till Billing i ett brev strax efter konferensen för hans hjälp under denna var säkerligen befogat.³⁶⁾ Protokollet för biskopsmötet upprättades av ärkebiskopen, som även i

32. Carl von Friesen 1846-1905. Ecklesiastikminister 1902-1905. SBL 16 s 544ff.

33. De båda statsrådets hänvändelse har tydligen skett muntligt till ärkebiskopen. Ekman har gjort en notering om saken som finns med bland bilagorna till BM 1902.

34. BM 1902 bilaga. Ärendet diskuterades dock inte av biskoparna.

35. Ekman t G.Billing 24.10.1902, 30.10.1902, GBS, LUB. Biskop Lövgren i Västerås hade fått en utförlig summarisk sammanfattning av de föreslagna ärendena. Eventuellt skulle han också få originalskrivelserna från Billing. Billing och Lövgren skulle under biskopsmötet bo i ärkebiskopsgården. IbM.

36. Ekman t G.Billing 27.11.1902, GBS, LUB.

fortsättningen förde protokollet, ända till dess att biskopsmötet 1919 fick särskild sekreterare.³⁷⁾

Ärendena.

Allmänt.

En del av de ärenden, som behandlades vid biskopsmötet, ledde inte till konkreta åtgärder t.ex. i form av motioner i kyrkomötet eller skrivelser till Kungl. Maj:t eller andra instanser. Detta innebar givetvis inte, att biskoparnas diskussion om sådana frågor saknade betydelse, även om den kan vara svår att ange. Som exempel på denna grupp av ärenden kan anföras frågan om staten och kyrkan, där man nöjde sig med att enas om en allmän grundsats, som sade, att "kyrkans representanter icke bör giva efter för staten i viktiga ting, men icke visa sig ogina i små saker".³⁸⁾

Frågan om domkapitlens omorganisation behandlades enligt protokollet lika summariskt. Man ansåg det önskvärt, att en omorganisation kom till stånd, och att "beaktansvärd utgångspunkt därför givits i senaste kyrkolagskommitténs förslag".³⁹⁾

Till den nu antydda gruppen av ärenden kan också föras frågan om en revision av katekesen, där man betonade, att man borde ha klart för sig skillnaden mellan en ny katekesupplaga och en katekesrevision, samt om man beslöt om revision, det skulle vara tydligen angivet i vilka avseenden en sådan skulle äga rum.⁴⁰⁾ Det kan synas underligt, att i en fråga, som bedömdes som väsentlig, och som väntades bli aktuell vid det kommande kyrkomötet, protokollet är så vagt formulerat

37. 1907 förfor man med protokollet på följande sätt. Innan det justerades av två utsedda biskopar, sändes det av ärkebiskopen upprättade protokollet runt till biskoparna. Dessa hade då möjlighet att göra rättelser och tillägg. Sedan ärkebiskopen återfått protokollet blev detta, om rättelserna och tilläggen inte var för många, det riktiga protokollet efter det rättelser och tillägg i det införts, eller ock kan ett mycket kortare protokoll skrivas, vilket endast upptager frågorna som avhandlats och besluten. I sådant fall skulle detta diskussionsprotokoll bifogas som bilaga." BM 1907 bilaga, N:7:1, Nss, UUB. Det är rimligt att antaga att detta var det förfaringssätt som även den följande tiden kom att användas när biskopsmötets protokoll upprättades och justerades.

38. BM 1902 prot §8.

39. Ibm §26.

40. Ibm §6.

och inget egentligt beslut tycks ha fattats. Förklaringen får man, om man följer debatten i katekesfrågan vid 1903 års kyrkomöte. Det visade sig då, att biskoparna var oense i denna fråga. Medan von Schéele önskade en helt ny katekes, ville majoriteten av biskoparna endast gå med på en revision. Det blev f.ö. von Schéeles linje, som segrade i kyrkomötet.⁴¹⁾

Biskopsmötet och Kungl. Maj:t.

I ett ärende resulterade överläggningarna på biskopsmötet i, att man tog direkt kontakt med Kungl. Maj:t. Frågan gällde det organisationsförslag, som framlagts av prästlöneregleringskommittén.⁴²⁾ Biskoparna fruktade, att detta skulle leda till långvariga vakanser på prästtjänsterna. Man ansåg det önskvärt, att varje plats så snart som möjligt skulle avgöras, för att vakanserna skulle bli så korta som möjligt. Biskoparnas synpunkter fick ärkebiskopen i uppdrag att framföra till chefen för ecklesiastikdepartementet.⁴³⁾

Som redan antytts, fungerade kommunikationerna mellan Kungl. Maj:t och biskopsmötet också i andra riktningen, nämligen så att Kungl. Maj:t trädde i förbindelse med biskopsmötet. Den ena frågan, där man ville höra biskoparnas mening, gällde dispens från universitetsexamina för inträde i prästämbetet. Biskoparna ställde sig relativt negativa till detta. Endast biskop Lövgren intog en mera positiv attityd.⁴⁴⁾

Den andra frågan, där Kungl. Maj:t ville höra biskoparnas mening, gällde Härnösands stifts delning. Alltsedan kyrkomötet 1888 hade denna fråga diskuterats vid riksdagar och kyrkomöten. I och för sig var alla överens om, att det nordligaste stiftet behövde delas. Då propositionen överlämnades till 1893 års riksdag, krävde emellertid andra kammaren som villkor för delningen, att Visby och Kalmar stift skulle sammanslås. Regeringens proposition föll. Den kom igen vid riksdagarna 1896, 1897 och 1898 men föll samtliga gånger. Efter hand hade planerna på en sammanslagning av Kalmar och Visby stift fallit, och man diskuterade nu i stället en sammanslagning av Kalmar och Växjö stift.⁴⁵⁾

41. KM 1903 prot s 282ff.

42. Om 1897 års prästlöneregleringskommitté se Rodhe 1930 s 275ff.

43. BM 1902 prot §3.

44. Ibm §11.

45. Om stiftsdelningsfrågan se Rodhe 1930 s 271ff, Wersäll 1953 s 49ff, Olsson 1963 s 111ff.

Den som framför andra stred för Härnösands stifts delning var dess biskop Martin Johansson. Vid tiden för kyrkomötet 1898 hade han kommit till insikt om, att delningen inte skulle komma till stånd utan en sammanslagning av Kalmar och Växjö stift. Han var vid detta kyrkomöte med om att underteckna en motion, som begärde Härnösands stifts delning, mot att Växjö och Kalmar stift sammanslogs. Till samma ståndpunkt kom så småningom också statsminister Boström och ecklesiastikminister von Friesen. Den som framför allt kämpade mot, icke en delning i och för sig, men delning på villkor av en sammanslagning av två andra stift, var Gottfrid Billing. Hans främsta stöd var Oskar II.⁴⁶⁾ Frågan syntes sålunda helt låst, då man vände sig till biskopsmötet för att höra dess mening. En biskopskonferens hade ju 1898 lyckats visa vägen ur en kyrkopolitiskt komplicerad situation.

Biskoparna var emellertid djupt oeniga i denna fråga. Billing hade önskat, att frågan inte skulle komma upp på biskopsmötet. Han var osäker på, om han skulle få majoritet för sin linje.⁴⁷⁾ I ett brev till biskop Lindström i Växjö bad han honom om assistans i frågan. Billing och Lindström skulle försöka att presentera sina synpunkter så snart som möjligt under debatten för att förhindra att "våra medgörliga kamrater binda sig genom att göra uttalanden innan de fått höra motskälen från vår sida".⁴⁸⁾

Billings motvilja mot sammanslagningen berodde inte bara på, att han ansåg den vara en orättfärdighet mot Växjö och Kalmar stift. För honom hade frågan dessutom en vidsträcktare kyrkopolitisk innebörd. En sammanslagning skulle för honom innebära, som han skrev till Lindström "ett den svenska kyrkans förrådande åt 2:a kammaren". Riksdagen borde lära sig att förstå, att den svenska kyrkan var en makt, som man inte kunde behandla hur som helst. Men skulle man få denna respekt för kyrkan, fick den inte låta kränka sig.⁴⁹⁾

Frågan om stiftsdelningen blev en central fråga vid biskopsmötet 1902. I protokollet upptar den större utrymme än tillnärmelsevis någon annan fråga. Ärkebiskopen föredrog ärendet och meddelade biskoparna stats-

46. Se litteraturen i föregående not.

47. G.Billing t Lindström 3.11.1902, LS, LUB.

48. G.Billing t Lindström 19.11.1902, LS, LUB.

49. Ibm. Om Billings uppfattning om förhållandet kyrka-riksdag se också Rodhe 1930 s 281.

minister Boströms och statsrådet von Friesens synpunkter. Båda statsråden var angelägna om en delning av Härnösands stift men meddelade också, att de ansåg det omöjligt att vinna andra kammarens bifall här till, med mindre än att Växjö och Kalmar stift sammanslogs.⁵⁰⁾

Men ärkebiskopen kunde också meddela, att konungen anbefallt honom att redovisa hans synpunkter. Oskar II ansåg att Härnösands stift mycket väl kunde delas, utan att någon sammanslagning skedde i gengäld, blott man kraftigt framhöll nödvändigheten av delningen. Han lät också meddela, att endast om kyrkomötet gav sitt samtycke därtill, skulle han gå med på en sammanslagning av Växjö och Kalmar stift.⁵¹⁾

Enligt Billings och Lindströms planer att så snabbt som möjligt presentera sina synpunkter begärde Lindström ordet i början av debatten. Han betonade risken av, att kyrkan gav efter för riksdagen, om den gick med på sammanslagningen av Växjö och Kalmar stift. Det var fara värt, att man fick fortsätta att göra eftergifter, så att kyrkan till sist skulle visa sig helt maktlös. Givetvis framhöll Lindström också den orättfärdighet mot de båda stiftet, som en sammanslagning skulle innebära.⁵²⁾

Biskop Johansson talade ivrigt för en delning av sitt stift och menade, att så som ställningen nu var i riksdagen, kunde det inte ske utan den av andra kammaren begärda sammanslagningen.⁵³⁾

Gottfrid Billing framhöll att tre skäl talade mot stiftssammanslagningen. 1. Det fanns inga objektiva grunder för den. Det enda skälet som talade för den var, att några riksdagsledamöter så önskade. 2. Den svenska kyrkan fick inte låta sig behandlas hur som helst. Skulle en behövlig förändring för en del av henne betyda en försämring för en annan, så var kyrkan förnedrad. 3. Försvann Kalmar stift, skulle folkets tilltro till sin konungs löften rubbas.⁵⁴⁾

Gottfrid Billing hade än en gång betonat att han såg sammanslagningen som ett övergrepp mot kyrkan. Han måste emellertid ha förstått att

50. BM 1902 prot §16.

51. Ibm. Martin Johansson formulerade det i sin dagbok så, att konungen låtit hälsa att "biskoparna ej måste förorda sammanslagning".
Martin Johanssons dagbok 19.11.1902, MJS, UUB.

52. BM 1902 prot §16.

53. Ibm.

54. Ibm.

enighet bland biskoparna för hans linje inte skulle gå att få till stånd. Även om biskoparna (givetvis med undantag av Martin Johansson) accepterat hans linje, skulle den inte gå att föra till seger i riksdagen och kanske inte heller i kyrkomötet. Billing framställde därför ett kompromissförslag. En undersökning skulle företagas av stiftsindelningen i dess helhet. Den var i behov av en revision. Lunds stift var t.ex. också för stort. Likaså borde vidtagas åtgärder för Stockholms del. Billing skulle givetvis med detta förslag vinna tid. Han poängterade dock, att undersökningen borde kunna göras så snabbt, att den kunde föreläggas 1902 års kyrkomöte. Om kyrkomötet presenterade Kungl. Maj:t detta förslag, borde det ha större möjligheter att bli antaget i riksdagen än ett förslag att dela Härnösands stift och ändå få behålla Kalmar stift. Det var nämligen lättare att få en stor fråga tillfredsställande avgjord än en liten, menade Billing.⁵⁵⁾

Martin Johansson kunde givetvis inte acceptera Billings förslag. Han påpekade dessutom faran av en stor utredning om stiftsorganisationen. Det kunde draga med sig flera frågor, som var farliga t.ex. förslaget om rätt för kyrkoråden att delta i biskopsval.⁵⁶⁾

Andra biskopar uttalade sig emellertid för Billings förslag.⁵⁷⁾

Sedan diskussionen avslutats, skred man till votering. Det var enda gången under biskopsmötet som votering tillgreps. Man voterade först om Härnösands stifts snara delning med sammanslagning av Växjö och Kalmar stift eller Härnösands stifts snara delning utan sammanslagning av Växjö och Kalmar stift. Biskoparna uttalade sig för Härnösands stifts snara delning utan sammanslagning av Växjö och Kalmar stift med tio röster mot två.⁵⁸⁾

Därefter röstade man om lämpligheten av, att Kungl. Maj:t tillsatte en kommitté för översyn av stiftsorganisationen i dess helhet och vidtagande av eventuella förändringar i den. Biskoparna uttalade sig med åtta röster mot fyra för detta förslag.⁵⁹⁾ Biskop Johansson reserverade

55. Ibm.

56. Ibm.

57. Ibm.

58. Ibm. För stiftsdelning med sammanslagning röstade Martin Johansson och Charleville.

59. För kommitté röstade: Lövgren, Tottie, Lindström, Ullman, Rodhe, von Schéele, Billing och Ekman. Mot förslaget röstade pastor primarius Hähl, Charleville, Martin Johansson och Rundgren.

sig mot detta beslut. Han ansåg det vara "en spik i det svenska episkopatets likkista".⁶⁰⁾

Resultatet av biskoparnas överläggningar i stiftsdelningsfrågan refererade ärkebiskopen för statsministern och statsrådet von Friesen. Båda ställde sig emellertid kallsinniga till biskoparnas förslag om en kommitté för utredning av stiftsorganisationen i dess helhet. von Friesens motivering var densamma som Martin Johanssons. Ett sådant tillvägagångssätt kunde bli farligt för hela biskopsinstitutionen. Statsministern hänvisade till de ekonomiska aspekterna. Det fick inte finnas flera biskopsämbeten än att de kunde avlönas genom biskopslöneregleringsfonden.⁶¹⁾

von Schéele önskade att resultatet av biskoparnas överläggning, vad gällde frågan om en kommitté för översyn av stiftsorganisationen, dessutom skulle överlämnas till de båda statsråden i skriftlig form. Ärkebiskop Ekman menade, att detta var onödigt, då han fann deras attityd alltför negativ. Ekman hoppades emellertid, att man på annan väg skulle lyckas vinna resonans för biskoparnas förslag. Oskar II hade nämligen anmodat honom att inkomma med en skriftlig redogörelse för vad som under konferensen avhandlats i stiftsdelningsfrågan. Ekman vände sig till Billing och bad honom författa redogörelsen "i sådan form vari Du själv helst vill att de /Billings synpunkter/ komma fram till konungen". Billing ombads särskilt att så noggrant som möjligt motivera biskoparnas förslag om en kommitté. Kanske fanns det då en möjlighet, att man på denna väg kunde få de båda statsråden att ompröva sitt ställningstagande.⁶²⁾

Det blev emellertid inte Billing som kom att avfatta skrivelsen till Oskar II. Två dagar efter det att han fått uppdraget, meddelade Ekman honom i ett brev, att konungen telegrafiskt meddelat honom, att det brådskade med redogörelsen för yttrandena vid biskopsmötet. Ekman skrev därför själv redogörelsen och avsände den omedelbart till Oskar II.⁶³⁾

60. BM 1902 prot §16. Martin Johansson tog nederlaget mycket hårt och beslöt sig efter "en till hälften sömnlös natt" för att lägga ned sitt ämbete om han inte kunde vara förvissad om proposition i ärendet till 1903 års riksdag. Martin Johanssons dagbok 19.11.1902, MJS, UUB. Följande dag underrättade han Ekman om sitt beslut. Ibm 20.11.1902. Dagarna efter biskopsmötet var Martin Johansson i Stockholm och besökte såväl Boström som von Friesen, som båda enligt honom var synnerligen angelägna om proposition. von Friesen lovade "göra sitt bästa hos konungen" och underrätta Martin Johansson om resultatet. Båda statsråden förklarade sig negativa till biskoparnas kommittéförslag. Ibm 21-26.11.1902.

Stiftsdelningsfrågan kom emellertid inte att lösas efter de linjer som biskopsmötet skisserat. Kungl. Maj:t framlade till 1903 års riksdag proposition om Härnösands stifts delning, under villkor att Växjö och Kalmar stift sammanslogs. Riksdagen biföll propositionen. Sedan också kyrkomötet godkänt Kungl. Maj:ts förslag, var ärendet avgjort. Från och med den 1 januari 1904 blev norra delen av Härnösands stift ett eget stift, Luleå stift.⁶⁴⁾ När biskop Tottie i Kalmar avled 1913 upphörde detta stift att fungera som en självständig enhet.⁶⁵⁾

Biskopsmötet och kyrkomötet.

Att biskoparna bl.a. såg biskopsmötet som ett förberedande organ för kyrkomötet torde vara odiskutabelt. Kom det att fungera på detta sätt?

I en fråga bestämdes under biskopsmötet att motion skulle väckas i kyrkomötet, och man utsåg också motionärer. Det blev biskoparna Charleville, Lindström och Ullman som fick i uppdrag att, efter samråd med generalmajoren Uggle, framlägga en motion vid 1903 års kyrkomöte om bättre andlig vård för de värnpliktiga.⁶⁶⁾ Bakgrunden var den nya härordning, som antagits 1901, och som innebar avsevärt ökad övningstid för de värnpliktiga vid alla vapenslag.⁶⁷⁾ Detta medförde givetvis också ökad tjänstgöringsskyldighet för militärpastorerna. Deras arvoden hade emellertid inte ökat, vilket var särskilt betänkligt, eftersom de av sina arvoden ofta fick avlöna vikarier på sin ordinarie beställning under den tid, de själva vistades på de militära övningsfälten.⁶⁸⁾

Vid kyrkomötet 1903 motionerade de ovan nämnda biskoparna, jämte biskop Lövgren i Västerås, om att kyrkomötet måtte ingå till Kungl. Maj:t med underdånig anhållan, att det vidtoges åtgärder "för en av förhållandena påkallad omorganisation av den militära själavården".⁶⁹⁾ En motion med samma tendens lämnades också in av generalmajoren Lilliehöök.⁷⁰⁾

61. Ekman t G.Billing 27.11.1902, GBS, LUB.

62. Ibm.

63. Ekman t G.Billing 29.11.1902, GBS, LUB.

64. Wersäll 1953 s 54ff.

65. Olsson 1963 s 111ff.

66. BM 1902 prot §27.

67. Om 1901 års härordning se Carlsson 1961 s 582ff.

68. KM 1903 FTU:4.

69. KM 1903 motion nr 7.

70. Ibm motion nr 12.

Dessutom motionerade regementspastorn Gunnar Ekström om bättre avlöning för regementspastorerna på grund av deras ökade tjänstgöringsskyldighet.⁷¹⁾

Med anledning av biskopsmotionen och Lilliehööks motion föreslog första tillfälliga utskottet, att kyrkomötet med anledning av den nya härordningen skulle ingå till Kungl. Maj:t med anhållan, att de präster som svarade för själavården vid garnisonsförbanden i fortsättningen skulle kunna göra detta som heltidssysselsättning, och att regementspastorerna vid övriga förband fick möjlighet att i största möjliga utsträckning ägna sig åt den militära själavården. Dessutom önskade man en särskild instruktion i vilken fastställdes regementspastorernas befogenheter och skyldigheter.⁷²⁾

Kyrkomötet antog utskottets på motionerna grundade förslag.⁷³⁾ Vid första världskrigets slut hade emellertid denna fråga fortfarande inte fått någon lösning trots flera framställningar från kyrkligt håll och en av Kungl. Maj:t tillsatt utredning.⁷⁴⁾

I ännu en fråga kom biskoparna under 1902 års biskopsmöte överens om att motion borde väckas vid kyrkomötet. Det gällde lagen om äktenskapsskillnad.⁷⁵⁾ Praxis hade utvecklat sig så, att äktenskapsskillnad utan vidare kunde erhållas, om båda parter så begärde. Denna utveckling saknade emellertid stöd i gällande lag, som hävdade att särskilda skäl för äktenskapsskillnad måste föreligga. På grund härav hade riksdagen 1899 begärt en översyn av äktenskapslagstiftningen. Granskningen hade emellertid ännu inte påbörjats.⁷⁶⁾ Biskoparna var överens om, att en revision av lagen borde ske i den riktningen, att det förebyggdes att äktenskapsskillnad beviljades utan fullt giltiga skäl. Protokollet nämner inte något om, att särskild motionär utsågs.⁷⁷⁾ Den som kom att ingå med motionen till kyrkomötet var biskop Tottie.⁷⁸⁾ Det var han, som begärt att frågan skulle diskuteras på biskopsmötet.⁷⁹⁾ Resultatet

71. Ibm motion nr 19.

72. Ibm FTU:4.

73. Ibm prot s 277.

74. Se härom Gierow 1918 s 85ff.

75. BM 1902 prot §23.

76. KM 1903 KLU:5.

77. BM 1902 prot §23.

78. KM 1903 motion nr 2.

79. Tottie t Ekman 12.10.1902, BMA, ÄBG.

av biskoparnas diskussion i denna fråga kan betraktas som ett gillande av Totties åsikter och ett moraliskt stöd för hans avsikt att motionera i frågan.

Totties motion antogs av kyrkomötet.⁸⁰⁾

Dessutom bör nämnas att även andra frågor, som skulle bli aktuella på 1903 års kyrkomöte, diskuterades av biskoparna, även om biskopsmötet inte resulterade i särskilda motioner. Två viktiga sådana frågor är omnämnda i annat sammanhang nämligen katekesrevisionen och Härnösands stifts delning.

Biskopsmötet och de teologiska fakulteterna.

På förslag av biskop Martin Johansson i Härnösand diskuterades under biskopsmötet frågan om prästutbildningen.⁸¹⁾ Biskoparna hade anledning att reflektera över denna i samband med prästexamina. De fann betänkliga brister hos prästkandidaterna. Dels visade sig dessa inte vara förtrogna med "det bibliska sanningsinnehållet", dels kände de för litet till "den evangeliska kyrkans lära".⁸²⁾ Det är uppenbart, att det inte var med kvantiteten av kunskaperna, som man var missnöjd, utan det var mot innehållet i den teologi som prästkandidaterna fick lära sig vid universitetet, som man vände sig. Man förstod också, att det skulle uppfattas så och betonade därför, att man inte ville rikta något klander mot de teologiska fakulteternas lärare. Det var inte dessa som var orsak till förhållandena utan "den rådande tidsriktningen". Man hoppades emellertid, att de teologiska fakulteterna inte skulle misstycka, att man framförde sina erfarenheter.⁸³⁾

Biskoparna önskade också, att de studenter som kunde anses ha möjligheter därtill skulle beredas tillfälle att avsluta de praktiska övningarna på en termin och således befrias från en termin.⁸⁴⁾

En skrivelse med de synpunkter som kommit fram vid biskopsmötet sändes av ärkebiskopen till de teologiska fakulteterna i Uppsala och Lund. Skrivelsen var endast undertecknad av ärkebiskopen och var ställd till

80. KM 1903 prot s 118.

81. M.Johansson t Ekman odaterat, BMA, ÄBG.

82. BM 1902 prot § 18.

83. Ibm.

84. Ibm.

de teologiska fakulteternas dekaner. I den omnämndes att biskoparna och pastor primarius varit samlade i Uppsala, och då hade de synpunkter som skrivelsen innehöll framkommit.⁸⁵⁾

Den liberala teologin var vid denna tid främst företrädd vid Lunds universitet.⁸⁶⁾ Det var också härifrån som de starkaste reaktionerna på ärkebiskopens skrivelse kom.

Vid Lundafakultetens sammanträde den 16 februari 1903 föredrogs ärkebiskopens skrivelse. Man beslöt avlåta en svarsskrivelse. Professor Pfannenstill, som var dekanus, fick jämte professor Eklund i uppdrag att avfatta ett förslag till en sådan. Skrivelsens poäng borde vara, att man föreslog muntliga förhandlingar mellan biskoparna och fakultetens ledamöter i de frågor, som ärkebiskopen fört fram i sin skrivelse.⁸⁷⁾

Nästa fakultetssammanträde hölls den 25 februari. Professor Pfannenstill meddelade då, att han två dagar tidigare erhållit en privat skrivelse från ärkebiskopen.⁸⁸⁾ I denna meddelade ärkebiskopen, att han icke önskade att skrivelsen till fakulteten angående prästutbildningen skulle betraktas som offentlig handling. Sammanträdet som givit honom i uppdrag att avlåta skrivelsen var nämligen av enskild natur. Skrivelsen var endast att betrakta som ett meddelande från biskoparna till fakultetens ledamöter. För att markera detta hade den ställts till dekanus och inte till fakulteten. Dekanus kunde sedan, om han så önskade, och ärkebiskopen hade varit övertygad om att han skulle göra detta, lämna meddelande om skrivelsens innehåll till fakultetens övriga ledamöter.⁸⁹⁾

Ekman visste, att skrivelsens antydningar om prästkandidaternas bristande kunskaper om "det bibliska sanningsinnehållet" och "den evangeliska kyrkans lära" var ytterst känsliga. Han framhöll därför i denna tilläggsskrivelse, att han först och främst tänkt sig, att fakulteten skulle behandla frågan om möjligheten för de teologie studerande att genomgå den praktiska övningskursen på en termin.⁹⁰⁾ Tydligt för att

85. Ekman t Teol faks dekanus 9.2.1903, TFA, LUB, Rodhe 1930 s 184.

86. Se härom Hammar 1969.

87. Teol fak prot 16.2.1903, TFA, LUB.

88. Ibm 25.2.1903.

89. Ekman t Teol fak 23.1.1903, TFA, LUB.

90. Ibm.

ytterligare dämpa verkan av sin förra skrivelse tillade han, att detta ärende med all sannolikhet skulle komma upp i fakulteten, även om inte biskoparna hade framställt önskemål därom.⁹¹⁾

Ärkebiskop Ekman slutade sin skrivelse med att påpeka, att om detta ärende, alltså frågan om den praktiska övningskursen "eller något annat från bemälda skrivelse", skulle nämnas i fakultetens protokoll, kunde detta ske, utan att man betraktade själva skrivelsen som en arkivhandling.⁹²⁾

Fakulteten tog emellertid till sitt protokoll såväl den ursprungliga skrivelsen som skrivelsen av den 23 februari. Man beslöt också, att Ekmans nya skrivelse inte skulle ändra fakultetens beslut att besvara den första skrivelsen.⁹³⁾

Vid sammanträdet föredrogs det förslag till svarsskrivelse, som professorerna Pfannenstill och Eklund utarbetat. Professor Holmström gjorde emellertid erinringar mot förslaget. På grund härav och på grund av ärkebiskopens senast inkomna skrivelse föreslog professor Eklund, att behandlingen av ärendet skulle uppskjutas till ett senare sammanträde.⁹⁴⁾

Redan följande dag den 26 februari sammanträdde åter fakulteten. Förslaget till skrivelse till ärkebiskopen antogs nu med fyra röster mot två. För förslaget röstade Herner, Pfannenstill, F.A. Johansson och Eklund. Mot detsamma röstade Holmström och Ahnfelt.⁹⁵⁾

Skrivelsen till ärkebiskopen börjar med att konstatera, att den skrivelse som fakulteten fått mottaga först kunde ge anledning till reflektioner över frågor av kyrkopolitisk natur. Detta säger man sig emellertid inte närmare vilja gå in på. Man skulle då lätt kunna få den uppfattningen, att fakulteten hyste "allvarligare farhågor med anseende på den teologiska vetenskapens lika fria ställning som varje annan vetenskap i vårt land". Tillräckligt stöd för sådana farhågor har man emellertid inte och går därför över till att behandla själva sakfrågan. Tanken på ett samarbete mellan biskoparna och fakulteten finner man tilltalande och ser gärna detta förverkligat. Ett sådant samarbete

91. Ibm.

92. Ibm.

93. Teol fak prot 25.2.1903, TFA, LUB. Ekmans första skrivelse togs till protokollet den 16.2.1903.

94. Teol fak prot 25.2.1903, TFA, LUB.

95. Ibm 26.2.1903.

bör ske vid muntliga förhandlingar mellan biskoparna och professorerna. Därför saknar man nu anledning att gå in på själva sakfrågan i ärkebiskopens skrivelse. Man skisserar emellertid, vad ett framtida samtal bör röra sig om. Först och främst bör det gälla hur den rådande "tidsriktningen" skall bedömas från evangelisk ståndpunkt, om dess verkningar går i god eller dålig riktning. Man bör också diskutera, från vilka förutsättningar man utgår, när man diskuterar de teologiska disciplinernas rangställning på ett sätt, som man menar, att biskoparna gjort. Man skall också göra klart för sig förutsättningarna, när man talar om mer eller mindre tillfredsställande examenskunskaper i ett läroämne. Det betonas att den akademiska prästutbildningen måste rätta sig efter universitetsstatuterna, och skall den kortas ned måste detta kompenseras antingen genom läroverkens undervisning eller genom prästutbildning under stiftsstyrelsens ledning. Om detta är man emellertid villig att samråda med biskoparna. Slutligen ser man den till fakulteten översända skrivelsen som ett tecken på, att biskoparna velat visa, att de har behov av kontakt med de teologiska fakulteterna "i fråga om bedömandet av de spörsmål, vilka närmast röra det rent vetenskapliga arbetet".⁹⁶⁾

Det är uppenbart, att det var den principiella sidan av ärkebiskopens skrivelse, som ådrog sig intresse i Lundafakulteten. Man uppfattade Ekmans skrivelse på det sättet, att biskoparna ville försöka ålägga professorerna konfessionell renlärighet i deras undervisning. Denna bedömning var säkert också i sak riktig. Det fanns emellertid ingenting som teologer som Herner och Pfannenstill värnade så kraftigt kring som den vetenskapliga friheten.⁹⁷⁾ Dessutom hade man en annan teologisk syn än den, som biskoparna givit uttryck åt. Den s.k. "tidsriktningen" som för biskoparna framstod som något negativt, uppfattades av fakultetsmajoriteten på ett helt annat sätt. "Tidsriktningen" stod i själva verket i djupare samklang med evangeliet än den konventionella teologin.

Professor Holmström hade som ovan nämnts en annan uppfattning än fakultetens majoritet. Han avgav reservation till protokollet. Holmström kunde i biskoparnas önskan om större förtrogenhet med "det bibliska sanningsinnehållet" och bättre kunskaper i "den evangeliska kyrkans

96. Tel fak t Ekman 26.2.1903, BMA, ÄBG.

97. Se härom Hammar 1969.

lära" hos prästkandidaterna inte finna anledning till oro för "den teologiska vetenskapens frihet". I varje fall inte så som denna frihet borde fattas av en evangelisk-luthersk fakultet, som hade till en av sina viktigaste uppgifter att utbilda präster för tjänst i kyrkan.⁹⁸⁾ Holmström hörde till dem, som hävdade troheten mot bibel och bekännelsegentemot den liberala teologin.⁹⁹⁾

Professor Ahnfelt, som också gått mot majoritetens förslag, gjorde det med den motiveringen att ärkebiskopens skrivelse, vad gällde de teoretiska studierna, endast meddelats fakulteten "ad notitiam", varför skrivelsen inte krävde något svar.¹⁾ Också när det gällde den praktiska teologiska kursen fick ärkebiskopens synpunkter anses vara av privat natur, som inte skulle resultera i ett fakultetsutlåtande utan i privata överläggningar, där från fakultetens sida de lärare kunde deltaga som var intresserade.²⁾

Ärendet var emellertid ännu inte avslutat. Den 14 april anmälades i fakulteten två brev. Det ena var från biskop Keijser i Skara, som meddelade att, då fakulteten saknade officiell kännedom om vilka biskopar som var närvarande vid sammanträdet i Uppsala i november 1902, han icke hade varit närvarande och således icke tagit del i de beslut till uttalanden om prästutbildningen som där fattats.³⁾

Det andra brevet som anmälades den 14 april var från ärkebiskop Ekman. Han betonade återigen att hans skrivelse den 9 februari var tänkt som ett enskilt meddelande. Dels på grund härav dels på grund av att han förutsatte, att det var bekant för fakultetens medlemmar, vilka biskopar som avsetts med uttrycket "då biskoparna jämte pastor primarius här voro tillsammans den 18 och 19 sistlidne november", hade han inte brytt sig om att nämna, att biskop Keijser inte var närvarande vid det aktuella sammanträdet. Då emellertid hans skrivelse nu tagits till fakultetens

98. Teol fak prot 26.2.1903, TFA, LUB.

99. Svenska män och kvinnor 3, 1946 s 527.

1. Teol fak prot 26.2.1903, TFA, LUB. Ahnfelts teologiska ståndpunkt betecknas av Rodhe som "förmedlande". A. reagerade dock kraftigt mot ritschlianismen i en uppsats "Är ritschlianismen en fara, som hotar vår svenska kyrka", som var publicerad i Lutherskt Månadsblad 1895. Rodhe 1930 s 111f.

2. Teol fak prot 26.2.1903, TFA, LUB.

3. Keijser t Teol faks dekanus 8.3.1903, TFA, LUB.

protokoll, fann han det nödvändigt med en precisering på denna punkt. I protokollet borde sålunda stå "att det varit samtliga biskopar i riket med undantag av biskop Keijser".⁴⁾

Båda skrivelserna föredrogs i fakulteten och lades till protokollet utan diskussion.⁵⁾

Förmodligen har Ekmans skrivelse tillkommit på begäran av Keijser för att ge större eftertryck åt dennes skrivelse. Keijserns motiv för sitt avståndstagande från biskoparnas handlingssätt var inte att han sympatiserade med den liberala teologin. Han ansågs tillhöra de konservativaste bland biskoparna.⁶⁾ Keijser tog avstånd från skrivelsen, emedan han ogillade, att den utgick från ett biskopsmöte. Skrivelsen till fakulteterna var ett annat olyckligt resultat av biskopskonferensen skrev Keijser till Lindström i april 1903. Det hade varit bättre om biskoparna en och en hade meddelat sig med fakulteten, då hade de kunnat få gehör för sina synpunkter. Men en kollektiv aktion med en skrivelse, som dessutom måste vara resultatet av kompromisser, bidrog endast till att försvaga episkopatets ställning.⁷⁾

Men också inom Uppsalafakulteten kände man irritation över biskoparnas agerande. Man frågade sig, hur man skulle uppfatta skrivelsen rent formellt. Den var undertecknad av ärkebiskopen men inte kontrasignerad av någon protokollförare eller sekreterare. Vad hade den s.k. biskopskonferensen för befogenheter? Var den att betrakta som en helt enskild företeelse eller intog den en halvofficiell ställning?⁸⁾

Uppgårelsen mellan biskoparna och de teologiska fakulteterna ger en intressant belysning av biskopsmötets ställning. Biskoparna betonade att det var av enskild karaktär. Men svårigheterna i att hålla fast vid detta, och samtidigt agera så som skedde genom skrivelsen till de teologiska fakulteterna, var uppenbara.

4. Ekman t Teol fak 12.3.1903, TFA, LUB.

5. Teol fak prot 14.4.1903, TFA, LUB.

6. Rodhe 1930 s 183. Keijser tillhörde jämte bl.a. Billing och Lindström det kotteri som under kyrkomötena gick under namnet "Annexet" och ansågs bilda "ett slags högkyrklighetens generalstab". Se härom G.Billing 1955 s 134ff.

7. Keijser t Lindström 4.4.1903, LS, LUB.

8. Scheffer 1925 s 164f.

Biskopsmötet och de enskilda stiftten.,

När det gäller biskopsmötet och frågor som rörde de enskilda stiftten kan noteras, att den av biskop Rodhe väckta frågan om förändring av visitationsförfarandet och fastställandet av gemensamt formulär för ämbetsberättelserna inte förekom på dagordningen. Inte heller Rodhes fråga om domkapitelsprotokollen behandlades.

En annan fråga diskuterades emellertid, som kan nämnas i detta sammanhang. Det gällde meritvärderingen vid prästtillsättningar, närmare bestämt vilket värde man skulle tillmäta en avlagd teologie kandidatexamen. Protokollet nämner endast helt kort att frågan diskuterades.⁹⁾ Någon överenskommelse har man uppenbarligen inte kommit fram till. Även i fortsättningen fick varje domkapitel själv ta ställning i denna fråga. Något större intresse att diskutera frågor som kunde anses beröra förhållandena i de enskilda stiftten lade man alltså inte i dagen vid det första biskopsmötet.

9. BM 1902 prot §21.

$$f(x) = \int_0^x \frac{1}{1+t^2} dt$$
for $x \in \mathbb{R}$. It is well known that this function is strictly increasing and concave down. Moreover, it is bounded between 0 and $\frac{\pi}{2}$. The function $f(x)$ is also continuous and differentiable everywhere. The derivative of $f(x)$ is given by $f'(x) = \frac{1}{1+x^2}$. The function $f(x)$ is also known as the arctangent function, denoted by $\arctan(x)$.

2. In the second part of the paper, we study the properties of the function $g(x)$ defined by the equation $g(x) = \int_0^x \frac{t}{1+t^2} dt$ for $x \in \mathbb{R}$. This function is also strictly increasing and concave down. Moreover, it is bounded between 0 and $\frac{\pi}{4}$. The function $g(x)$ is also continuous and differentiable everywhere. The derivative of $g(x)$ is given by $g'(x) = \frac{x}{1+x^2}$.

$$f(x) = \arctan(x) \quad g(x) = \frac{1}{2} \ln(1+x^2)$$

KAPITEL 5.

BISKOPSMÖTET 1905 OCH BISKOPSPETITIONEN.

Biskopsmötet 1905.

I en proposition till 1904 års riksdag föreslog Kungl. Maj:t antagandet av en ny läroverksstadga, som bl.a. innebar inrättandet av en särskild överstyrelse för läroverken. Stadgan utfärdades den 18 februari 1905. Domkapitlens dittillsvarande befattning med läroverken upphörde, och biskoparnas ställning som eforer kom också att ändras. Enligt den nya stadgan skulle de blott ha uppsikt över läroverken i sina stift och särskilt det sätt på vilket kristendomsundervisningen handhades.¹⁾

Biskoparna kände stor bitterhet över inrättandet av den nya överstyrelsen för läroverken. Billing skrev till Lindström, att sedan han studerat den nya stadgan, underskrev han till alla delar Lindströms dom över den. Han var liksom Lindström "högligen förargad över det sätt varpå kyrkolag och biskopar behandlats".²⁾ Billing menade, att den uppsikt över läroverken som biskoparna var ålagda i kyrkolagen inte längre gick att utöva.³⁾ Den enda form av uppsikt som i framtiden kunde komma i fråga var, att biskoparna besökte skolorna och sedan rapporterade till överstyrelsen. Konsekvenserna av detta skulle för hans del bli, skrev Billing, att han inte längre tänkte befatta sig med läroverken. Han ville inte besöka dem "såsom överstyrelsens detektiv".⁴⁾

Lövgren skrev till Rodhe, att han uppfattade situationen så, att det var "sambandet mellan kyrkan och skolan i det hela som nu håller på att avskäras". Enligt Lövgren hade Martin Johansson samma uppfattning.⁵⁾

Sambandet mellan kyrka och skola upplevdes av kyrkomännen som något väsentligt och grundläggande. I den kyrka-stat debatt, som vid denna tid förekom, spelade relationerna kyrka-skola en betydande roll i argumenteringen. Det fanns kyrkomän som inte stod helt främmande för tanken på ett lösande av banden kyrka-stat. Ovissheten om vad detta skulle få för konsekvenser bl.a. för skolans del utgjorde emellertid ett hinder

1. Rodhe 1930 s 230.

2. G.Billing t Lindström 20.3.1905, LS, LUB. Om Billings reaktion se vidare not 17.

3. KL 24:3.

4. G.Billing t Lindström 20.3.1905, LS, LUB.

5. Lövgren t E.H.Rodhe 20.1.1905, HRS, LUB.

för, att man skulle vilja rekommendera en sådan utveckling.

Således menade Olof Bergqvist i sitt herdabrev 1904, att det låg något riktigt i det, som många hävdade, att kyrkan var under ett olidligt förmyndarskap genom sin förening med staten. "Det är utan all fråga för kyrkan en olägenhet som under vissa förhållanden kan bli rätt betänkelig, att hon ej äger själv stifta sina lagar och avgöra sina angelägenheter." Men en skilsmässa skulle också medföra stora nackdelar, ansåg Bergqvist. Det skulle bli svårare för kyrkan att fungera som folkkyrka. Vidare skulle förhållandet kyrka och skola komma i ett annat läge och därmed också ungdomens kristna fostran.⁶⁾

I ett föredrag om stat och kyrka i Uppsala 1907 framhöll Gottfrid Billing, att föreningen kyrka och stat i vårt land var så intim, att det skulle bli svårt att tänka sig en skilsmässa. Den skulle bli svår att genomföra, och följderna av den skulle bli ödesdigra. "Låt om oss blott tänka på vad den skulle medföra i fråga om vårt undervisningsväsende vid universitet, allmänna läroverk och folkskolor." Upphörde den lutherska kyrkan att vara svenska folkets kyrka, så skulle förmodligen kristendomsundervisningen i skolorna inte längre ta hänsyn till den evangelisk-lutherska tron. Under ett övergångsskede skulle man förmodligen bedriva något slag av religionshistorisk undervisning, men sedan skulle också den försvinna och "en stor skara svensk ungdom komma att leva till och med utan historisk kunskap om Kristus".⁷⁾

Mot denna bakgrund förstår man, att man på kyrkligt håll måste se ytterligt allvarligt på en reform, vars verkningar skulle bli, att kyrkan berövades en stor del av sin befattning med undervisningsväsendet.

I denna situation vaknade hos några biskopar tanken på sammankallandet av en biskopskonferens. I januari 1905 skrev Lövgren till Rodhe och tackade honom "för allt vad du i den omskrivna angelägenheten utfört".⁸⁾ Den omskrivna angelägenheten var frågan om den nya läroverksstadgan och vad som skulle göras i detta ärende. "Skulle emellertid icke denna fråga vara tillräckligt betydelsefull för att föranleda ett sammanträffande

6. Bergqvist 1904 s 5ff.

7. G.Billing 1908 s 20.

8. Lövgren t E.H.Rodhe 20.1.1905, HRS, LUB.

och rådplägning mellan rikets biskopar?", skrev Lövgren vidare.⁹⁾ Orsaken till den retoriska frågan var, att Rodhe tydligen varit i kontakt med Billing, och att denne ställt sig avvisande till tanken på en biskopskonferens.¹⁰⁾

"Något uppseendeväckande möte behövde det inte bliva om vi efter privat överenskommelse träffades i Stockholm", fortsatte Lövgren sitt brev.¹¹⁾

Två av biskoparna fanns ändå i Stockholm i sin egenskap av riksdagsmän.¹²⁾ De tre biskopar som bodde i Mälardalen hade också ofta anledning att besöka huvudstaden. Några av de andra biskoparna hade kanske också möjlighet att närvara.¹³⁾

Rodhes uppfattning eller Lövgrens tolkning av hans uppgifter, att Billing skulle ha varit motståndare till, att en biskopskonferens sammankallades, är något missvisande. Den 11 januari, alltså nio dagar innan Lövgrens brev till Rodhe avfattades, skrev Billing till Rodhe: "Jag har tänkt på önskvärdheten av en biskopskonferens". Det Billing emellertid ansåg var det mest angelägna skälet för en sådan var inte i och för sig den nya läroverksstadgan utan en följdaföreteelse av denna nämligen domkapitlens omorganisation. Men Billing menade också, att frågan om eforernas ställning behövde diskuteras på biskopskonferensen. Han var dock tveksam, om man redan nu skulle samlas till en konferens.¹⁴⁾ Tveksamheten föranleddes av hans ovisshet om, hur gången av ärendet borde vara för att leda till bästa möjliga resultat.¹⁵⁾ Billing kände sig över huvud tveksam, hur han skulle handla i eforatfrågan.¹⁶⁾ Oviss-

9. Ibm.

10. "Vad Billing angår blev jag ingalunda överraskad över hans svar. Han är den som på grund av sin ställning i riksdagen vore bäst ägnad att göra kyrkans krav gällande inför tronen, men inför de politiska maktinnehavarna är han alltför färdig till eftergifter. Om biskoparna i förevarande fall skola vinna något, så måste nog Billing lämnas ur räkningen, det är först om det skulle se ut, som om vi lyckades det är först då - säger jag - som Billing bleve nyttig och användbar för segerpalmens fullständiga hemförande. Ibm.

11. Ibm.

12. Billing och von Schéele var riksdagsmän.

13. Lövgren t E.H.Rodhe 20.1.1905, HRS, LUB.

14. G.Billing t E.H.Rodhe 11.1.1905, HRS, LUB.

15. "Första frågan - och den är ej så lätt att besvara - bör ärendet förekomma först i kyrkomötet och sedan i riksdagen eller tvärtom". Ibm.

16. "Hela frågan om eforatstyrelsen svävar så i det ovissa att jag ej vet vad jag därom skall tänka eller säga." Ibm.

heten gällde inte i och för sig hans inställning till den nya läroverksstadgan, som han var motståndare till, utan betingades snarare av, att han syntes ha resignerat. Några väsentliga ändringar i läroverksstadgan skulle inte gå att genomföra.¹⁷⁾

Om Billing alltså verkade mindre angelägen att sammankalla en biskopskonferens, berodde detta inte på, att han i och för sig var mot, att en sådan kom till stånd. Men han såg mera pessimistiskt än sina kolleger på möjligheten att förändra det väsentliga i läroverksstadgan. Billing önskade i stället, att man skulle komma samman och diskutera följderna av stadgans genomförande som t.ex. domkapitlens omorganisation, och hur biskoparna nu skulle ställa sig till en rad praktiska frågor, som gällde deras beröring med läroverken.

Det var alltså en bestämd fråga, som var orsaken till, att biskoparna samlades till biskopsmöte 1905. Den 5 maj sammanträdde de i Adolf Fredriks församlings kyrkorådsrum i Stockholm. Biskopsmötet pågick endast en dag. Protokollet upptar fyra paragrafer. Paragraferna 1 och 2 som är de utförligaste innehåller diskussionen om den nya läroverksstadgan (paragraf 1) och domkapitlens omorganisation (paragraf 2). I paragraferna 3 och 4 som är mycket kortfattade finns upptagna några småärenden.¹⁸⁾

När biskoparna diskuterade den nya läroverksstadgan på biskopsmötet, tog de upp dess förhållande till kyrkolagen. Man menade att den nya stadgan upphävde gällande kyrkolag.¹⁹⁾ Det sätt på vilket läroverks-

17. "I riksdagen har jag starkt kritiserat förslaget om läroverksstyrelsen - - - - Jag anser att från oss biskopar tagits allt ansvar för läroverken - till vilken fromma får framtiden visa. Jag tror ej att vi böra försöka behålla det." Flera gånger i brevet möter den bittra kommentaren att biskoparna är avsatta från sin befattning med läroverken. IbM.

18. BM 1905 prot.

19. IbM §1. Detta var ett av biskoparnas vanligaste argument mot inrättandet av överstyrelsen. I ett brev till Billing refererar Ekman ett samtal som han haft med statsrådet Hammarskjöld. Hammarskjöld hade därvid medgivit "att det varit mot gällande kyrkolag stridande att biskoparnas uppsikt över läroverken blivit gjord kraftlös". Ekman t G.Billing 16.11.1906, GBS, LUB. Se också Danell t Lövgren 19.8.1906, 9.2.1906, NLS, UUB. Vidare Lövgrens förslag till överläggningsämne vid biskopsmötet 1907: "Vilken åtgärd bör nästa kyrkomöte vidtaga med hänsyn till regeringens egenmäktiga tilltag att försätta KL:s kap 24 par 3 ur gällande kraft." BM 1907 bilaga.

överstyrelsen tillkommit stred alltså mot grundlagen. Man hyste emellertid inga förhoppningar, att detta skulle föranleda konstitutionsutskottet att vidtaga några åtgärder. Vissa förändringar i den nya stadgan fann man önskvärda och kom överens om att nästa kyrkomöte borde söka åstadkomma dessa förändringar.²⁰⁾

Slutligen diskuterades vissa praktiska frågor som blev aktuella för biskoparna med anledning av den nya läroverksstadgan. Hur biskoparna uppfattade den nya överstyrelsen framgår ganska väl av följande beslut: "Någon förbindelse med överstyrelsen utöver den föreskrivna borde icke äga rum."²¹⁾

Den andra frågan, som togs upp på biskopsmötet, var domkapitlens omorganisation.²²⁾ Denna fråga hade länge varit aktuell.²³⁾ När nu domkapitlens befattning med läroverken till stor del upphörde, säger det sig själv, att frågan fick en särskild aktualitet. Rodhe skrev i januari 1905 till Billing och påpekade detta. Då man inte kunde vänta sig, att regeringen inom närmaste tiden tog upp frågan, önskade Rodhe, att Billing skulle se till, att den kom upp i riksdagen.²⁴⁾ Billings svar till Rodhe är berört i ett tidigare sammanhang.²⁵⁾ Också Billing hade tänkt på domkapitlens omorganisation men önskade inte i första hand ta upp frågan i riksdagen utan hade i stället "tänkt på önskvärdheten av en biskopskonferens".²⁶⁾ Att Billing själv tidigare varit inne på tan-

20. BM 1905 prot §1.

21. Ibm.

22. Ibm §2.

23. Brilioth 1946 s 351.

24. E.H.Rodhe t G.Billing 9.1.1905, GBS, LUB. Det var emellertid inte endast tillkomsten av den nya läroverksstadgan som fick Rodhe att yrka på en annan sammansättning av domkapitlen, vilket framgår av följande passus i brevet: "Det blir snart outhärdligt för prästerskapet att dragas med en styrelse vars flertal är likgiltigt för, om icke rent av fientligt mot kyrkan." Ibm. Också biskop Lindström var mycket angelägen att domkapitlen nu skulle få en annan sammansättning "sedan nu domkapitlen mist sitt inflytande på läroverken finnes ju ej det ringaste skäl för att lektorerna skola ha säte däri". Lindström t E. H. Rodhe 13.3. 1905, HRS, LUB. Se också Brilioth 1946 s 351 "exempel ha ej saknats på att domkapitelsmedlemmar avsiktligt sökt hindra kyrkans andliga gärning".

25. Se noterna 14-17.

26. G.Billing t E. H. Rodhe 11.1. 1905, HRS, LUB.

ken om domkapitlens omorganisation var riktigt. I december föregående år hade han skrivit till Lindström i Växjö och framfört sina synpunkter på denna problematik. Domkapitlens sammansättning borde nu ändras så "att de komma att organiseras med avseende på kyrkliga och folkskoleärenden". Billing framförde emellertid också, hur han tänkt sig, att ärendet skulle handläggas. Innan det kom upp i riksdagen borde det ha behandlats av kyrkomötet och dessförinnan av biskopskonferens.²⁷⁾

Situationen 1905, då en överstyrelse för läroverken inrättades och därmed de kyrkliga myndigheternas befattning med läroverken till stor del upphörde, upplevdes av biskoparna som synnerligen allvarlig. Det var för att diskutera detta läge och de konsekvenser den nya läroverksstadgan skulle medföra, som man samlades till biskopsmöte. På detta diskuterades i stort sett endast den nya situation, som föranlett dess tillkomst.

Biskopspetitionen 1906 angående läroverken.

Biskoparnas agerande i skolfrågan var emellertid ingalunda till ända med biskopsmötet 1905. Den nya läroverksstadgan hade endast utsagt, att biskoparna skulle utöva en allmän uppsikt över läroverken och då särskilt beakta kristendomsundervisningen. De vaga bestämmelserna när det gällde eforernas befattning med läroverken var orsaken till den s.k. biskopspetitionen 1906. Den nya läroverksstadgan innehöll inga bestämmelser, som kunde möjliggöra att biskoparnas skyldighet att utöva uppsikt över läroverken, och då särskilt deras kristendomsundervisning, kunde fullgöras. Biskoparna begärde därför i sin petition, dels att eforerna skulle få rätt att bestämma vilka böcker som skulle användas vid kristendomsundervisningen, dels rätt att avgiva yttrande över läroplanerna för kristendomsundervisningen.²⁸⁾

Biskopspetitionen hade inte tillkommit vid ett biskopsmöte. Biskop Danell hade dock menat, att läget krävde, att biskoparna samlades till konferens "för att besluta om gemensamt offentligt uppträdande". Ärke-

27. G.Billing t Lindström 8.12.1904, LS, LUB.

28. Rodhe 1930 s 230ff. Se också biskoparnas skrivelse till Konungen den 1 maj 1906, den s.k. biskopspetitionen, som är tryckt i SKT nr 28 1906.

biskopen var emellertid inte hågad för en konferens, berättade Danell i ett brev till Lövgren. Danell bad därför sin kollega att ta kontakt med biskop Johansson, eftersom konferensen måste förberedas "genom kontakt med en handlingskraftig biskop".²⁹⁾

Gottfrid Billing var också tveksam om värdet av ett biskopsmöte i detta läge. Någon månad efter det ovan refererade brevet skrev Danell åter till Lövgren. Under mellantiden hade han varit i kontakt med Billing. Enligt Danell hade denne emellertid inte ansett det vara befogat med åtgärder från biskoparnas sida. "Han ansåg saken obetydlig och ingen fara vara för handen." Till slut hade han dock gått med på, att biskoparna skulle ställa sig bakom en gemensam skrivelse. Billing menade emellertid, att detta kunde ske, utan att någon biskopskonferens samman kallades, vilket betvivlades av Danell. Billing föreslog i stället, att Danell skulle göra upp ett förslag till skrivelse. På grundval av denna skulle sedan Billing upprätta ett förslag, som skulle sändas runt till samtliga biskopar, sedan han rådgjort med ärkebiskopen och von Schéele om innehållet i skrivelsen.³⁰⁾

Billing hade emellertid avvikande mening mot Danell om några av de krav som biskoparna skulle framföra.³¹⁾ Danell skrev därför till Lövgren angående möjligheten att få igenom sina egna synpunkter: "Går det icke föreslår jag att vi hos ärkebiskopen anhålla om en konferens snarast möjligt." Danell fruktade, att Billings skrivelse skulle kunna bli alltför uttunnad och då "torde det bli nödvändigt att vi alla personligen träffas".³²⁾

Något biskopsmöte blev det emellertid inte, och biskopspetitionen har tydligen kommit till i stil med det förfaringssätt, som Billing föreslog.

Ärkebiskopen fick emellertid av statsrådet Hammarskjöld³³⁾ veta, vad

29. Danell t Lövgren 9.2.1906, NLS, UUB.

30. Danell t Lövgren 12.3.1906, NLS, UUB.

31. Billing hade klargjort för Danell att han inte ville vara med om att "begära rätt att få giva förord vid tillsättning av rektorer eller av andra kristendoms lärare än lektorer." Ibm. Se också G.Billings skrivelse av den 30.3.1906 tryckt i SKT nr 28 1906.

32. Danell t Lövgren 12.3.1906, NLS, UUB.

33. Hugo Hammarskjöld 1845-1937. Ecklesiastikminister 1906-1909. Svenska män och kvinnor 3, s 291.

denne ämnade yttra till statsrådsprotokollet med anledning av biskoparnas framställning. Ekman skrev då till Billing och omtalade detta. Hammarskjöld ville varken lämna läroboksvalet åt vederbörande biskop eller ge honom vetorätt i fråga om kristendomsläroböcker. Han menade vidare, att när det gällde läroplaner kunde överstyrelsen inte vända sig till en biskop, och det fanns inte "någon lag om biskopskonferens". Ekman erinrade då om "vad som skett i dopfrågan" och påpekade, att ärkebiskopen kunde åtaga sig att inskaffa biskoparnas yttrande "vare sig de komme tillsammans eller på annat sätt avgiva yttrande".³⁴⁾

Hammarskjöld lät förstå, att det längsta han kunde sträcka sig i fråga om valet av läroböcker var, att då eforus och överstyrelsen var av olika mening, skulle frågan hänskjutas till Kungl. Maj:t. Kungl. Maj:t skulle då med all säkerhet begära yttrande från de teologiska fakulteterna.³⁵⁾ När det gällde läroplanen skulle Hammarskjöld i statsrådsberedningen yrka helt avslag på biskoparnas begäran med motiveringen att "Kungl. Maj:t ej ville binda sig att inhämta yttrande av den eller den".³⁶⁾

Den 25 januari skrev åter Ekman till Billing. Han var angelägen om att, i de fall då olika mening rådde mellan eforus och överstyrelsen, och saken skulle hänskjutas till Kungl. Maj:t, den myndighet som skulle rådfrågas av Kungl. Maj:t fick avge sitt yttrande, innan ärendet kom till Kungl. Maj:t. På det sättet skulle man kunna förebygga att det blev beroende av vederbörande statsråds godtycke, om yttrande över huvud inhämtades. Men man skulle också förhindra, att det blev beroende på statsrådet från vilken myndighet det inhämtades. Om nu Kungl. Maj:t skulle få det yttersta avgörandet i fråga om kristendomsläroböcker, fortsatte Ekman, så kunde man tänka sig, att den myndighet som skulle yttra sig innan ärendet kom fram till Kungl. Maj:t blev "samtliga biskoparna". Överstyrelsen kunde då skicka handlingarna till ärkebiskopen som sedan inhämtade de övriga biskoparnas mening "vare sig å sammankomst eller genom skriftväxling".³⁷⁾

34. Ekman t G.Billing 24.1.1907, GBS, LUB.

35. Biskoparna kunde knappast se som något positivt att de teologiska fakulteterna blev remissinstanser i denna fråga eftersom biskopspetitionen "utan tvivel delvis var riktad mot den dåvarande universitetsteologin". Rodhe 1927.

36. Ekman t G.Billing 24.1.1907, GBS, LUB.

37. Ekman t G.Billing 25.1.1907, GBS, LUB.

Ekman utbad sig brev från Billing, innan han om några dagar åter skulle resa till Stockholm för att träffa statsministern.³⁸⁾

Vad Billing svarade är emellertid obekant.³⁹⁾

Den 28 januari avlät Ekman en skrivelse till ecklesiastikministern. I denna säges att om man endast kan taga den hänsynen till biskoparnas skrivelse beträffande kristendomsläroböcker, att då eforus och överstyrelsen är av olika mening, saken hänskjutes till Kungl. Maj:t, så anhåller ärkebiskopen, att den föreskriften tillkommer, att överstyrelsen innan den sänder handlingarna till Kungl. Maj:t skall låta dem gå till ärkebiskopen som "tillika med de övriga biskoparna vilkas mening han inhämtar" skall avge underdånigt utlåtande.⁴⁰⁾

Samma förfarande önskade Ekman beträffande läroplanerna. Innan överstyrelsen insände dessa för nådig stadfästelse, skulle förslaget sändas till ärkebiskopen, som "tillika med de övriga biskoparna vilkas mening han inhämtar" skulle avge utlåtande om det.⁴¹⁾

Ärendet kom inte att avgöras förrän under sommaren 1907. Biskoparnas begäran att bli hörda om ny läroplan för kristendomsundervisningen avslags. Beträffande läroböckerna gick Kungl. Maj:t på överstyrelsens förslag och fastställde, att överstyrelsen skulle bestämma över dessa. Den skulle dock först inhämta yttrande från en nyinrättad granskningsnämnd för läroböcker i kristendomskunskap. I denna skulle rikets biskopar insätta en representant.⁴²⁾

Representanterna i granskningsnämnden skulle väljas för en tid av tre år.⁴³⁾ På hösten 1907 utsåg biskoparna för första gången sin represen-

38. Ibm. Också i brevet föregående dag var Ekman angelägen, att Billing skulle skriva till honom "i saken". Statsminister vid denna tid var Arvid Lindman (1906-1911). Carlsson 1961 s 533.

39. Ytterst få brev till Ekman är bevarade. Utöver dem i BMA finns några i AES, ULA.

40. Ekman t Statsrådet och Chefen för Kungl.Eckl. departementet 28.1.1907, (kopia) BMA, ÄBG.

41. Ibm.

42. SFS nr 46 1907. Rodhe 1930 s 234.

43. SFS nr 46 1907.

tant i denna nämnd, vilket skedde genom skriftväxling.⁴⁴⁾ Tre år senare ägde valet rum på ett biskopsmöte.⁴⁵⁾ Ytterligare tre år därefter skedde valet åter genom skriftväxling.⁴⁶⁾

Genom sitt agerande i samband med biskopspetitionen hade ärkebiskopen försökt uppnå, att biskopskollegiet i en bestämd fråga skulle utgöra remissinstans. Han hade uppenbarligen biskopsmötet i tankarna och hänvisade till 1898 års biskopskonferens, vars uppgift ju varit att fungera som remissorgan åt Kungl. Maj:t. Statsministern påpekade emellertid, att biskopskonferensen inte var ett legaliserat organ, och därför kunde den ej heller vara officiell remissinstans. Även om ärkebiskopens krav avvisades, kom dock biskopskollegiet att i viss mån utgöra en officiell instans genom sin rätt att utse representant i granskningsnämnden för kristendomsläroböcker.

44. Ekman t biskoparna 10.9.1907, (kopia) BMA, ÄBG: Skrivelsen innehåller meddelande om överstyrelsens anhållan att ärkebiskopen skall föranstalta om val av en av rikets biskopar som medlem av granskningsnämnden för kristendomsläroböcker. Ekman föreslår att provval skall ske. Ekman t biskoparna 21.9.1907, (kopia) BMA, ÄBG: Resultatet av provvalet. Ekman begär att röster till ordinarie sakkunnig snarast skall insändas. Ekman t biskoparna 5.10.1907, (kopia) BMA, ÄBG: Meddelas att valet är klart. Danell har utsetts. Begäran om röster på suppleant.

Det kan synas underligt att valet 1907 inte ägde rum vid det biskopsmöte, som hölls i november samma år. Förklaringen är att överstyrelsen var angelägen att få det klart. "Överdirektören i läroverksöverstyrelsen har anhållit att valet icke måtte uppskjutas." Ekman t biskoparna 21.9.1907, (kopia) BMA, ÄBG.

45. BM 1910 prot §4.

46. Skriftväxlingen finns som bilagor t BM 1912.

Biskopsmötet 1907 är av stort intresse för denna framställning, eftersom det där förekom en debatt om biskopsmötets ställning. Innan biskoparna sammanträdde i oktober 1907, hade det emellertid på våren samma år i Svensk Kyrkotidning framlagts ett förslag om biskopskonferens av professorn i praktisk teologi i Lund Olof Holmström.

Olof Holmströms förslag om biskopskonferens.

I Svensk Kyrkotidning infördes i april 1907 två uppsatser, som hade rubriken "Vilka kyrkliga reformer kunna f.n. anses mest önskvärda, och hur skall deras genomförande bäst främjas." Den längre av dem som fortsatte i två nummer var författad av Olof Holmström. Han fann en rad reformer angelägna. Det behövdes emellertid ett kyrkligt reformprogram. Allt för länge hade det berott på slumpen, vilka motioner om kyrkliga förbättringar som lagts fram i riksdag och kyrkomöte. Någon form av klarerings- och samlingsarbete borde igångsättas för att samla in olika förslag till behövliga reformer på det kyrkliga området. När sedan idéerna skulle förverkligas, krävdes emellertid en samlad aktion. En sådan borde komma till stånd genom att prästerskapet solidariskt slöt sig samman. Att en samlad aktion från prästernas sida kunde ge resultat, hade man fått bevis för under den stora striden om lekmannadopet.¹⁾

Det fanns emellertid en annan sammanslutning, som kunde verka för de kyrkliga reformernas genomförande, som kanske vore ännu viktigare än prästernas och dessutom hade den fördelen, att den lättare kunde komma till stånd, en sammanslutning som också hade spelat en betydande roll för lekmannadopfrågans "relativt lyckliga lösning". Holmström åsyftade en sammanslutning mellan biskoparna. En sådan skulle ha många fördelar. Biskoparna skulle kunna utgöra "ett ständigt fungerande kyrkomötesutskott". Detta var de lämpliga för, dels emedan de var självskrivna ledamöter i kyrkomötet dels var av stiftens utsedda förtroendemän och ordförande i stiftsstyrelserna. Ett sådant ständigt fungerande kyrkomötesutskott av rikets biskopar skulle förbereda de kyrkomötesmotioner, som kunde anses påkallade, men också se till att kyrkomötets beslut

1. Holmström 1907 s 179.

effektuerades. Också den kyrkliga planeringen på längre sikt, "det kyrkliga reformprogrammet" skulle åvila biskopskollegiet.²⁾

Skulle nu ett sådant gemensamt agerande från biskoparnas sida komma till stånd, krävdes givetvis att de samlades till gemensamma överläggningar. Holmström föreslog, att de skulle sammanträda minst en gång mellan varje kyrkomöte och för övrigt, när helst situationen påkallade det. Man skulle inte sammanträda blott på konungens kallelse, eller när kyrkan kunde anses särskilt svårt hotad, utan så snart en "verklig anledning därtill förelåge i det kyrkliga läget".³⁾

Benämningen på denna sammanslutning av biskoparna hade Holmström tydligen tänkt sig skulle vara "biskopskonferensen". Denna skulle inte vara en sluten konklav med hemliga överläggningar, utan resultaten av överläggningarna skulle kungöras. Även om vissa ämnen kunde vara av sekret natur, så borde i varje fall "det positiva resultatet därav bli kunnigt för all världen". Sättet för offentliggörandet fick givetvis anpassas allt efter de olika frågornas art.⁴⁾

Holmström slutade sin redogörelse, över hur han tänkt sig, att biskopskonferensen skulle fungera, med att ge exempel på tillfällen, då han menade, att en biskopskonferens skulle varit av nöden och kanske kunnat få utvecklingen att taga en annan riktning. Han erinrade om, att den högre undervisningen undandragits domkapitlen genom inrättandet av en överstyrelse för de allmänna läroverken, utan att de kyrkliga myndigheterna tillfrågats, och att överstyrelsen fått instruktioner, som gått utöver, vad som angivits i regeringens proposition eller i riksdagsbeslutet. Det hade varit bättre, om biskoparna i detta läge samlats till överläggningar för att komma överens om motåtgärder från kyrkans sida än att långt efteråt komma med den s.k. biskopspetitionen, om vars välsignelse Holmström tydligen var mycket tveksam.⁵⁾ Han kände uppenbarligen inte till, att biskoparna varit samlade 1905 just med anledning av inrättandet av en överstyrelse för läroverken.

Holmström hade alltså huvudsakligen två motiv för sitt förslag, att en biskopskonferens skulle komma till stånd. Den starka kyrkliga aktivitet,

2. Ib.m.

3. Ib.m.

4. Ib.m.

5. Ib.m.

som utvecklades vid denna tid, krävde ett organ, som kunde samordna den på riksnivå. Men också de slitningar i relationerna mellan kyrkan och staten, som kanske tydligast hade kommit till synes genom antagandet av läroverksstaðgan 1905, och som innebar, att en stor del av undervisningsväsendet sekulariserades, aktualiserade behovet av ett organ, som kunde föra kyrkans talan.

Biskopskonferensen 1898 hade gett positiva erfarenheter av ett samarbete mellan rikets biskopar. Holmström kände till, att biskoparna dessutom varit samlade 1902, bl.a. genom att biskopsmötet då varit i kontakt med de teologiska fakulteterna. Från detta tillfälle visste han, att biskoparna betraktade sin sammankomst som enskild. Detta hade ytterligare poängterats för honom, då han av ärkebiskopen försökt få upplysningar om andra frågor, som diskuterats på biskopsmötet 1902 men av ärkebiskop Ekman fått det beskedet, att detta var omöjligt, eftersom biskoparnas sammanträde varit av enskild natur.⁶⁾

Holmström önskade emellertid inte, att biskopskonferensen skulle ha denna karaktär, utan biskoparnas förhandlingar borde offentliggöras åtminstone "det positiva resultatet" av dem. Biskopskonferensen skulle alltså offentligt uttala sin syn på aktuella kyrkliga frågor.

Liknande tankar skulle föras fram, när biskoparna nästa gång samlades till biskopsmöte. I vad mån Holmströms förslag då fått tjäna som förebild är inte möjligt att avgöra. På grund av dess publicering i Svensk Kyrkotidning kan man emellertid utgå ifrån, att det varit känt av biskoparna.

Biskopsmötet sammanträder. Arbetsordning. Debatt om biskopsmötets ställning.

Den 30-31 oktober 1907 samlades åter biskoparna till biskopsmöte. Året därpå skulle kyrkomöte hållas. I den kallelse som utgick till biskopsmötet betonades, att det främst var att betrakta som en förberedelse till kyrkomötet. Ärkebiskopen skrev till biskoparna: "Härmed får jag föreslå, att det biskopsmöte som med hänsyn till kyrkomötet nästa år utan tvivel bör äga rum under innevarande år må hållas i Stockholm å Stockholms stads konsistorii sessionsrum torsdagen den 21 och fredagen

6. Ekman t Holmström 21.11.1902, HS, LUB.

den 22 innestundande november."⁷⁾ Datum kom sedermera att ändras till 30-31 oktober samma år.⁸⁾

Biskoparna sände liksom 1902 in förslag till överläggningsämnen. Över huvud var arbetsordningen för biskopsmötet densamma som 1902. En nyhet tillkom dock 1907. Man tillkallade nu för första gången en person utanför biskoparnas krets för att föredraga en fråga för biskopsmötet. Det var riksdagsman P. Pehrsson som tillkallades för att lämna en "konfidentiell redogörelse" för kommitterades förslag till prästval.⁹⁾ I fortsättningen skulle det bli en relativt vanlig företeelse, att personer utanför episkopatet tillkallades för att ge information i vissa frågor eller föredra ärenden.

Vid biskopsmötet 1902 hade gång på gång betonats, att det hade enskild karaktär. Det var landets biskopar som var samlade till enskilda överläggningar. Resultatet av dem skulle inte spridas utanför biskoparnas krets.

I samband med biskoparnas agerande i skolfrågan hade emellertid i början av år 1907 gjorts försök, att få biskopskollegiet erkänt som remissinstans i en viss bestämd fråga. På våren 1907 framlade så Holmström sitt förslag, som syftade till att ge biskopsmötet en mera officiell ställning.

Dessa båda uppfattningar, att betrakta biskopsmötet som en enskild sammanslutning eller som ett officiellt organ, skulle komma att brytas mot varandra vid biskopsmötet 1907. I det officiella uppträdandet skulle den förra uppfattningen dominera och segra. Detta kom till uttryck redan vid mötets början.

Vid 1902 års biskopsmöte hade man avsänt telegram till konungen.¹⁰⁾ När biskoparna samlades 1907 beslöts, att man visserligen skulle framföra sin hälsning till konungen, men att det skulle ske genom ärkebiskopens försorg till tjänstgörande kabinettsskamarherren. Denna väg

7. Ekman t biskoparna 6.8.1907, GBS, LUB.

8. BM 1907 prot.

9. BM 1907 prot §7. Angående frågan om ny lag för prästval se Rodhe 1930 s 322ff. Kommittén där Per Pehrsson ingick finns hos Rodhe omnämnd på s 327. Per Pehrsson f. 1867. Kyrkoherde i Karl Johans förs. i Göteborg 1908-1947. Generalsekreterare i Centralstyrelsen för A.S.P. 1907-1942. Riksdagsman. Svenska män och kvinnor 6 s 54.

10. Se ovan s 37.

valdes, som det står i protokollet, "i stället för telegram för att mötets karaktär av ett enskilt skulle helt bibehållas".¹¹⁾ Det skulle emellertid visa sig, att biskoparna ingalunda var eniga om, att biskopsmötet skulle ha denna strängt enskilda karaktär. Den nyutnämnde biskopen i Karlstad J.A. Eklund hade som sitt första förslag på överläggningsämnen tagit upp just biskopskonferensens arbetssätt.¹²⁾ När frågan kom upp till diskussion i biskopsmötet, fick han tillfälle att utveckla sin ståndpunkt. Eklund ville ingalunda, att det som avhandlades på biskopsmötena skulle bevaras inom biskoparnas krets. I stället önskade han, att man kunde finna en lämplig form "i vilken biskoparna kunde vända sig till Sveriges prästerskap och församlingar". Han fick stöd av biskop Danell. Denne skärpte Eklunds förslag så till vida, att han önskade, att endast sådana frågor, som kunde resultera i bestämda uttalanden, skulle tagas upp på biskopsmötena.¹³⁾

Danell och Eklund blev emellertid bemötta av Billing. Han framhöll, att biskopsmötet tillsvidare borde behålla sin enskilda karaktär.¹⁴⁾ Med tanke på det stora inflytande som Billing hade också när det gällde biskopsmötets formella uppträdande, kan man i hög grad spåra hans inflytande bakom den linje, som hittills förts, att biskopsmötet skulle vara en enskild sammanslutning. Men med den stora förmåga till kompromisser som Billing ägde, gav han också nu i viss mån efter.¹⁵⁾ Han menade, att det berodde på frågornas art, om resultatet av biskoparnas överläggning skulle komma till offentlig kännedom eller ej. Därför föreslog han, att man i varje enskilt fall skulle avgöra, huruvida ett offentliggörande skulle ske. Billings förslag accepterades av de övriga biskoparna.¹⁶⁾ Det var självfallet svårt för de två nyutnämnda biskoparna Danell och Eklund att gå mot den uppfattning, som främst hävdades av den mest inflytelserike bland biskoparna, Gottfrid Billing.¹⁷⁾ Tydligt

11. BM 1907 prot §1.

12. Eklund t Ekman 12.9.1907, BMA, ÄBG.

13. BM 1907 prot § 13.

14. Ibem.

15. Om Billings kompromissförmåga se E.Billing 1925, Rodhe 1927, Hallendorff 1928 s 19.

16. BM 1907 prot §13.

17. Danell blev biskop i Skara 7 juli 1905. Berglund i SBL 10 s 179. Eklund blev biskop i Karlstad 22 febr. 1907. Malmeström i SBL 12 s 753. Gottfrid Billings stora inflytande är allmänt omvitnat. Se t.ex. Pleijel 1967 s 137 ff. Pleijel påpekar att Billings inflytande förstärktes under Ekmans ärkebiskopstid. "Man kan därför med viss rätt säga att det var Gottfrid Billing och inte J.A. Ekman som Nathan Söderblom efterträdde som svenska kyrkans ledare. Man kan också uttrycka det så att epoken Billing avlöstes av epoken Söderblom." Pleijel 1967 s 137.

i viss mån som en kompensation utsågs Danell och Eklund till medlemmar i en tvåmannadelegation, som skulle observera omständigheter som kunde föranleda att biskoparna samlades till överläggningar.¹⁸⁾ Diskussionen om biskopsmötets ställning var emellertid inte avslutad. Den skulle återupptagas i samband med, att man diskuterade kyrkostyrelsen.

Frågan om kyrkostyrelsen och samordningen av det kyrkliga arbetet särskilt på riksplanet var, som tidigare påpekats, aktuell vid denna tid. Det var därför naturligt, att detta problem skulle diskuteras också vid biskopsmötet.

Således hade biskop Eklund föreslagit, att man skulle diskutera frågan om ett allmänt kyrkligt möte.¹⁹⁾ Man kom dock överens om att tills vidare uppskjuta denna.²⁰⁾

Önskemålet om kyrkomötets oftare sammanträdande behandlades också, varvid det "yttrades att detta vore önskvärt", vidare att provinsialsynoden borde införas som underlag för kyrkomötet.²¹⁾

Biskop Lövgren hade föreslagit, att man skulle diskutera behovet av en central kyrklig myndighet, som skulle tillvarata kyrkans intressen, men som också skulle "tillhandagå regeringen med utredningar och förslag i kyrkliga frågor".²²⁾ Förslag i samma riktning hade inkommit från biskop Bergqvist, som med hänsyn till "nuvarande kritiska läge för kyrka och kristendom" önskade, att ett centralt kyrkligt organ skapades för att åstadkomma enhetlighet och ledning av det kyrkliga arbetet. Ett sådant var påkallat också med hänsyn till "de mångahanda tidsriktningar som kyrkan möter i sitt arbete".²³⁾

När frågan diskuterades i biskopsmötet, talade man dels om en central kyrklig myndighet dels ett centralt kyrkligt organ, som båda skulle syfta till "en enhetligare och kraftigare ledning av det kyrkliga arbetet i vårt lands särskilda delar". Bergqvist förklarade skillnaden mellan de båda organen. Den centrala kyrkliga myndigheten avsåg närmast att bli en utvidgning av kyrkobyrån i ecklesiastikdepartementet. Detta

18. BM 1907 prot §13.

19. Eklund t Ekman 12.9.1907, BMA, ÄBG.

20. BM 1907 prot §21.

21. Ibm.

22. BM 1907 bilaga.

23. Bergqvist t Ekman 25.9.1907, BMA, ÄBG.

motsvarade tydligen den del av Lövgrens förslag, som avsåg, att en central myndighet skulle tillhandagå Kungl. Maj:t med utredningar. Det centrala kyrkliga organet skulle däremot leda verksamheten "för bevarande och befrämjande av den evangeliskt Lutherska kristendomen". Här behövdes en fastare ledning. Som det nu var, kunde man säga, att kyrkan utgjordes av 13 olika kyrkor. Den fria kyrkliga verksamheten berodde alltför mycket på den enskilde prästen. I sitt yttrande i biskopsmötet satte Bergqvist liksom i sitt insända förslag till överläggningsämnen också in behovet av en kyrklig centralstyrelse i sammanhanget om svenska kyrkans förhållande till andra kristna samfund i landet. Kyrkan intog för närvarande ingen enhetlig ståndpunkt till de fria kristliga rörelserna. Också här berodde det på den enskilde prästen.²⁴⁾

Biskoparna Ullman och Danell yttrade sig också i denna fråga och menade, att biskopsmötet borde kunna utgöra ett sådant organ som skisserats. De ansåg också, att biskopsmöten borde hållas oftare. Ullman önskade dessutom, att varje biskopsmöte skulle utsträckas i tiden, så att de olika frågorna kunde bli grundligare behandlade, och så att det fanns större möjlighet, att man skulle kunna komma till en enig ståndpunkt i olika frågor. Detta vore nödvändigt, om man skulle få effektivare biskopsmöten, än man hittills haft.²⁵⁾

Till något resultat i frågan kom man emellertid inte. Frågan om biskopsmötets ställning hade ju tidigare diskuterats under mötet. Ullmans assistans åt den falang, som ivrade för att ge biskopsmötet en mera officiell karaktär, innebar knappast någon större förstärkning för denna. Hans kyrkopolitiska inflytande var vid denna tid begränsat.²⁶⁾

24. BM 1907 prot §24.

25. Ibm.

26. G.Billing 1955 s 158. Riktigheten av denna bedömning bekräftas av ett brev från Ullman till Billing 1908, där U. ber B. att ordna så, att han blir medlem i något av utskotten vid det kommande kyrkomötet. Vid de närmast föregående kyrkomötena har han endast varit suppleant och blivit förbigången av flera yngre kyrkomötesdeltagare. Skulle han även denna gång nödgas förbli suppleant vore det att "ställa senioren bland rikets biskopar i skamvrån". Ullman t G.Billing 7.9.1908, GBS, LUB.

Det fanns alltså två uppfattningar bland biskoparna, om hur man skulle betrakta biskopsmötet som institution. För att det skulle få en mera officiell ställning talade Eklund, Danell och Ullman. Eklund var den som tagit initiativet till, att frågan skulle diskuteras på biskopsmötet.

Året 1907 kan i viss mån räknas som genombrottsår för den ungkyrkliga rörelsen.²⁷⁾ En av dess främsta pionjärer var Eklund.²⁸⁾ Ungkyrkomännen lade speciell vikt vid biskopen som kyrkans ledare. "Enligt ungkyrkorörelsen skulle som bekant kyrkan bli en hela folkets kyrka, folket ett Guds folk och biskopen en andlig hövding för detta folk."²⁹⁾ Eklund hade ägnat sitt intresse åt den kyrkliga organisationen på församlingsplanet och sedan vidgat det till stiftsplanet.³⁰⁾ Hans intresse för organisationen på riksplanet blir en logisk följd av detta. Det samlade biskopskollegiet skulle ge hjälp och vägledning till församlingar och präster i svenska kyrkan. Biskopsmötet skulle bli den andlige hövdingen för Sveriges kyrka.

Eklund stöddes av Danell. De hade stått varandra nära alltsedan Uppsalatiden.³¹⁾ En livlig kontakt dem emellan uppehölls, också sedan de blivit biskopar i till varandra gränsande stift.³²⁾

Både Danell och Eklund önskade, att kyrkan skulle "säga ifrån". I det fallet hade de tidigare kommit i motsatsställning till Gottfrid Billing. Vid stiftsmötet i Kalmar 1906 höll Eklund ett föredrag om "Vår folkkyrkas framtid". Han önskade, att sambandet mellan kyrka och stat skulle bevaras. För frikyrkotanken hade han ingenting till overs.³³⁾ Men det fanns i denna tid en hel del att anmärka mot statens uppträdande mot kyrkan. Ett exempel var, hur regeringen i strid mot gällande lag ändrat på förhållandet med tillsynen över kristendomsundervisningen vid läroverken. Samma nonchalans mot kyrkan hade visats, då man

27. Nystedt 1936 s 41. 1907 hölls bl.a. det s.k. Huskvarnamötet där Eklund höll sitt kända föredrag om "Ungdomen och vår svenska evangeliska kyrka." Ibm s 85ff.

28. Nystedt 1936 och Malmström 1950 passim.

29. Kjöllnerström 1952 s 225.

30. Malmström 1950 passim.

31. Ibm ss 169, 242, Gabrielsson 1955 s 197.

32. Härom vittnar ett stort antal brev från Danell t Eklund, ES, UUB.

33. Eklund 1906 s 8.

till ecklesiastikminister utsåg en person, vars inställning till kyrkan var rent av fientlig.³⁴⁾ Eklund åsyftade Fridtjuv Bergs utnämning till ecklesiastikminister 1905, som väckte farhågor i kyrkliga kretsar.³⁵⁾ Det farligaste som kunde hända kyrkan var emellertid, när hennes fiender arbetade i det fördolda. Öppen fiendskap var att fördraga, och det var det läget man nu kommit i. Eklund ville veta, var Sveriges riksdag egentligen stod i dessa frågor. Han kom i detta sammanhang in på ett uttalande av Gottfrid Billing om riksdagens förhållande till kyrkan. Billing hade vid ett tillfälle sagt, att i riksdagen förekom inte någon direkt kyrkofientlighet men kanske inte heller någon insikt om kyrkans innebörd. Eklund fann det upprörande, att den institution, som hade en stor del av makten när det gällde att stifta lag i kyrkan, saknade insikt om dess betydelse. Då kunde riksdagen inte heller rätt vårda sig om den. Billing hade slutat sitt uttalande med en maning till försiktighet. Den maningen misshagade Eklund. "Jag skulle vilja rekommendera åt vår kyrka litet mindre försiktighet. Man kan vara så försiktig, att man dör av det."³⁶⁾

Nej, kyrkan måste kunna säga ifrån. "Vår folkkyrka får ej låta sig lullas i sömn - och så småningom låta fienderna taga makten. Vill vår kyrka leva, så må den också här visa vad den vill".³⁷⁾

Problemet var vem som skulle uttala den svenska kyrkans mening. Kyrkomötet låg väl närmast till hands, men detta sammanträdde endast vart femte år.

Hur Danell i skolfrågan velat ha fram ett skarpt yttrande av biskoparna gentemot regeringens åtgärder och då irriterat sig över Billings försiktighet är tidigare berört.³⁸⁾

Billings "försiktighet" är väl känd. Hans negativa yttrande om Eklund i den annars mycket positiva beskrivningen av denne i den ännu så länge

34. Ibm s 13f.

35. Fridtjuv Berg 1851-1916. Eckl. minister i Karl Staafs första ministär nov 1905-maj 1906. SBL 3 s 410ff. SKT skrev vid hans utnämning "Och det kan starkt ifrågasättas om ej hr. B. i åtskilligt icke blott står främmande för, utan även avog mot vår kyrka----- hans antecedentia äro icke lovande". SKT nr 46 1905. Om B:s antecedentia kan nämnas att han 1894 varit med om att i riksdagen motionera om fritt utträde ur svenska kyrkan. Rodhe 1930 s 247. Martin Johansson skrev i sin dagbok vid utnämningen "Ny minister ----- Berg? Gud hjälpe oss särskilt den olyckliga svenska kyrkan". Martin Johanssons dagbok 7.11.1905, MJS, UUB.

36. Eklund 1906 s 14ff.

37. Ibm s 14.

38. Se ovan s 61

opublicerade delen av Billings levnadsminnen består just i detta, att Eklund var "något oberäknelig" och kunde vara alltför snabb att "dra till". Eklund var enligt Billing ingen kyrkopolitiker och skulle säkert inte kunna bli det. Han menade också, att ordet kyrkopolitik av Eklund upplevdes snarare som något negativt.³⁹⁾ Billings beskrivning av Eklund är säkert riktig, men den ger oss också en ganska bra bild av Billing själv.

Rodhe hävdar i sitt minnestal över Billing vid nordiska biskopsmötet 1927, att de svåra brytningarna kring sekelskiftet skulle blivit ännu mer accentuerade utan Billings medlande insatser. "Han som i ungdomen betraktats som en stridens man blev med åren en allt mera markerad moderationens förkämpe."⁴⁰⁾

Billing var synnerligen angelägen om att bevara förbindelsen mellan kyrka och stat.⁴¹⁾ Situationen vid denna tid var emellertid kritisk, vilket Billing också påpekat. Han tänkte bl.a. på händelserna i Frankrike och socialdemokratins framträdande i Sverige. En skilsmässa skulle emellertid leda till olyckliga konsekvenser, dels skulle kyrkans arbete försvåras, dels kunde en skilsmässa leda till samma resultat som i Frankrike, förföljelse mot kyrkan. En sådan utveckling var inte alls otänkbar, eftersom staten aldrig kunde vara likgiltig för kyrkliga frågor. Den måste taga ställning positivt eller negativt.⁴²⁾

Kyrkan borde därför ge sig till tåls med sin nuvarande ställning, även om detta kunde ha sina nackdelar. Det var först om kyrkan inte längre fritt fick förkunna evangelium och förvalta sakramenten, som en skilsmässa blev aktuell. Fick den blott denna frihet, kunde man tänka sig långtgående eftergifter mot staten. "Om hon själv får stifta kyrkolag eller icke, själv bestämma om de s.k. kyrkliga böckerna eller inte allt detta och annat det liknande är ej likgiltigt för henne men allt sådant berättigar eller förpliktigar henne ej till att begära skilsmässa från staten."⁴³⁾

Mot denna bakgrund kan man förstå, att Billing var motståndare till tanken på att ge biskopsmötet en sådan ställning, att man kunde miss-

39. G.Billings levnadsminnen 2 s 134ff, GBS, LUB.

40. Rodhe 1927. Se också E.Billing 1925.

41. Se G.Billing 1908 passim. Se även t.ex. Hessler 1964 s 142.

42. G.Billing 1908 ss 15, 21.

43. Ibm s 19.

tänka, att landets biskopar med detta försökte skaffa sig en plattform för att bedriva en egen kyrkopolitik genom att göra uttalanden om, hur kyrkan skulle agera. Det har tidigare visats, att Billing hade stort inflytande, också när det gällde den rent formella uppläggningsen av biskopsmötet. Det var utan tvekan så, att den starka betoning, som man officiellt lade vid, att biskopsmötet var att betrakta som en enskild sammanslutning, var inspirerad främst av Billing.

I detta sammanhang kan också påpekas den inställning som Billing intog till inrättandet av en svenska kyrkans diakonistyrelse några år senare. Han varnade då för att skapa legala institutioner alltför hastigt. Hade väl en organisation tillkommit, så fanns den där, och man kunde inte så lätt bli av med den igen.⁴⁴⁾

Billing menade emellertid också omkring 1907, att det fanns tecken, som tydde på, att förbindelsen mellan kyrka och stat skulle bli annorlunda i framtiden.⁴⁵⁾ Det var uppenbarligen hans uppfattning, att man från kyrkans sida inte skulle vidtaga sådana åtgärder, som nu kunde ytterligare irritera förhållandet kyrka-stat. Kyrkans läge var visserligen allvarligt men ingalunda katastrofalt. Därför borde biskopsmötet tillsvidare förbli en enskild sammanslutning.

Biskopsmötet och Kyrkomötet.

Redan av ärkebiskopens kallelse till biskopsmötet hade framgått, att biskoparna denna gång främst skulle ägna sig åt att förbereda det kommande årets kyrkomöte.⁴⁶⁾ De insända förslagen till överläggningsämnen tog också i stor utsträckning upp sådana frågor, som kunde väntas förekomma vid kyrkomötet, eller som man önskade skulle komma upp till behandling.

Billing motiverade sitt förslag med, att "då detta möte i första rummet avser att vara ett slags beredning för kyrkomötet", så ansåg han, att man borde diskutera sådana frågor, som väntades förekomma vid kyrkomötet nästa år. Han föreslog därför att biskopsmötet skulle diskutera konfirmationsfrågan (också föreslagit av Rodhe och Ullman), domkapitelskommit-

44. Hippel 1934 s 84.

45. G.Billing 1908 s 18ff. Se också Waller 1964 s 230.

46. Se ovan s 67.

téns förslag (också föreslagit av Rodhe), seminariekommitténs väntade förslag och yrkandena på reform av kristendomsundervisningen.⁴⁷⁾

Lövgren önskade bl.a., att man skulle diskutera, vilka åtgärder kyrkomötet skulle vidtaga med anledning av regeringens tilltag att sätta kyrkolagen ur kraft i samband med inrättandet av läroverksöverstyrelsen. Vidare ville han, att biskoparna skulle överväga, vilka åtgärder kyrkomötet kunde vidtaga, för att en kyrklig femårsberättelse skulle kunna utgivas. En sådan skulle utkomma i början av det år då kyrkomöte hölls. Lövgrens förslag om ett centralt organ för svenska kyrkan är berört i ett annat sammanhang.⁴⁸⁾

Överläggningarna resulterade i två fall i, att biskoparna beslöt om gemensam motion vid kyrkomötet. Den ena frågan gällde inrättandet av kyrkofullmäktige.⁴⁹⁾ Den hängde samman med frågan om folkskolans ledning. Förslag hade framförts, att folkskoleväsendet i vissa städer skulle läggas under stadsfullmäktige i stället för att som hittills lyda under kyrkostämman. Som motivering för detta hade bl.a. anförts att kyrkostämman var ett alltför otympligt organ för handhavandet av skolfrågor. Med den konstruktion den hade, fanns det stor risk för kupper.⁵⁰⁾ Det har tidigare visats, vilken stor vikt biskoparna lade vid, att banden mellan kyrka och skola hölls intakta. Det säger sig självt, att man inte kunde vara överksam inför något, som hotade att slita dessa band. Frågan debatterades utförligt under biskopsmötet. Förslag till inrättandet av kyrkofullmäktige, som var avsett att bli huvudman för en kommuns folkskoleväsen, var biskoparnas motdrag mot det framlagda förslaget till folkskolans emancipation. Genom att kyrkostämman fick möjlighet att i vissa fall överlåta sin beslutanderätt till fullmäktige, undveks de nackdelar, som det gjorts gällande var förknippade med kyrkostämmans handhavande av skolärenden.⁵¹⁾ Biskoparna beslöt motionera i frågan vid 1908 års kyrkomöte. Till motionärer utsågs biskoparna Lindström, Tottie och Lövgren.⁵²⁾ Motionen kom, när

47. G.Billing t Ekman 21.8.1907, BMA, ÄBG.

48. BM 1907 bilaga.

49. Tanken att överlåta kyrkostämmans beslutanderätt på särskilda fullmäktige var inte ny. För frågans historik se Tegborg 1969.

50. BM 1907 prot §17, Tegborg 1969.

51. BM 1907 prot §17.

52. Ibm.

den framlades i kyrkomötet, att vara undertecknad av Tottie med instämmande av bl.a. Lindström.⁵³⁾

Den andra frågan, i vilken biskoparna beslöt inkomma med motion till kyrkomötet, gällde biskoparnas pensionering.⁵⁴⁾ Biskoparnas pensionsfråga var vid denna tid så ordnad, att endast två emeritilöner fanns disponibla, vilka kunde sökas av biskopar som uppnått 70 års ålder. Frågan hade varit aktuell under de senaste kyrkomötena. Kyrkomötets förslag till lösning av den hade emellertid fallit i riksdagen.⁵⁵⁾ Till motionärer utsågs ärkebiskopen samt biskoparna Billing och Rodhe.⁵⁶⁾ .

Biskopsmötet och Kungl. Maj:t.

Inga hänvänelser från Kungl. Maj:t förelåg vid detta biskopsmöte. Däremot företogs från biskopsmötets sida hänvänelser till Kungl. Maj:t. I den viktiga frågan om folkskolans ledning, där man som ovan angivits beslutat motionera i kyrkomötet om inrättandet av kyrkofullmäktige, som skulle bli kommunernas huvudman för folkskoleväsendet, beslöt man också, att ärkebiskopen hos statsrådet Hammarskjöld skulle anhålla, att förslaget om skolärendenas överflyttning till stadsfullmäktige i vissa städer skulle remitteras till domkapitlen. Vidare skulle ärkebiskopen anhålla hos statsrådet, att ärendet måtte uppskjutas.⁵⁷⁾ Tydligt ville man vinna tid, för att kyrkomötet skulle hinna fatta sitt beslut i frågan enligt biskoparnas intentioner och inkomma med underdånig skrivelse till Kungl. Maj:t.

Den andra frågan där ärkebiskopen fick i uppdrag att framföra biskoparnas synpunkter till ett av statsråden, i detta fall chefen för civildepartementet, gällde deras önskemål om fria resor på statens järnvägar inom respektive stift.⁵⁸⁾ I ärendet upprättades en skrivelse till Konungen, där man redovisade biskoparnas synpunkter. Skrivelsen betonade som vanligt, att biskopsmötet inte var något officiellt organ.

53. KM 1908 motion nr 8. Om frågans behandling i kyrkomötet se Tegborg 1969 s 388ff.

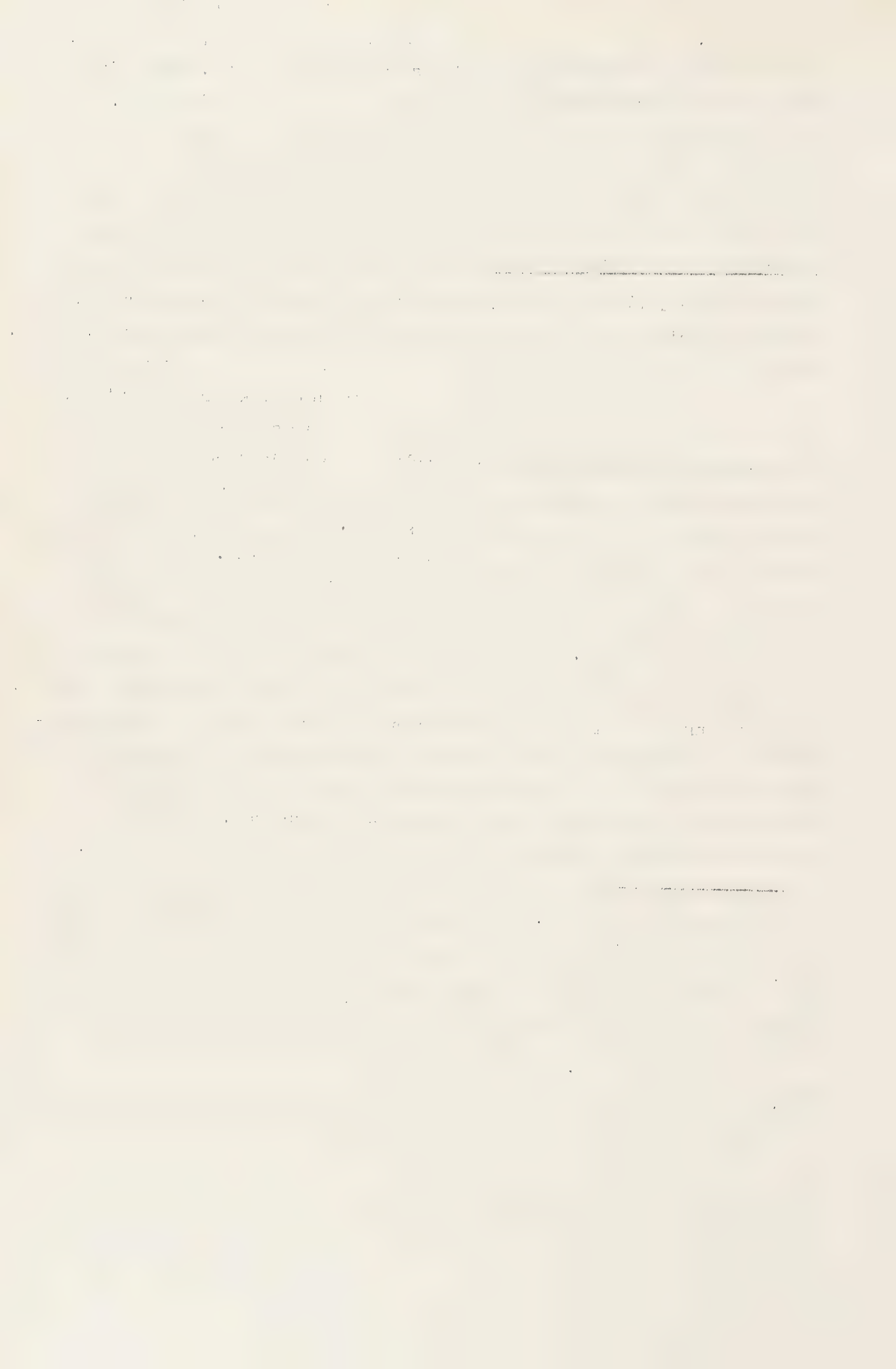
54. BM 1907 prot §9.

55. Om frågans historik se KM 1908 FTU:3.

56. BM 1907 prot §9, KM 1908 motion nr 24.

57. BM 1907 prot §17.

58. Ibm §10.

Ingressen löd "Vid ett enskilt möte mellan rikets biskopar den 30 och 31 oktober beslöts enhälligt". Skrivelsen undertecknades av Ekman och Billing "å egna och de övriga biskoparnas vägnar".⁵⁹⁾

Dessutom bör nämnas att ärkebiskopen varit i kontakt med ecklesiastikminister Hammarskjöld före biskopsmötet och begärt uppskov med domkapitlens utlåtanden om domkapitlens omorganisation till tiden efter biskopsmötet.⁶⁰⁾ Det fanns alltså en möjlighet, om biskoparna kunde enas om ett förslag i denna fråga och få sina domkapitel att acceptera detta, att domkapitlen inkom med eniga remissvar. Statsrådet medgav det begärda uppskovet.⁶¹⁾ Det visade sig emellertid att man var för sent ute. En del domkapitel hade redan lämnat in sina remissvar.⁶²⁾

Biskopsmötet och de enskilda stiftet.

Ärkebiskop Ekman önskade, att man vid biskopsmötet skulle överlägga om möjligheterna att införa ett för alla stift gemensamt formulär för visitationsberättelser. Som förslag på ett sådant formulär ville han ange det, som utarbetats av Lövgren, och som efter vissa ändringar av Ekman nu användes i Uppsala och Västerås stift. Detta formulär skulle tills vidare kunna användas provisoriskt i stiftet. Det var emellertid delvis föråldrat, och därför skulle Lövgren utarbeta förslag till ett nytt, som skulle kunna användas i fortsättningen. Om innehållet och uppställningen skulle man kunna resonera på biskopsmötet.⁶³⁾

Ekman önskade också uppgift från biskoparna, hur många exemplar de önskade av det provisoriska formuläret, för att det skulle kunna tryckas så snart som möjligt. Det tycks ha varit affärsintressen hos A.S.P. och Skolmaterielaktiebolaget, som distribuerade formulären, som drivit på Ekman.⁶⁴⁾

De övriga biskoparna önskade emellertid inte använda sig av det aktuella formuläret, och projektet föll.⁶⁵⁾

59. Ekman och G.Billing t Konungen, (kopia) BMA, ÄBG.

60. Ekman t biskoparna 23.9.1907, (kopia) BMA, ÄBG.

61. Ibm.

62. BM 1907 prot §3.

63. Se t.ex. Ekman t Eklund 2.4.1907, ES, UUB, Ekman t G.Billing 30.3.1907, GBS, LUB.

64. Ibм.

65. Ekman t G.Billing 8.4.1907, GBS, LUB.

Ekman menade emellertid, att hans förfrågan haft det goda med sig, att biskoparna nu var förberedda på att "tala om formulären vid förestående mötet".⁶⁶⁾

Frågan kom också att diskuteras på biskopsmötet. Man kom emellertid inte fram till någon överenskommelse om gemensamt formulär för visitationsberättelser för de olika stiftet. Varje biskop fick själv ta ställning till, hur han ville förfara i denna fråga.⁶⁷⁾

66. Ib.m.

67. BM 1907 prot §12.

Biskopsmötet 1909.

Den 30 oktober 1909 kallades kyrkomötet för första gången efter sin tillkomst att sammanträda, innan fem år förflutit sedan förra kyrkomötet. Den fråga, som föranlett dess sammankallande, var den av riksdagen antagna nya lagen om prästval.¹⁾

Under det pågående kyrkomötet ägde också biskopsmöte rum. Biskoparna sammanträdde den 18 november.²⁾ Denna dag hölls inget plenum i kyrkomötet.³⁾ Att döma av protokollet, som endast upptar tre mycket kortfattade paragrafer, har biskoparnas sammanträde varit kort. Det ärende som främst behandlades var förhandlingarna mellan den engelska och svenska kyrkan om interkommunion.⁴⁾

Redan på 1850-talet hade den anglikanska kyrkan i Förenta staterna varit intresserad av kontakt med den svenska kyrkan för en vidgad gemenskap främst med tanke på det stora antal svenskar som utvandrade till Förenta staterna. Detta ledde emellertid inte till något resultat delvis beroende på motstånd från Augustanasynoden, som inte hade episkopal författning och var angelägen att hävda sin egenart mot episkopaterna. På 1880-talet förnyades ansträngningarna från anglikanskt håll att etablera kontakt med svenska kyrkan. Initiativet utgick denna gång från Lambethkonferensen, alltså det anglikanska biskopsmötet. En kommitté inom detta, som sysslade med den anglikanska kyrkans relationer till andra kyrkor, ansåg att förhandlingar med den svenska kyrkan var önskvärda. Lambethkonferensen beslöt att man skulle försöka få till stånd sådana. De svenska kyrkliga myndigheterna var emellertid tämligen kallsinniga för någon form av närmande mellan de båda kyrkorna.⁵⁾

1. SFS nr 47 1909, KM 1909 prot s 1, SKT nr 44 1909.

2. BM 1909 prot.

3. KM 1909 prot.

4. BM 1909 prot §1.

5. Söderblom 1923 s 355f.

Rodhe 1930 s 397ff, Karlström 1947 s 67ff. En god illustration på de ledande svenska kyrkomännens reaktion på de anglikanska försöken att få till stånd ett närmande mellan de båda kyrkorna får man i Brilioths skildring av ärkebiskop Davidson's svenska resa. Brilioth 1938.

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

På biskopsmötet 1907 meddelade ärkebiskopen, att Englands biskopar "på tvenne sina konferenser samtalat om möjligheten av förbindelse mellan den engelska och svenska kyrkan" Främst hade man då haft i tankarna att underlätta den andliga vården för personer i Amerika, som flyttat från en svensk församling till en "engelsk biskoplig" eller tvärtom. I protokollet finns inte antecknad någon som helst reaktion på ärkebiskopens meddelande.⁶⁾

Strax före Lambethkonferensens sammanträdande 1908 lät ärkebiskopen av Canterbury genom svenske ministern i London förhöra sig hos ärkebiskop Ekman, om det fanns något intresse från de svenska biskoparnas sida för förhandlingar om förbindelser mellan den engelska och svenska kyrkan. Ekman var benägen att svara avböjande, men genom ingripande från Nathan Söderblom kom saken att taga en annan vändning. Genom dennes förmedling fick biskop Tottie i Kalmar ärkebiskopens och den svenska regeringens uppdrag att vid Lambethkonferensen 1908 representera den svenska kyrkan med uppgift att ge en orientering om den samt att förordna fortsatta förhandlingar mellan de båda kyrkorna.⁷⁾

Följande år utsände ärkebiskopen av Canterbury på Lambethkonferensens anmodan en delegation till Sverige för att i Uppsala förhandla med en svensk delegation. Den svenska delegationen bestod av ärkebiskopen, biskop Tottie, medlemmarna i Uppsala domkapitel samt Harald Hjärne.⁸⁾

De svenska biskoparnas intresse för dessa förhandlingar var inte särskilt stort. De hade samtliga av ärkebiskopen inbjudits att delta i förhandlingarna. Men av det svenska episkopatet var det alltså endast ärkebiskopen och biskop Tottie som var närvarande.⁹⁾ Det finns i detta sammanhang ingen anledning att närmare gå in på de förhandlingar, som fördes i Uppsala vid detta tillfälle.¹⁰⁾ På engelsmännens begäran till-

6. BM 1907 prot §6.

7. Söderblom 1923 s 357ff, Rodhe 1930 s 397ff, Karlström 1947 ss 68ff, 210ff, Sundkler 1968 s 89.

8. Rodhe 1930 s 400, Sundkler 1968 s 93.

9. "Ingen av biskoparna förutom Tottie tycks vilja komma." Ekman t G.Billing 8.9.1909, GBS, LUB. Den anglikanska kyrkodelegationens rapport KÅ 1911 s 94. De svenska biskoparnas uteblivande har säkert förundrat engelsmännen. Biskop Wordsworth som ingick i delegationen höll efter hemkomsten till England ett föredrag, som senare utkom i bokform, om vistelsen i Sverige. Om de svenska biskoparnas uteblivande från Uppsala skrev han: "Förargligt nog hade endast biskop Tottie tillfälle att jämte honom själv (Ekman) representera episkopatet. ----- Jag tänker ej att biskoparnas frånvaro betydde någon motvilja att välkomna vår beskickning, då sex av dem sände vänliga välkomsttelegram." Ur Wordsworths föredrag, utdrag publicerat i SKT nr 14 1910.

sattes en svensk kommitté som skulle fortsätta de diskussioner som inletts vid konferensen.¹¹⁾

Initiativet till och arbetet på att etablera kontakt med svenska kyrkan utgick alltså på engelskt håll från biskopsmötet. Det var Lambethkonferensen, som på 1880-talet beslöt, att kontakt skulle tagas med den svenska kyrkan. Det var strax innan Lambethkonferensen skulle hållas 1908, som frågan på nytt aktualiserades från engelskt håll. Det var till Lambethkonferensen som Tottie var inbjuden såsom representant för den svenska kyrkan för att redogöra för dess syn på vissa frågor. Den engelska delegation som kom till Sverige 1909 för förhandlingar var utsänd av ärkebiskopen av Canterbury efter anmodan av Lambethkonferensen. Kontakten med främmande kyrkor i detta fall den svenska sköttes alltså i England av biskopsmötet. Det var därför naturligt att man, då man vände sig till den svenska kyrkan för att etablera kontakt med denna, ville höra, om det från denna kyrkas biskopars sida fanns intresse för förbindelser mellan de båda kyrkorna.

I Sverige var däremot läget ett annat. Här var det mera ovisst, vem som skulle kunna föra kyrkans talan vid kontakt med andra kyrkor. Symptomatiskt är att Tottie var ovillig att resa, om han inte fick regeringens uppdrag att fara till England.¹²⁾

Nathan Söderblom som hela tiden var den som drev på ärendet från svenskt håll¹³⁾ ansåg emellertid att det var de kyrkliga myndigheterna som här skulle agera. Det var inte den svenska regeringen utan den svenska kyrkan, som skulle sända en representant till England.¹⁴⁾ Belysande för Söderbloms inställning är en artikel av honom i Stockholms Dagblad i april 1908. Det var på tiden, skrev han där, att den hand, som Church of England så många gånger räckt ut till gemenskap, äntligen blev mot-

10. Om förhandlingarna se Meddelanden och aktstycken, KÅ 1910 s 187ff. Den anglikanska kyrkodelegationens rapport, KÅ 1911 s 92ff.

11. Söderblom 1923 s 361, Karlström 1947 s 70.

12. Rodhe 1930 s 399, Karlström 1947 s 214.

13. Brilioth 1931 s 277f, Karlström 1947 s 214. Starkast har Sundkler framhåvt Söderbloms dominerande betydelse i detta sammanhang. I samband med relaterandet av episoden 1908 då Söderblom fick se den svenske ministern Wrangels brev med sonderingen om det svenska intresset för svensk-engelska kyrkoförhandlingar på ärkebiskop Ekmans skrivbord, skriver Sundkler: "From that moment, Söderblom took over." Sundkler 1968 s 89.

14. Ibm s 90.

tagen. Detta krävde elementär mellankyrklig takt. Vem som enligt Söderblom hade ansvaret för svenska kyrkans kontakter med andra kyrkor framgår av fortsättningen. "Det svenska episkopatet (kurs. här) har all anledning att omsider visa, att vår svenska kyrka icke lever i likgiltighet för kristenhetens enhet och enkannerligen för den systerkyrka varom här är fråga."¹⁵⁾

Söderblom gav dock efter för Totties önskan och förmedlade att Kalmarbiskopen fick också Kungl. Maj:ts bemyndigande.¹⁶⁾

På hösten 1908, några månader efter det att Lambethkonferensen hållits, var Söderblom i England. Han tog då del av akterna från Lambethkonferensen. Detta studium styrkte honom i hans uppfattning, att det var fel att blanda in Kungl. Maj:t i dessa angelägenheter. I den engelska kommittérapporten angående Totties besök var hans regeringsuppdrag inte nämnt. Detta var dock för våra kyrkofurstar, skrev Söderblom i ett brev "conditio sine qua non". Nu hade han fått rätt gentemot caesaropapisterna, menade han. Hela denna angelägenhet var en "kyrklig mission".¹⁷⁾

När den engelska delegationen senare kom till Sverige, ställdes man på nytt inför frågan, vem som skulle föra den svenska kyrkans talan. Det svenska episkopatet var i åtanke, men sedan detta av olika skäl avböjt att infinna sig, blev det i stort sett Uppsala domkapitel, som fick representera den svenska kyrkan.

Det skulle emellertid göras ytterligare försök att få biskoparna intresserade av de ekumeniska angelägenheterna. När det stod klart, att ingen av dem (med undantag av Tottie) skulle komma till förhandlingarna i Uppsala, skrev Ekman till Billing, att man nu fick höra, vad engelsmännen hade att säga, och sedan skulle man "meddela detta närmast till biskoparna under kyrkomötestiden".¹⁸⁾ Det var alltså utan tvekan så, att biskoparna var tänkta att spela en huvudroll vid de engelsk-svenska förhandlingarna. Om denna tanke ursprungligen är Ekmans, eller den emanerar från annat håll går inte att avgöra. Är den

15. Stockholms Dagblad 26.4.1908. Se också Karlström 1947 s 212, Sundkler 1968 s 89.

16. Rodhe 1930 s 399, Karlström 1947 s 211.

17. Karlström 1947 s 211 not 8, Sundkler 1968 s 90 not 1.

18. Ekman t G.Billing 14.9.1909, GBS, LUB.

inte Ekmans egen, kommer uppslaget med all sannolikhet från Söderblom. Han var den drivande kraften från svenskt håll i dessa förhandlingar. Han hade betonat att detta var en kyrklig angelägenhet, som skulle skötas av kyrkliga organ, och han tänkte här framför allt på episkopatet. Förmodligen var han också den svensk, som bäst kände till Lambethkonferensen,¹⁹⁾ det engelska biskopsmötet, som från engelsk sida svarade för kontakterna med Sverige. Söderblom var Ekmans särskilde rådgivare när det gällde utländska kyrkokontakter och hade alltså goda möjligheter att påverka denne.²⁰⁾

De engelsk-svenska förhandlingarna var alltså den direkta orsaken till, att biskoparna samlades till biskopsmöte 1909. Ekman skulle nu rapportera, vad som förevarit i Uppsala. Biskoparna visade emellertid samma svala intresse för frågan som tidigare. De förklarade, att de inte ville å ämbetets vägnar vidtaga några åtgärder i denna fråga, och att de överlämnade hela ärendet åt den kommitté som var tillsatt. von Schéele tillkännagav, att han helt och hållet ville stå utanför ärendets handläggning.²¹⁾ Hans reaktion berodde på, att han ansåg sig företräda Augustanasynodens intressen. Denna reagerade utifrån sin strängt konfessionella ståndpunkt mycket negativt på de svensk-engelska kontakterna.²²⁾

Biskopsmötet 1910.

Redan 1910 sammankallades kyrkomötet på nytt, denna gång för att behandla de av riksdagen antagna lagförslagen om prästval och lönereglering för prästerskapet.²³⁾ Också vid detta kyrkomöte sammanträdde biskoparna i biskopsmötets form. Man sammanträdde vid två olika tillfällen nämligen den 21 oktober och den 2 november. Båda gångerna tycks det ha rört sig om korta sammanträden.²⁴⁾

19. Rodhe 1930 s 397.

20. Rodhe 1930 s 297, Karlström 1947 s 211, Sundkler 1968 s 89.

21. BM 1909 prot §1.

22. Sundkler 1968 s 94. För von Schéeles kontakter med Augustanasynoden se Rodhe 1930 s 394ff. De svensk-engelska förhandlingarna väckte sådan oro i Augustanasynoden, att ärkebiskop Ekman ansåg sig föranlåten att utfärda en särskild kommuniké om deras innebörd. Kommunikén vände sig till Augustanasynoden men lämnades som ett meddelande till von Schéele "att av honom användas på det sätt honom synes lämpligt". Svea rikes ärkebiskop om de Svensk-engelska kyrkoförhandlingarna och Augustanasynoden, KÅ 1911 s 109.

23. KM 1910 prot s 1ff, SKT nr 41 1910.

24. BM 1910 prot. Protokollet för sammanträdet den 21 okt. upptar 8 kortfattade paragrafer. Protokollet för den 2 nov. upptar 4 paragrafer.

Liksom 1909 förekom ett par ärenden som gällde relationerna till andra kyrkor. Sålunda föredrogs en skrivelse från les Eglises protestantes de Genève med tack för att svenska kyrkan sändt ombud och en adress till Calvinjubiléet.²⁵⁾ 1909 hade de reformerta kyrkorna i Genève firat 400-årsminnet av Calvins födelse. Vid detta tillfälle representerades den svenska kyrkan av Nathan Söderblom, som överlämnade en latinsk adress från Sveriges ärkebiskop.²⁶⁾

Vid biskopsmötet föredrogs också en skrivelse från Eglise nationale protestante de Genève, som meddelade att en korrespondenskommission var bildad i Genève.²⁷⁾

Vidare förelåg en skrivelse från Augustanasynodens president E. Norelius med tack för uppvaktningen i samband med Augustanasynodens 50-årsjubileum.²⁸⁾ Vid detta tillfälle hade hälsningar från Sverige framförts från bl.a. ärkebiskop Ekman och det svenska episkopatet. Den svenska kyrkan hade vid jubiléet representerats av biskop von Schéele.²⁹⁾

Vid sammanträdet den 21 oktober förekom ett ärende, som biskoparna behandlade efter önskemål av ecklesiastikministern. Det gällde dispens från akademiska examina för tillträde till prästämbetet. I Uppsala domkapitel hade tanken väckts, att man för att komma till rätta med prästbristen i glesbygderna skulle prästviga personer utan föreskriven utbildning. Dessa skulle dock inte få rätt att inneha ordinarie tjänst. Ärkebiskopen hade talat med statsrådet Elof Lindström,³⁰⁾ som vid denna tid var ecklesiastikminister, om saken, och denne hade då uttryckt önskemål om, att ärendet skulle bli föremål för biskoparnas överläggning.³¹⁾

Biskoparna ansåg, att varje domkapitel fick avgöra, när dispens skulle begäras hos Kungl. Maj:t. Man enades dock om, att dispenserade präster

25. BM 1910 21 okt. prot §3.

26. Söderblom 1916 s 144ff, Karlström 1947 s 218.

27. BM 1910 21 okt. prot §3.

28. IbM §1.

29. En skildring från Augustanasynodens 50-årsjubileum finns i SKT nr 28 och 29 1910.

30. Elof Lindström 1863-1924. Ecklesiastikminister i Arvid Lindmans ministär 1909-1911. Svenska män och kvinnor 5 s 20.

31. BM 1910 21 okt. prot §5.

ej skulle ha möjlighet att söka kyrkoherdetjänster.³²⁾

Vid sammanträdet den 2 november behandlades den fråga som orsakat kyrkomötets sammankallande detta år, nämligen prästerskapets avlöning.

Någon egentlig diskussion i frågan tycks inte biskoparna ha haft vid detta tillfälle. Det framgår i varje fall inte av protokollet. Det lämnades en orientering om e.o. prästernas avlöning av hovrättsrådet K.J. Ekman.³³⁾ Vidare föredrogs ett av Gottfrid Billing författat P.M. i samma fråga.³⁴⁾

32. Ibm.

33. BM 1910 2 nov. prot §2. Hovrättsrådet Ekman deltog i flera biskopsmöten och fungerade som biskoparnas juridiske rådgivare. Om Ekman se Svenska män och kvinnor 2 s 361f.

34. BM 1910 2 nov. prot § 1.

Vid biskopsmötet 1912 skulle det inte förekomma någon diskussion om biskopsmötets ställning. Utanför biskoparnas krets hade emellertid tidigare samma år episkopatets ställning i kyrkostyrelsen berörts.

Prosten Lindstedts syn på episkopatets ställning i kyrkostyrelsen.

Under sommaren 1912 publicerade A.S.P:s stiftare prosten Lindstedt¹⁾ en artikel i Svensk Kyrkotidning under rubriken "Departementalfrågan bör samla vår kyrkas vänner till enhälligt krav på en kyrklig överstyrelse".²⁾ Departementalkommittén önskade bryta ut de kyrkliga ärendena ur ecklesiastikdepartementet och förlägga dem främst till justitiedepartementet. Motivet för denna åtgärd var den allt mer ökade arbetsbördan på ecklesiastikdepartementet.³⁾ Men åtgärden var betänklig, menade Lindstedt. Det intima samband som borde finnas mellan kyrka och skola skulle nu ytterligare rivas upp. Början hade skett 1905, när läroverken fick en egen överstyrelse. På departementsnivå borde emellertid kyrka och skola hållas samman. Arbetsbördan för ecklesiastikdepartementet behövde inte bli orimligt stor, om en del ärenden delegerades till överstyrelserna. Läroverken hade redan en överstyrelse, och folkskolan kom förmodligen snart att få en.⁴⁾

Men också kyrkan behövde en överstyrelse, menade Lindstedt. Undervisningsväsendets separation från kyrkan berodde till stor del på, att denna saknade det som nu krävdes på alla andra områden nämligen en enhetlig ledning. Detta gjorde sig för kyrkans del kraftigare påmint nu än tidigare, eftersom ecklesiastikministrarna inte längre var teologer eller präster och alltså saknade fackkunskaper på det kyrkliga området. Några initiativ för framåtskridande utveckling för kyrkan från det

1. Om Lindstedt se Olsson 3, 1948 s 199ff.

2. Lindstedt 1912 (SKT nr 24 1912). Artikeln är skriven under signaturen J. M. L., den signatur som Lindstedt använde sig av i sina talrika artiklar i kyrkliga och aktuella frågor i olika tidningar och tidskrifter. Olsson 3, 1948 s 205.

3. Om departementalkommitténs förslag se ovan s 31

4. Lindstedt 1912.

hållet kunde man inte vänta sig. Nu fanns visserligen kyrkomötet, och Lindstedt ville inte förtiga dess positiva insatser. Men han menade i likhet med många andra, att den långa tiden mellan dess sammanträden förhindrade, att det kunde intaga en direkt ledande ställning för den kyrkliga verksamheten.⁵⁾ En kyrkoöverstyrelse var den enda utvägen att komma till rätta med problemen på den kyrkliga organisationens område.⁶⁾

Nu fanns det en möjlighet, att en sådan kyrklig överstyrelse kom till stånd, genom att biskoparna och domkapitlen fungerade inte bara på stiftsplanet utan också på riksplanet. De skulle bl.a. kunna förbereda ärendena till kyrkomötet.⁷⁾ Lindstedt var alltså inne på samma tankegång som Olof Holmström, att biskoparna skulle utgöra ett slags ständigt fungerande kyrkomötesutskott.⁸⁾ Det tycktes emellertid hos biskoparna själva inte finnas något större intresse för detta, menade Lindstedt. Så vitt han kunde minnas, hade de blott varit samlade en gång "till behandling av kyrkans angelägenheter".⁹⁾ I själva verket hade biskoparna vid denna tid varit samlade till biskopsmöte fem gånger. Hur mån man från biskoparnas sida var om att undanhålla offentligheten dessa biskopsmöten, och hur väl man lyckats, utgör Lindstedts uppfattning av biskoparnas aktivitet ett gott vittnesbörd om.

Detta bristande intresse från biskoparnas sida var så mycket mer graverande, fortsatte Lindstedt, eftersom ett stort antal kyrkliga frågor just nu väntade på sin lösning. Han kunde nämna frågan om kyrklig välsignelse åt dem som ingått civiläktenskap.¹⁰⁾ Vidare saknades formulär för dop av äldre odöpta församlingsmedlemmar. Att dessa frågor ännu var olösta vittnade om, att kyrkan saknade ledning. Det var uppenbart att biskoparna saknade "blick för kyrkans närmaste behov". Av domkapitlen kunde man heller ingenting vänta så som de nu var sammansatta.¹¹⁾

5. För diskussionen om den långa tiden mellan kyrkomötets sammanträden se också ovan s 29f

6. Lindstedt 1912.

7. Ibm.

8. Se ovan s 65ff

9. Lindstedt 1912.

10. Om denna fråga se vidare nedan.

11. Lindstedt 1912. För diskussionen om domkapitlens sammansättning se också ovan s 59f.

Nej utvägen ur kyrkans dilemma var att inrätta en kyrkoöverstyrelse vald av kyrkomötet, slutade Lindstedt. Departementalkommitténs betänkande borde upptas som en maning att med stort allvar överväga frågorna om kyrkans ledning.¹²⁾

Lindstedt krävde alltså, som så många andra vid denna tid, någon form av kyrklig överstyrelse. Det endast vart femte år sammanträdande kyrkomötet var inte tillräckligt för att utöva en effektiv kyrklig ledning. Det behövdes något, som fungerade också mellan kyrkomötena. Lindstedt kunde i och för sig tänka sig, att biskoparna och domkapitlen fyllde denna funktion. Han menade emellertid, att biskoparna visade så klent intresse för att ta itu med de många rikskyrkliga frågorna, som var aktuella, att man måste lämna dem ur räkningen och i stället förorda inrättandet av en av präster och lekmän sammansatt kyrkostyrelse, som valdes av kyrkomötet.

Lindstedts negativa uppfattning av biskoparnas intresse för de för hela den svenska kyrkan gemensamma frågorna var inte korrekt. Några månader efter det att Lindstedts artikel publicerats, samlades biskoparna på nytt till biskopsmöte.

Biskopsmötet 1912.

Biskopsmötena som hölls mellan 1902 och 1910 kan efter sin karaktär inledas i två grupper. Dels de som huvudsakligen sammankallats för att förbereda ett kommande kyrkomöte, så som fallet varit med biskopsmötena 1902 och 1907. Dels de som sammankallats för att behandla en viss aktuell fråga, som fallet varit med biskopsmötet 1905 och kanske också det som hölls 1909. Några andra frågor av betydelse hade då inte behandlats.

Biskopsmötet 1912 har en i viss mån annorlunda karaktär. Det var inte sammankallat för att förbereda något kyrkomöte. Något sådant skulle inte hållas förrän 1915. De två dagar biskoparna var samlade behandlades en rad olika kyrkliga problem, och mötet var i storleksordning att jämföra med dem som hållits 1902 och 1907.

Ett ärende angavs emellertid som den direkta orsaken till, att biskopsmöte nu hölls. I september 1912 skrev Ekman till Billing och undrade,

12) Lindstedt 1912.

om det inte vore nödvändigt, att biskoparna kom samman för att uttala sig i frågan om kyrkoärendenas eventuella överflyttande till justitie- eller civildepartementet.¹³⁾ Orsaken till Ekmans förslag var, att det utvecklades en livlig aktivitet på kyrkligt håll i denna fråga. Man författade resolutioner etc. Samtidigt var man förvånad över, att det från biskoparnas sida inte gjordes något i denna angelägenhet, fortsatte Ekman.¹⁴⁾

Den 8 oktober utfärdade ärkebiskopen kallelsen till biskopsmötet. I denna uppgavs som orsak till sammanträdet, att man behövde diskutera förslaget om ecklesiastikärendenas överflyttning till annat departement. Vidare skulle man behandla psalmboksförslaget.¹⁵⁾

Departementsfrågan stod först på föredragningslistan vid biskopsmötet. Några åtgärder i frågan vidtogs inte, utan man nöjde sig med att enas om vissa principer. Helst såg man, att det inte blev någon ändring i departementsindelningen, så att kyrka och skola skildes åt. De två hörde nämligen samman, och en oförändrad departementsindelning skulle bättre bevara detta i det allmänna medvetandet. Stannade kyrkoärendena kvar i ecklesiastikdepartementet, men detta skulle byta namn till undervisningsdepartementet, önskade biskoparna, att namnet i stället skulle bli kyrko- och undervisningsdepartementet. Likaså ville man, att om kyrkoärendena flyttades över till annat departement, detta då skulle få en benämning som klart angav kyrkoärendenas självständighet i förhållande till andra ärenden. Kyrkliga frågor skulle inte blandas samman med andra. Var än de kyrkliga ärendena i framtiden skulle handläggas, ansåg biskoparna det "högeligen påkallat", att man såg till, att det inom vederbörande departement fanns tillgång till speciell sakkunskap vid de kyrkliga ärendenas handläggning.¹⁶⁾

Den s.k. Segerstedtsaffären, som var aktuell vid denna tid, kom också upp till behandling i biskopsmötet.¹⁷⁾ Det var biskoparna Rodhe och Danell som föreslagit ämnet till överläggning.¹⁸⁾ Men också från annat

13. Om den föreslagna nya departementsindelningen se ovan s 31

14. Ekman t G.Billing 21.9.1912, GBS, LUB.

15. Ekman t biskoparna, finns t.ex. i GBS, LUB.

16. BM 1912 prot §1.

17. Om Segerstedtsaffären se Weibull 1968 s 236ff. Den livliga debatt som förekom i pressen när frågan var aktuell ger också en god inblick i ärendet.

18. "Eventuellt uttalande angående teologie professorers tillsättande (med anledning av Segerstedtska affären i Lund)". Danell t Ekman (forts)

håll hade begärts, att detta ärende skulle bli föremål för behandling vid biskopsmötet. Ungefär en månad före biskopsmötet hade ärkebiskopen erhållit en skrivelse från Allmänna svenska prästföreningen undertecknad av dess ordförande kontraktsposten Ludvig Lindberg, som berörde denna fråga. Var A.S.P. själv stod, hade man deklarerat i Svensk Kyrkotidning den 21 oktober. Man förklarade där, att med anledning av den debatt som fördes om tolkningen av regeringsformen paragraf 28, och i vilken det hävdats, att denna paragraf skulle tolkas så, att den som formellt tillhörde svenska kyrkan skulle anses bekänna den rena evangeliska läran och alltså kunna inneha prästerlig eller annan tjänst varmed var förenat åliggande att meddela undervisning i kristendom eller teologisk vetenskap, så ville A.S.P:s centralstyrelse nu deklarerera som sin ståndpunkt, att en sådan formell tolkning av regeringsformen dels var felaktig dels skulle få de allvarligaste följder för kyrkans del.¹⁹⁾ I sin skrivelse till ärkebiskopen påpekade A.S.P., hur man på senare tid kunnat iakttaga, att "rena kristendomslösheten" trädde fram från katedrarna vid landets skolor och universitet. I sitt betänkligaste skede hade frågan inträtt, genom vad som timat under de sista månaderna.²⁰⁾ Det var givetvis den Segerstedtska affären, man här hade i tankarna. Nu önskade man, att frågan genom ärkebiskopens förmedling skulle bli föremål för överläggning vid den konferens mellan biskoparna, som enligt vad A.S.P:s centralstyrelse hade sig bekant snart skulle äga rum.²¹⁾

Det blev tydligen en ganska livlig diskussion på biskopsmötet i denna fråga. Protokollet lämnar visserligen inget diskussionsreferat, men av ett brev från J.A. Eklund till hans hustru framgår att så varit fallet. Eklund kunde berätta, att striden i Segerstedtsfrågan varit seg.²²⁾ Man diskuterade att avlåta en skrivelse till Konungen i ären-

(forts not 18 från föregående sida)

8.10.1912, BMA, ÄBG. Rodhe var bekymrad över, att en av kyrkans argaste vedersakare skulle bli professor vid Lunds teologiska fakultet. Det var en skam för kyrkan att en av dess fiender skulle sättas till att utbilda kyrkans lärare. Skulle biskoparna tåga i detta läge? Det gällde här en prästutbildningsanstalt, och då måtte väl församlingen genom sina representanter ha både rätt och plikt att uttala sig. Biskoparna måste söka värna den kyrka på vars murar de var satta att vara väktare. "Ett enigt sansat men bestämt uppträdande av biskoparna i denna sak skulle utan tvivel göra ett gott intryck i församlingen." E.H. Rodhe t Ekman
3.10.1912, BMA, ÄBG.

19. SKT nr 43 1912 (Lindberg).

20. A.S.P. (genom Lindberg) t Ekman 17.10.1912, BMA, ÄBG.

21. Ibm.

22. Eklund t sin hustru 17.11.1912, ES, UUB.

det, vilket också skedde. Skrivelsen påtalade, att kristendomsundervisningen i skolorna inte var tillfredsställande ur kyrkans synpunkt. Allt måste göras för att en "fulltonig med vår kyrkas bekännelse överensstämmande kristendomsundervisning må givas i våra läroanstalter av alla slag". De personer som man hade skäl misstänka, att de inte kunde driva en sådan undervisning borde så långt lagen medgav hindras från att anställas eller verka som kristendomslärare. Skrivelsen var undertecknad av Ekman "å biskoparnas vägnar".²³⁾ Den var alltså biskopsmötets åtgärd i Segerstedtsfrågan. Segerstedts namn nämndes inte ej heller teologiska fakulteterna, utan man talade om våra läroanstalter av alla slag. Vad man syftade på var emellertid helt uppenbart. Skrivelsen var resultatet av en kompromiss mellan olika uppfattningar i biskopskollegiet. Flera biskopar hade mera konkret velat tala om vad saken gällde. J.A. Eklund skrev till sin hustru, att det ej gick att "få fram mer (kurs. här) än ett allmänt uttalande rörande undervisning i allmänhet". Billing, Lindström och Ekman "stodo hårt emot" och de andra biskoparna hade, som Eklund skriver "för enhetens skull fått vika ett gott stycke".²⁴⁾ Den falang av biskoparna, vars uppfattning Eklund inte delade, anfördes tydligen av Billing. Ty Eklund menar, att också Billing fick göra avkall på sin ståndpunkt.²⁵⁾ Men resultatet var uppenbart en ny seger för den försiktiga Billingska linjen. Det var tydligen av taktiska skäl, som Billing inte önskade ett offentligt angrepp mot Segerstedt från biskoparnas sida. Någon önskan att Segerstedt skulle få professuren, hade han knappast, snarare tvärtom.²⁶⁾

23. Skrivelsen intagen i BM 1912 prot §3.

24. Eklund t sin hustru 17.11.1912, ES, UUB.

25. Ibm.

26. Förhållandet mellan Billing och Segerstedt var ganska spänt. Segerstedt hade under åren 1902-1912 skrivit ett antal artiklar i vilka han mer eller mindre öppet angrep Billing. Denne fick emellertid också tillfälle att komma åt Segerstedt. 1907 försökte Billing hindra att en professur i religionshistoria inrättades vid teologiska fakulteten i Lund. Samma år lyckades han genom påtryckning på rektorn vid Lunds privata elementarskola få Segerstedt avkopplad från sin tjänst som kristendomslärare vid skolan. Detta skedde sedan "ortodoxa" elever klagat på Segerstedts undervisning. Ancker 1962 s 285ff. Se också ibm s 463 "- - - professor Einar Billing i Uppsala, som i olikhet med sin far, biskopen i Lund, snarast lutade åt åsikten, att Segerstedt borde få professuren där". Gm Gottfrid Billings principiella syn på RF §28 se SKT nr 41 1912.

It is a well-known fact that the American Medical Association has been the leading organization in the world for the promotion of the interests of the medical profession. It has been the champion of the cause of the physician, and has been the most powerful force in the world for the advancement of the medical profession.

The American Medical Association has been the leading organization in the world for the promotion of the interests of the medical profession. It has been the champion of the cause of the physician, and has been the most powerful force in the world for the advancement of the medical profession.

The American Medical Association has been the leading organization in the world for the promotion of the interests of the medical profession. It has been the champion of the cause of the physician, and has been the most powerful force in the world for the advancement of the medical profession.

The American Medical Association has been the leading organization in the world for the promotion of the interests of the medical profession. It has been the champion of the cause of the physician, and has been the most powerful force in the world for the advancement of the medical profession.

The American Medical Association has been the leading organization in the world for the promotion of the interests of the medical profession. It has been the champion of the cause of the physician, and has been the most powerful force in the world for the advancement of the medical profession.

Ännu en fråga vid biskopsmötet hade anknytning till undervisningsväsendet. Denna gång gällde det folkskoleundervisningen. Biskops Lövgren hade föreslagit, att man skulle ta upp till behandling vad biskoparna kunde göra för att tillvarata kyrkans intressen i folkundervisningen.²⁷⁾ Biskoparna Danell och Eklund hade föreslagit, att man skulle diskutera, hur kyrkans inflytande på kristlig fostran i seminarier och folkskolor skulle bevaras.²⁸⁾ Biskopsmötet beslöt till-sätta en nämnd bestående av biskoparna Lövgren och Danell samt hovrättsrådet Ekman med uppgift att i detta ärende utarbeta ett förslag, som man senare skulle ta ställning till.²⁹⁾

Vi har sett att Allmänna svenska prästföreningen inkom med förslag till ärende, som man ansåg, att biskopsmötet borde behandla. Men också från annat håll ville man höra biskoparnas synpunkter på vissa frågor. Således hade chefen för ecklesiastikdepartementets kyrkobyrå kansli-rådet Vougt och justitiekanslern Sjöberg uttalat en önskan, att biskoparna skulle behandla frågan om möjlighet att ge kyrklig besegling åt äktenskap som ingåtts borgerligt.³⁰⁾ Bakgrunden till att denna fråga blivit aktuell var att dåvarande professorn Nathan Söderblom i Stockholm förrättat en vigsel, där kontrahenterna tidigare var förenade genom borgerlig vigsel. Söderblom hade vid denna akt följt kyrkohandbokens vigselritual. För detta anmäldes han av Stockholms stads konsistorium för Uppsala domkapitel.³¹⁾ När ärendet behandlades i biskopsmötet, upplyste Gottfrid Billing om, att han av dåvarande statsrådet Elof Lindström fått i uppdrag att utarbeta formulär för kyrklig välsignelse av borgerligt ingånget äktenskap. Billing påpekade också, att han övertagit uppdraget efter avlidne biskop Ahnfelt att inkomma med förslag till ändringar i kyrkohandboken. Han var beredd att bland dessa upptaga ett formulär för kyrklig välsignelse för de kontrahenter, som

27. Lövgren t Ekman 8.10.1912, BMA, ÄBG.

28. Danell t Ekman 8.10.1912, BMA, ÄBG. Eklund t Ekman 16.11.1912, BMA, ÄBG. Bakgrunden var det av folkundervisningskommittén 1911 avgivna betänkandet vilket bl.a. innebar, att de kyrkliga myndigheternas befattningsmed seminarier skulle upphöra på samma sätt som skett med läroverken 1905.

29. BM 1912 prot §6.

30. BM 1912 prot §9.

31. Söderbloms yttrande till Uppsala domkapitel med anledning av anmälan mot honom är publicerat i SKT nr 26 och 27 1912.

önskade sådan efter ingånget borgerligt äktenskap. Biskoparna menade att gällande lag borde ändras, så att de som ingått äktenskap genom borgerlig vigsel och sedan önskade en kyrklig skulle kunna erhålla sådan. Innan en sådan lagändring hunnit träda i kraft, vore det emellertid önskvärt med ett sådant formulär som Billing antytt.³²⁾

I ännu ett ärende önskade kanslirådet Vougthöra biskoparnas mening. Det gällde Stockholms förseende med e.o. präster.³³⁾ Stockholms stads konsistorium hade i en skrivelse vänt sig till Kungl. Maj:t med anledning av svårigheterna att få pastoratsadjunktsbefattningarna i staden besatta. I 1910 års lag om tillsättning av prästerliga tjänster stadgades att befordringsrätt till prästtjänster i Stockholm skulle stå öppen för hela rikets prästerskap. Nu hade det emellertid ett flertal gånger inträffat, skrev konsistoriet, att en präst som förklarat sig villig att antaga förordnande till en pastoratsadjunktsjänst i Stockholm av sitt domkapitel nekats tillstånd att mottaga förordnandet. Konsistoriet anhöll, att Kungl. Maj:t skulle förklara huruvida det skulle behövas tillstånd från vederbörande domkapitel för att mottaga förordnande som e.o. präst i Stockholm eller ej.³⁴⁾ Det var alltså för att få underlag för Kungl. Maj:ts åtgärder i denna fråga, som kanslirådet Vougthvände sig till biskopsmötet med begäran om dess utlåtande.

Biskoparna ansåg, att denna fråga inte skulle få någon tillfredsställande lösning, förrän Stockholm blev eget stift. De föreslog, att innan detta var genomfört, kunde problemet lösas på det sättet, att prästkandidater skulle kunna vigas för tjänstgöring i Stockholm.³⁵⁾

Vid biskopsmötet 1907 hade man fastslagit, att institutionen skulle ha enskild karaktär, men att biskoparnas behandling av vissa ärenden skulle kunna offentliggöras.³⁶⁾ 1909 och 1910 skedde inte detta, vil-

32. BM 1912 prot §9.

33. BM 1912 prot §10.

34. Skrivelsen är refererad i SKT nr 3 1912.

35. BM 1912 prot §10.

36. Se ovan s 69.

ket är naturligt med hänsyn till, att dessa möten hade ringa omfattning, och inga egentliga beslut fattades vid dem.

Efter biskopsmötet 1912 skedde emellertid i enlighet med intentionerna 1907 ett offentliggörande av vissa delar av biskoparnas förhandlingar. I Svensk Kyrkotidning uppgavs den 18 november att biskopskonferens hade hållits i Stockholm fredagen den 15 november. Ärkebiskopen hade meddelat tidningen, att konferensen var tillkommen för "inbördes samtal" biskoparna emellan.³⁷⁾ Man var alltså fortfarande angelägen att betona biskopsmötets enskilda karaktär. Ärkebiskopen hade emellertid också meddelat, att om något förekom på biskoparnas sammanträde, som resulterade i direkta beslut eller hemställan till myndigheter, så skulle detta offentliggöras.³⁸⁾ Den 9 december kunde tidningen ge sina läsare ett referat från som det stod i rubriken "Biskopskonferensens överläggningar". Referatet blev förvånansvärt fylligt. Inledningsvis konstaterades att protokollet från biskoparnas konferens den 15 och 16 november förvarades hos ärkebiskopen. Enligt detta hade ärkebiskopen att upprätta två beslutade framställningar till Kungl. Maj:t.³⁹⁾ Uppgiften är förbryllande, eftersom det i protokollet endast kan återfinnas ett beslut om skrivelse till Kungl. Maj:t (angående den tilltagande kristendomslösheten vid våra skolor). I bilagorna till protokollet finns också endast koncept till denna skrivelse.

De frågor där tidningen refererade biskoparnas diskussion och beslut var departementsindelningsfrågan, kristendomsundervisningen (det gällde både frågan om kristendomslösheten vid läroanstalterna och kyrkans inflytande över folkskolan), psalmboksförslaget, förslag till ändringar i kyrkohandboken, förslag om särskilda kurser för äldre lekmän som önskade bli präster, Stockholms förseende med präster samt frågan om en fri teologisk fakultet eller prästseminarium.⁴⁰⁾ Den sista frågan kan inte återfinnas i protokollet. Däremot finns den på föredragningslistan, där den dock är överstruken.⁴¹⁾

37. SKT nr 47 1912.

38. Ibm.

39. SKT nr 50 1912.

40. Ibм.

41. BM 1912 bilaga.

Detta offentliggörande av biskopsmötets förhandlingar markerar en viktig punkt i dess historia. Visserligen hade vid biskopsmötena 1902 och 1907 korta notiser meddelat, att biskoparna varit samlade, men mycket mera hade inte sagts.⁴²⁾ Nu blev det offentligt, att biskoparna haft protokollfört sammanträde. Referat av detta protokoll lämnades ut, och det blev känt, vad det samlade episkopatet ansåg om t.ex. den föreslagna departementsindelningen. Vidare visste man nu, att biskopsmötet i vissa frågor agerade genom skrivelser till Kungl. Maj:t.

42. Om biskopsmötet 1902 nämndes att det varit samlat, vilka biskopar som varit närvarande samt att telegram avsänts till konungen. SKT nr 47 1902. Om biskopsmötet 1907 nämndes endast innan dess sammanträde att det skulle komma samman. SKT nr 41 1907. De övriga biskopsmötena omnämndes inte i pressen. Betecknande för hur lite kända biskopsmötena var är som redan omnämnts att Olof Holmström 1907 när han framlade sitt förslag om biskopskonferens inte kände till att biskopsmötet sammanträtt 1905 med anledning av den nya läroverksstadgan. Se ovan s 66. Prosten Lindstedt hade 1912 den uppfattningen att biskoparna blott varit samlade en gång. Se ovan s 88. Professor Pfannenstill klagade på kyrkomötet 1909 över hemligheten kring den "biskopskonklav" som biskoparna bildat. Han var av den uppfattningen att den sammanträdde varje år, men undrade han "vad göra de där? Ja det vet man inte mycket om." KM 1909 prot s 17:51. Om Pfannenstills uppfattning av biskopsmötet se vidare nedan s 108.

Biskopsmötet 1914.

År 1914 bröt första världskriget ut. En händelse som också skulle få stor betydelse för den kyrkohistoriska utvecklingen. Samma år fick Sverige en ny ärkebiskop, Nathan Söderblom.

Söderbloms ärkebiskopsvigning ägde rum den 8 november 1914. Följande dag samlades biskoparna till biskopsmöte under den nye ärkebiskopens ledning.¹⁾ Det var i och för sig påkallat att biskopsmötet sammanträdde vid denna tid. Alla biskoparna, med undantag av Ullman som var förhindrad närvara på grund av sjukdom och Eklund, vars frånvaro närmare skall kommenteras nedan, var församlade i Uppsala för att delta i ärkebiskopsvigningen.²⁾ Dessutom, och detta var en viktig omständighet, skulle kyrkomöte hållas följande år. Biskoparna betraktade som vi sett i hög grad biskopsmötena som förberedande till kyrkomötet, och tidigare hade man sammanträtt året före ett kommande kyrkomöte vilket var fallet 1902 och 1907. Man hade dessutom sammanträtt under kyrkomötena 1909 och 1910. Det var så mycket angelägnare att samlas före kyrkomötet 1915, eftersom flera viktiga kyrkliga frågor var aktuella vid denna tid och väntades förekomma på kyrkomötet. Bland dessa kan nämnas bibelöversättningen, katekesfrågan, psalmboksfrågan, domkapitlens omorganisation och kyrkohandboksfrågan.³⁾ På sammankallandet av biskopsmötet 1914 kan emellertid också läggas andra aspekter. När det blev bekant att det skulle hållas, skrev Eklund till Billing och bad "försök avstyra konferensen". Eklund menade, att Söderblom genom att samla alla biskoparna kring sig ville markera "den triumferande kyrkan".⁴⁾ Eklund skrev också till Söderblom själv och bad honom inställa den påtänkta biskopskonferensen i samband med ärkebiskopsvigningen. Det vore bättre, menade Eklund, att konferensen uppskjöts till närmare kyrkomötet. Dessutom var tiden, här syftade Eklund på det utbrutna världskriget, olämplig. Det gick inte att nu "lugnt och planmässigt" överväga kyrkliga önskemål ty "alla tankar bindas av det som sker".⁵⁾

1. Sundkler 1968 s 110f.

2. Ibem s 108.

3. Söderblom t Eklund 5.9.1914, NSS, UUB. Malmeström 1950 s 268.

4. Ibem.

5. Eklund t Söderblom 10.9.1914, NSS, UUB.

Det kan synas underligt att Eklund, som 1907 varit den som jämte Danell arbetat för att ge biskopsmötet en mera officiell ställning, nu var den som motsatte sig att ett sådant skulle hållas. Det rörde sig emellertid denna gång helt visst om personliga motsättningar. Eklund hade stått på andra förslagsrummet vid ärkebiskopsvalet, och det ansågs ganska allmänt, att han var den som skulle komma att utses.⁶⁾ Eklund tog också Söderbloms utnämning hårt.⁷⁾ Hans uteblivande från ärkebiskopsvigningen kan nog ses som en demonstration mot utnämningen⁸⁾ (däremot infann sig Eklund följande dag till biskopsmötet⁹⁾). Det var andra gången Eklund blivit förbigången av Söderblom. Första gången var vid tillsättningen av professuren i teologiska prenotationer och teologisk encyklopedi i Uppsala 1901.¹⁰⁾

Eklund önskade alltså inte ett biskopsmöte, som skulle bidra till att ge glans åt primas ställning. Att detta var den väsentligaste orsaken till hans negativa inställning till biskopsmötet 1914 framgår kanske också av hans önskan, att om biskopsmötet inte gick att avstyra, det som dittills varit fallet skulle hållas i Stockholm.¹¹⁾ Ett biskopsmöte i Stockholm skulle givetvis inte på samma sätt, som om det hölls i Uppsala, markera ärkebiskopens ställning.

Det visade sig emellertid, att det inte var Söderblom, som tagit initiativet till detta biskopsmöte, även om man kan förmoda, att också han gärna såg, att biskoparna samlades. Det var Gottfrid Billing som föreslagit Söderblom, att biskopsmötet skulle sammanträda. Billings skäl för detta torde vara de ovan anförda. Det fanns flera viktiga frågor, som behövde behandlas vid denna tid, särskilt med tanke på det kommande kyrko-

6. Förslaget upptog: 1.Danell 2.Eklund 3.Söderblom. Om ärkebiskopsvalet 1914 se bl.a. G.Billings levnadsminnen 2 s 123ff, GBS, LUB, Malmeström 1950 s 265ff, Pleijel 1967 s 151f, Sundkler 1968 s 101ff.

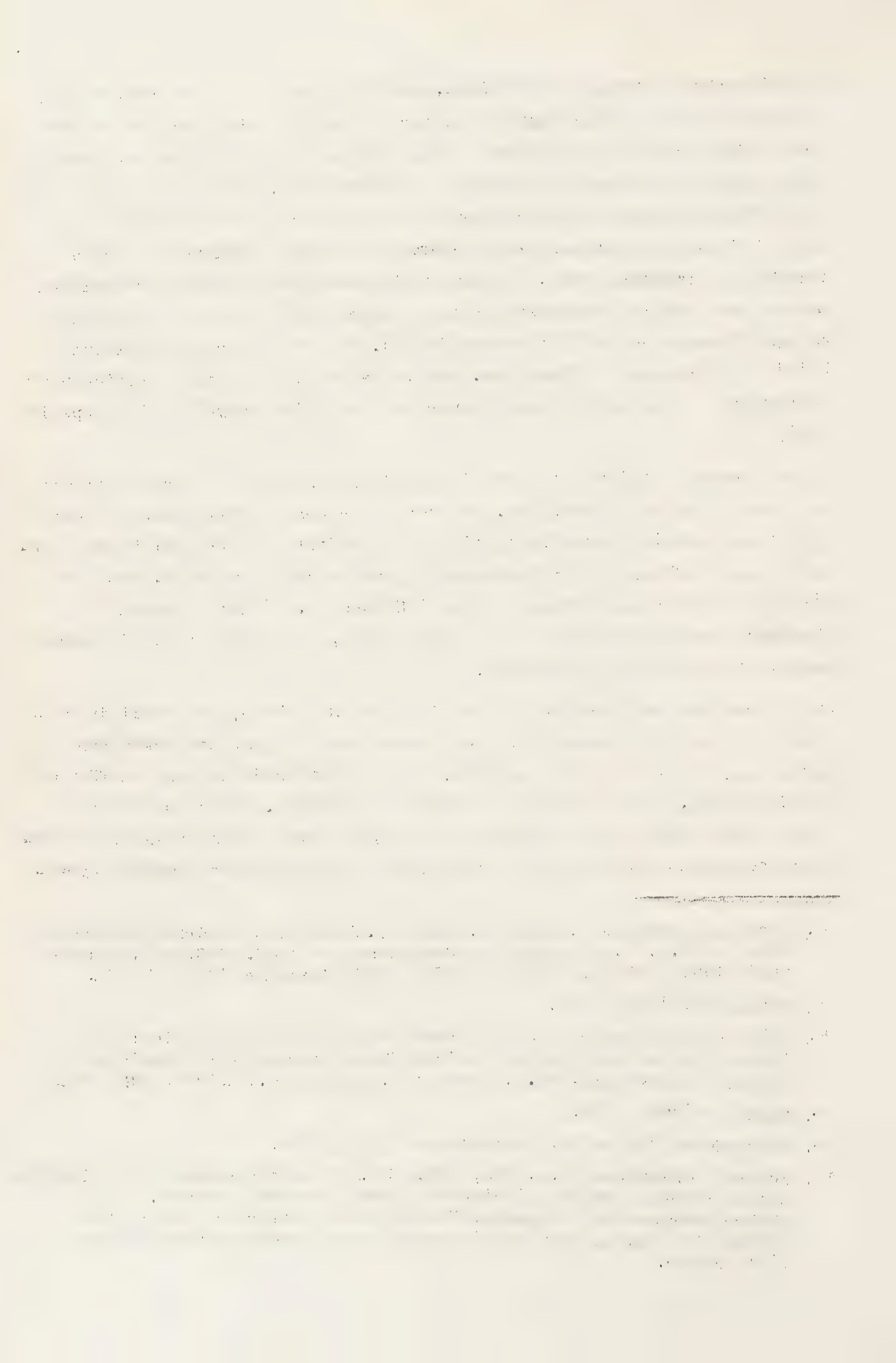
7. Malmeström 1950 s 267.

8. Detta framgår indirekt av ett brev från Rodhe till Billing: "Jag tycker att det ser illa ut om icke Eklund kommer till vigningen då Danell infinnet sig." E.H. Rodhe t G.Billing 16.10.1914, GBS, LUB.

9. Sundkler 1968 s 108.

10. Malmeström 1950 s 181, Gabrielsson 1955 s 196f.

11. Eklund t Söderblom 10.9.1914, NSS, UUB. Eklunds påstående att biskopsmötena dittills hållits i Stockholm var inte helt korrekt. 1902 hölls biskopsmötet i Uppsala. Eklund blev emellertid inte biskop förrän 1907 och under hans biskopstid hade biskopsmötena hållits i Stockholm.

mötet.¹²⁾ Men Billing hade också ett annat skäl. I ett brev till Eklund skrev Billing, att biskopsmötet skulle kunna bli till gagn för att som du säger "lära S-m" (Söderblom). Uttrycket hade använts av Eklund, när han skrev till Billing och bad honom avstyra biskopsmötet. Han menade, att Söderblom inte förstod det olämpliga i att samla biskoparna omkring sig i Uppsala för att markera "den triumferande kyrkan" och ville därför, att Billing skulle undervisa honom om detta. Men Billing menade alltså, att biskopsmötet borde sammanträda".¹³⁾ Hans svar till Eklund var inte bara ett försök att blidka denne. Han förstod helt visst att man nu fått en ärkebiskop av helt annan karaktär än Ekman varit när det gällde viljekraft och målmedvetenhet. Han visste dessutom, att den nye ärkebiskopen hade en annan teologisk uppfattning än han själv och det övriga episkopatet. Säkert var det också därför, som han önskade, att biskoparna skulle komma samman. Det kunde behövas, att det samlade episkopatet gav sin syn på de viktiga kyrkliga frågor, som skulle lösas inom de närmaste åren. Man kunde befara att Söderblom i mycket hade en annan linje. Därför trodde Billing "ej blott på behövligheten utan även på någon möjlighet att öva modererande, stödjande och bindande inflytande, liksom på att i detta syfte en biskopskonferens kan få betydelse".¹⁴⁾

Biskopsmötet sammanträdde denna gång endast en dag, och de frågor som behandlades var i huvudsak de ovan angivna.¹⁵⁾ Psalmbooksfrågan togs dock inte upp, enär Eklund hade meddelat, att detta var omöjligt, eftersom inte ens korrekturavdrag av förslaget skulle kunna föreligga vid tiden för biskopsmötet.¹⁶⁾

12. Söderblom t Eklund 5.9.1914, NSS, UUB. "Biskop Billing föreslår biskopskonferens i november särdeles för samråd om bibelöversättning, psalmbok, kyrkohandbok och domkapitlens organisation." Se också Malmeström 1950 s 267f, Sundkler 1968 s 107.

13. Malmeström 1950 s 268.

14. Ibm.

15. BM 1912 prot.

16. Eklund t Söderblom 10.9.1914, NSS, UUB samt anteckning på föredragningslistan BM 1914. Eklund var ordförande i den psalmbokskommitté som blivit tillsatt efter framställning av kyrkomötet 1908. Malmeström 1950 s 330, Arvastsson 1959 s 44.

I fråga om bibelöversättningen enades biskoparna om önskvärdheten av, att det kommande kyrkomötet antog en ny kyrkobibel.¹⁷⁾

Man beslöt också att ge katekesnämnden sitt stöd samt att till denna framföra sin uppskattning för det arbete den dittills uträttat "i synnerhet genom det djupa inträngandet i Luthers lilla katekes". Biskoparna hoppades, att nämnden skulle arbeta vidare efter samma grundsatser och att katekesfrågan skulle få sin lösning inom en snar framtid. Det intressanta med detta beslut var, att man enades om att det skulle "komma till offentligheten". Yttrandet inleddes med frasen "Biskopskonferensen som är varmt intresserad av - - -".¹⁸⁾ Skillnaden i biskoparnas sätt att uttrycka sig, då man t.ex. skrev till de teologiska fakulteterna 1902 och försiktigt framförde att vid ett enskilt sammanträde mellan rikets biskopar hade de synpunkter framkommit, som ärkebiskopen nu ville framföra,¹⁹⁾ och nu då man beslutar publicera ett uttalande, som antagits på biskoparnas möte, och i uttalandet säger, att det är biskopskonferensen som står för de synpunkter som framföres, är påtaglig.

Att det börjat ske en förändring i biskoparnas sätt att agera genom biskopsmötet framgår också av en skrivelse som man avlät till chefen för ecklesiastikdepartementet. Det gällde den just då aktuella frågan om själavården för de inkallade krigsförbanden. Biskoparna önskade att Kungl. Maj:t skulle tillse, att denna fråga med det snaraste löstes på ett tillfredsställande sätt. Ingressen till skrivelsen löd: "Biskopskonferensen får härmed vördsamt hemställa" (kurs. här). Skrivelsen var undertecknad av ärkebiskopen "å biskopskonferensens vägnar" (kurs. här).²⁰⁾ Tidigare skrivelser till Kungl. Maj:t hade som regel inletts med orden "Vid ett enskilt möte mellan rikets biskopar beslöts etc". Skrivelserna brukade undertecknas av ärkebiskopen "å egna och de övriga biskoparnas vägnar".

Den tidigare starka betoningen av biskopsmötets enskilda karaktär har alltså dämpats, och man talar nu om biskopsmötet eller biskopskonferensen som en institution. Förskjutningen har som vi sett satt in tidigare. I och med offentliggörandet av en del av biskoparnas förhandlingar 1912 visade man, att man inte längre med samma styrka betonade den strängt enskilda karaktären av biskopsmötena.

17. BM 1914 prot §2.

18. Ibm §6.

19. Se ovan s

20. Söderblom t statsrådet och chefen för Kungl. Eckl. dep 27.11.1914, (kopia) N:7:1, NSS, UUB.

1. The first part of the document is a letter from the President of the United States to the Congress, dated January 3, 1862. It is a very long letter, and it contains a great deal of information about the state of the country at that time. The President talks about the war with Mexico, and about the situation in the South. He also talks about the economy, and about the need for more money. The letter is written in a very formal style, and it is very long. It is a very important document, and it is one of the most important documents in the history of the United States.

2. The second part of the document is a letter from the Secretary of the Treasury to the President, dated January 3, 1862. It is a very short letter, and it contains a great deal of information about the state of the Treasury at that time. The Secretary talks about the need for more money, and about the need for more bonds. The letter is written in a very formal style, and it is very short. It is a very important document, and it is one of the most important documents in the history of the United States.

3. The third part of the document is a letter from the Secretary of the Treasury to the Congress, dated January 3, 1862. It is a very long letter, and it contains a great deal of information about the state of the Treasury at that time. The Secretary talks about the need for more money, and about the need for more bonds. The letter is written in a very formal style, and it is very long. It is a very important document, and it is one of the most important documents in the history of the United States.

4. The fourth part of the document is a letter from the Secretary of the Treasury to the President, dated January 3, 1862. It is a very short letter, and it contains a great deal of information about the state of the Treasury at that time. The Secretary talks about the need for more money, and about the need for more bonds. The letter is written in a very formal style, and it is very short. It is a very important document, and it is one of the most important documents in the history of the United States.

5. The fifth part of the document is a letter from the Secretary of the Treasury to the Congress, dated January 3, 1862. It is a very long letter, and it contains a great deal of information about the state of the Treasury at that time. The Secretary talks about the need for more money, and about the need for more bonds. The letter is written in a very formal style, and it is very long. It is a very important document, and it is one of the most important documents in the history of the United States.

6. The sixth part of the document is a letter from the Secretary of the Treasury to the President, dated January 3, 1862. It is a very short letter, and it contains a great deal of information about the state of the Treasury at that time. The Secretary talks about the need for more money, and about the need for more bonds. The letter is written in a very formal style, and it is very short. It is a very important document, and it is one of the most important documents in the history of the United States.

7. The seventh part of the document is a letter from the Secretary of the Treasury to the Congress, dated January 3, 1862. It is a very long letter, and it contains a great deal of information about the state of the Treasury at that time. The Secretary talks about the need for more money, and about the need for more bonds. The letter is written in a very formal style, and it is very long. It is a very important document, and it is one of the most important documents in the history of the United States.

8. The eighth part of the document is a letter from the Secretary of the Treasury to the President, dated January 3, 1862. It is a very short letter, and it contains a great deal of information about the state of the Treasury at that time. The Secretary talks about the need for more money, and about the need for more bonds. The letter is written in a very formal style, and it is very short. It is a very important document, and it is one of the most important documents in the history of the United States.

9. The ninth part of the document is a letter from the Secretary of the Treasury to the Congress, dated January 3, 1862. It is a very long letter, and it contains a great deal of information about the state of the Treasury at that time. The Secretary talks about the need for more money, and about the need for more bonds. The letter is written in a very formal style, and it is very long. It is a very important document, and it is one of the most important documents in the history of the United States.

10. The tenth part of the document is a letter from the Secretary of the Treasury to the President, dated January 3, 1862. It is a very short letter, and it contains a great deal of information about the state of the Treasury at that time. The Secretary talks about the need for more money, and about the need for more bonds. The letter is written in a very formal style, and it is very short. It is a very important document, and it is one of the most important documents in the history of the United States.

Skiftet på ärkebiskopsstolen 1914 har säkerligen betytt en hel del för den utveckling som börjat i riktning mot att betrakta biskopsmötet som en mera officiell instans. Det var nu Nathan Söderblom som ledde biskopsmötet. Han förde också dess protokoll och upprättade dess skrivelser. Gottfrid Billing, den av biskoparna som starkast betonat att biskopsmötet var av enskild karaktär, skulle under den nye ärkebiskopens tid inte få samma dominerande inflytande som han haft under ärkebiskop Ekmans tid, då det ofta var Billing, som upprättade biskopsmötets skrivelser och handlingar och alltid hade ett stort inflytande på utformningen av dem.

Biskopsmötet 1915.

Det biskopsmöte som ägde rum 1915 samlades under pågående kyrkomöte och behandlade främst två frågor som förekom på kyrkomötet, nämligen den nya bibelöversättningen²¹⁾ och frågan om "anordnande av katekesförklaringar i sammanhängande följd vid veckogudstjänster eller andra offentliga andaktsstunder".²²⁾

Man samlades endast under en dag och protokollet upptar fem paragrafer.²³⁾

Danells förslag om en fastare plats för biskopsmötet i den kyrkliga organisationen.

När Danell i september 1914 skrev till Söderblom och presenterade sitt förslag till överläggningsämnen vid det biskopsmöte, som skulle hållas i samband med ärkebiskopsvigningen, berörde han ett överläggningsämne, som han dock inte ansåg kunde behandlas denna gång. Det gällde biskopsmötets ställning. Det kunde sättas i fråga, skrev Danell, "att vid konferensen tala om biskopskonferensens utveckling till att bliva ett verkligt biskopskollegium". Orsaken till att Danell trots allt inte ville föreslå, att man nu behandlade denna fråga var, att "meningarna ännu torde vara rätt delade i detta avseende inom konferensen".²⁴⁾ Han kunde ju här bl.a. tänka på debatten om biskopsmötets ställning som förts 1907, och där Eklunds och hans förslag om att skapa fastare former för institutionen tillbakavisats främst av Billing.²⁵⁾ Det vore kanske bättre, menade Danell, om

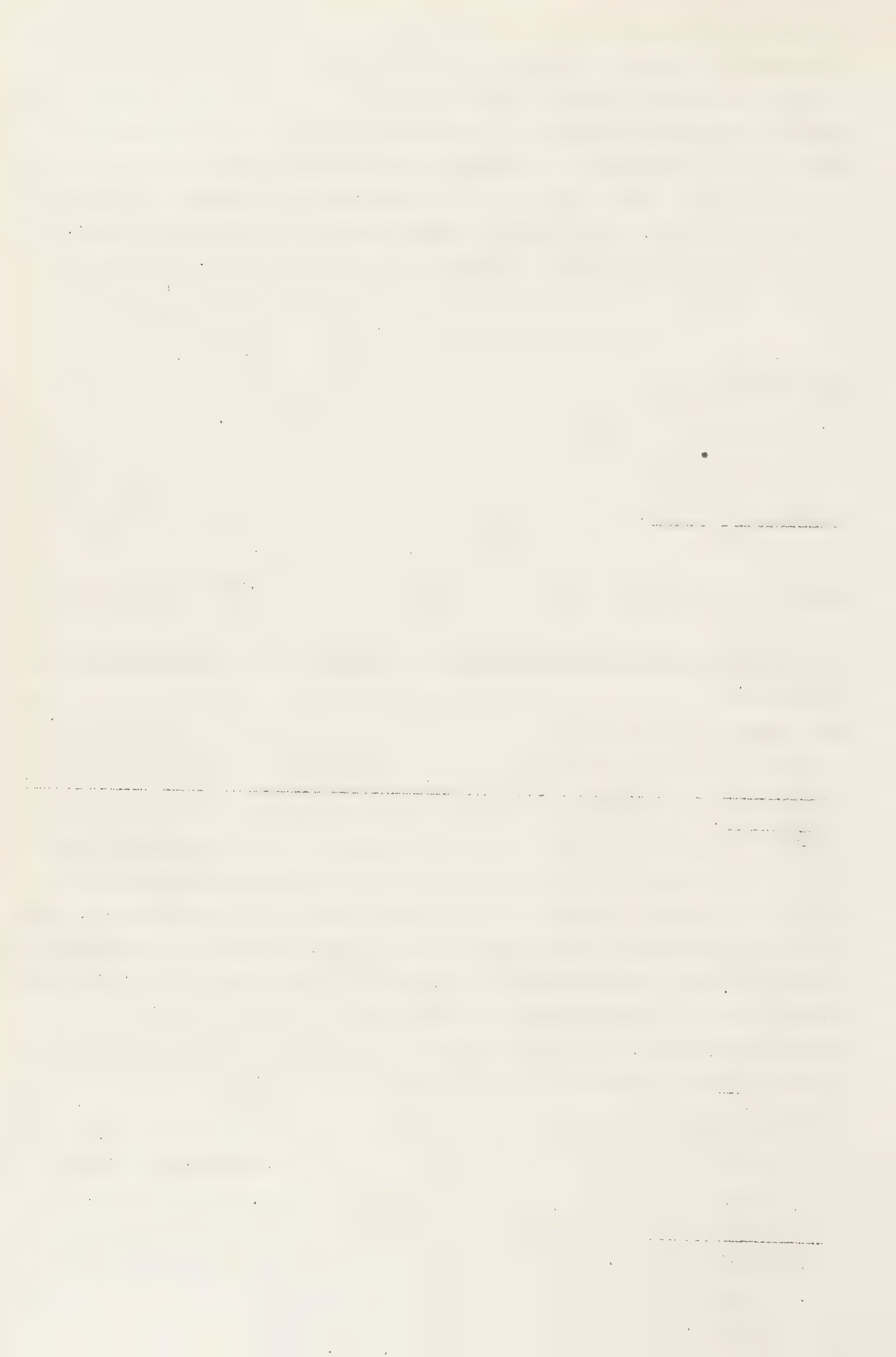
21. BM 1915 prot §3.

22. Ibm §2.

23. Ibm prot.

24. Danell till Söderblom 8.9.1914, NSS, UUB.

25. Se ovan s 69

Söderblom nu åtog sig att föra fram förslaget om en fastare ställning för biskopsmötet.²⁶⁾ Tydligt ansåg Danell, att detta skulle ha större effekt, än om han själv återigen skulle försöka väcka förslag i den riktningen. Han förstod emellertid, att motståndet i vilket fall som helst skulle kunna bli betydande och menade därför, att Söderblom borde vänta med att komma med detta förslag, till dess att "han blivit mera varm i kläderna såsom ärkebiskop" och därför "torde det vara klokt att nu icke taga upp denna fråga".²⁷⁾

Sina egna tankar om hur biskopsmötet borde fungera hade Danell framlagt i en uppsats i en engelsk tidskrift, påpekade han för Söderblom. Uppsatsen fanns översatt i Kyrklig Tidskrift.²⁸⁾

Den uppsats som Danell hänvisade till hade titeln "Några tankar om den svenska kyrkans organisation och kraven på dess utveckling i närvarande tid."²⁹⁾ Danell påpekade här, att det i svenska kyrkans organisation fanns tvenne väsentliga grunddrag nämligen den episkopala och den synodala karaktären.³⁰⁾ Den senare visade sig i kyrkostämman på lokalplanet och i kyrkomötet på riksplanet.³¹⁾ Den episkopala karaktären, svenska kyrkans innehav av biskopsämbetet, vittnade om kontinuiteten "med kyrkans föregående historia ända upp till dess äldsta tider". Danell refererade ett yttrande av ärkebiskop Sundberg, i vilket denne menade, att det viktiga var, att det inom kyrkan fanns sådana, som hade uppdraget att öva tillsyn över församlingarna. Om man sedan kallade dessa personer för biskopar eller för något annat var av underordnad betydelse. Men namnet på kyrkans högsta ämbete var ingalunda likgiltigt, menade Danell. Liksom för en familj det gemensamma släktnamnet kunde vara betydelsefullt "innehållande både uppmuntran och erinran om ansvar", kunde namnet på kyrkoledningens ämbete vara det för kyrkosamfundet. På samma sätt som släktnamnet kunde bli mer än en yttre påminnelse, så att det kunde bli ett namn, som förenade med fäderna och därför inte utan vidare fick kastas bort, så var det också med det namn "som inom vår kyrka betecknar kyrkoledningens ämbete". Härtill kom, fortsatte Danell, "det hos oss rådande förhållandet som man uttryckt med benämningen apostolisk succession". Att denna tillhörde svenska kyrkans

26. Danell till Söderblom 8.9.1914, NSS, UUB.

27. Ibm.

28. Ibm.

29. Kyrklig Tidskrift 1914 s 89ff. I en not upplyste Danell om, att den föreliggande uppsatsen var det svenska originalet till en artikel för den engelska tidskriften "Through all the nations, the Anglican church magazine for northern and central Europe".

30. Danell 1914 s 89.

31. Ibm s 94ff.

episkopat fick numera anses obesträtt.³²⁾ Danell torde här syfta på de utredningar om den apostoliska successionen i Svenska kyrkan som Herman Lundström gjort i samband med förhandlingarna mellan den svenska och anglikanska kyrkan, som påbörjades 1909.³³⁾ Dogmatiskt betydde visserligen den apostoliska successionen ingenting, fortsatte Danell, och det var främmande för vår kyrka att uppfatta den magiskt, så att ämbetsgåvorna överfördes från generation till generation. Men genom den apostoliska successionen blev förbindelsen med den äldsta kyrkan markerad. "Man skulle kunna säga, att det ifrågavarande förhållandet (alltså svenska kyrkans innehav av den apostoliska successionen) är en symbol för vår kyrkas samhörighet med Kristi kyrka i gångna tider ända tillbaka till dess äldsta." En sådan symbol behövde inte bara vara en tom sinnebild utan kunde vara en verklig symbol. Den hade inte magisk karaktär "men väl hemlighetsfull förbindelse med den verklighet som den symboliserar".³⁴⁾

Den symbol för kyrkans enhet med det förgångna som låg i den apostoliska successionen var särskilt ägnad att förmedla förbindelse med "Kristi stora allmänneliga kyrka". Den skulle också kunna bidra till att fostra medlemmarna i vår kyrka till "ett kraftigare deltagande i Kristi kyrkas världshistoriska uppgifter".³⁵⁾ Danell ville alltså hävda biskopsämbetets och den apostoliska successionens betydelse också för ekumeniken och missionen.

Sista delen av uppsatsen ägnade Danell åt att presentera ett reformförslag för den svenska kyrkans organisation. Vad beträffar den synodala delen av organisationen fann han, att det saknades ett mellanled mellan kyrkostämman på lokalplanet och kyrkomötet på riksplanet. Han föreslog därför, att stiftsmötena, som börjat växa fram, organiserades som stiftssynoder med bl.a. som uppgift att välja lekmannaombud till kyrkomötet och att utgöra församlingarnas elektorat vid eventuellt framtida lekmannadeltagande i biskopsval (ett sådant deltagande hade Danell ingenting emot).³⁶⁾

När det gällde den episkopala delen av den kyrkliga organisationens utveckling ville Danell fästa uppmärksamheten på biskopskonferenserna. Han

32. Ibm s 90.

33. Sveriges kyrka och Englands. Ett engelskt kommittébetänkande. KÅ 1911 s 95.

34. Danell 1914 s 90f.

35. Ibm s 91.

36. Ibm s 98f. Liknande tankar hade Danell fört fram vid det stiftsmöte som kom till stånd i Skara 1911 på hans initiativ. Malmeström 1950 s 241.

påpekade att den första hållits på Kungl. Maj:ts kallelse, och att den lösning på en svår fråga som biskoparna då kommit fram till fortfarande ansågs tillfredsställande.³⁷⁾ Det var alltså biskopsmötet 1898 och lekmanadopfrågan som Danell här syftade på. De kommande biskopskonferenserna var, påpekade Danell, att anse som enskilda överläggningar mellan biskoparna om allehanda kyrkliga ärenden. I en del fall hade diskussionerna på konferenserna resulterat i framställningar till Kungl. Maj:t. Nu fanns det emellertid tecken, som tydde på ett behov av att ge biskopskonferenserna en fastare plats i den kyrkliga organisationen, "så att ett biskopskollegium kunde i kyrkans namn i viktiga frågor tala både till Kungl. Maj:t och till församlingarna". Det fanns emellertid ännu en stor uppgift för biskopskollegiet. Danell påminde om att svenska kyrkan allt mera kommit att träda i beröring med kyrkor utanför Sverige. Han torde här främst ha haft förhandlingarna med den anglikanska kyrkan i tankarna. Kontakterna med andra kyrkor gjorde det också önskvärt, att biskopskonferensen fick en fastare karaktär. Den skulle utgöra svenska kyrkans representation vid förhandlingar med andra kyrkor.³⁸⁾

Danell var dock angelägen om, och detta var väl också ett försvar mot den kritik han förstod skulle komma på hans förslag, att biskopskonferensen inte fick utvecklas i den riktningen, att den inkräktade på de olika stifteten och deras biskopars självständighet. Dessa måste få behålla sin frihet "i enlighet med lag och tradition". En "falsk centralisation" måste undvikas.³⁹⁾

Att en viss kyrklig centralisation ändå var nödvändig måste ha stått klart för Danell. Bland de incidenter som inträffat som ett tecken på en ökad spänning mellan kyrka och stat hade han särskilt engagerat sig i frågorna om kristendomsundervisningen.⁴⁰⁾ Hela kyrkans möjlighet att komma till tals med Kungl. Maj:t måste ha upplevts som väsentlig för honom. Likaså att hela rikets kyrka i svåra situationer kunde komma till tals med församlingarna. Det ökade s.k. frivilliga kyrkliga arbetet av vilket Danell var mycket

37. Danell 1914 s 97f.

38. Ibm.

39. Ibm s 98.

40. Se ovan s 60f

intresserad aktualiserade också behovet av centrala kyrkliga organ.⁴¹⁾ Slutligen var det uppenbart att de ekumeniska kontakterna som nu börjat etableras krävde ett organ som kunde tala å svenska kyrkans vägnar.

Denna centralisering, påpekade Danell, skulle dock ske "endast så långt som en rikare utveckling av kyrkans livskrafter i deras mångfald göra det önskligt".⁴²⁾

O. Bensows förslag om biskopskonferens.

Vid Nathan Söderbloms första prästmöte 1915 var ämnet för prästmötesavhandlingen "Kyrka och stat i deras förhållande till varandra". Avhandlingens författare var kyrkoherden i Österåker teol. och fil. dr. Oscar Bensow.⁴³⁾ Han var systematisk teolog och hade ursprungligen tänkt välja ett avhandlingsämne med anknytning till detta ämnesområde. Då han emellertid önskade behandla något, som kunde tänkas intressera samtliga av hans ämbetsbröder, hade han stannat för ett ämne, som han menade fyllde detta krav, nämligen frågan om förhållandet mellan kyrka och stat.⁴⁴⁾

Bensow gör först en undersökning av de synpunkter på kyrkoförfattningen, som fanns hos reformationens män. Statskyrkotankens förknippande med de lutherska kyrkorna var delvis framsprunget ur de kyrkopolitiska omständigheterna vid Luthers framträdande. Statens makt över kyrkan var, även om den var principiellt felaktig, dock tolerabel så länge staten var en kristen stat.⁴⁵⁾ Efterhand som staten uppnörde att vara en sådan, blev dock förhållandena orimliga. Det fanns nu i flera evangelisk-lutherska länder regeringar av liberal karaktär. Dessa hade inget sinne för kyrkans beaktelse och ville gärna skjuta den åt sidan.⁴⁶⁾ Ofta fick de stöd av de liberala teologerna, som gärna stödde ett statskyrkosystem för att få till stånd ett "rensningsarbete på det kyrkligt-dogmatiska området", menade Bensow.

41. Danell verkade ivrigt för att skapa nya centrala kyrkliga organ. Det första för hela kyrkan gemensamma kyrkliga mötet hölls i Skara 1909 på inbjudan av Danell. Malmeström 1950 s 241. Danell var också med bland undertecknarna av motionen i kyrkomötet 1908 om inrättandet av en diakonistyrelse för svenska kyrkan, som ett riksorgan för det frivilliga församlingsarbetet (Holm 1968 s 60) och talade tillsammans med J.A. Eklund "särskilt varmt" för utskottets bifall till motionen. Rodhe 1930 s 361.

42. Danell 1914 s 98.

43. Oscar Bensow 1870-1936. Docent i dogmatik vid Uppsala universitet. Kyrkoherde i Österåker, Uppsala ärkestift. E.Billing i SBL 3 s 228ff.

44. Bensow 1915 s V.

45. Ibm s 4ff.

46. Ibm s 15.

Stöd för något sådant kunde de endast få om kyrkostyrelsen låg i händerna på en religionslös riksdag.⁴⁷⁾ Inte endast liberalismen utan också en annan politisk riktning var negativt inställd till den kyrkliga bekännelsen nämligen socialdemokratien, som företrädde den rena materialismen.⁴⁸⁾ Relationerna mellan kyrka och stat hade alltså genom statsmaktens sekularisering komplicerats.

Bensow instämde i stort sett i de tankegångar som K.J. Ekman ett par år tidigare givit uttryck för.⁴⁹⁾ Ekman såg dock mera positivt på det nuvarande förhållandet mellan kyrka och stat men hade hävdad: "Skulle emellertid detta förhållande - på lagstiftningens väg eller allenast genom omständigheternas egen makt - i väsentlig mån förändras, så att staten ställer sig mera likgiltig gent emot kyrkan eller träder i ett mer eller mindre öppet motsatsförhållande till henne, kan givetvis kyrkan inte vara betjänad med, att hennes viktigaste angelägenheter handhas av en övervägande av politiska grunder utsedd regeringsmedlem. I sådant fall synes oss den fordran böra uppställas, att den högsta kyrkliga styrelsemakten anförtros åt ett särskilt organ, ett för hela kyrkan gemensamt överkyrkoråd."⁵⁰⁾

Också Bensow tar upp till närmare behandling frågan om kyrklig överstyrelse. En utväg vore naturligtvis, menar han, att det bildas ett fristående kyrkodepartement, som vore helt självständigt i förhållande till de övriga departementen, och vars minister inte var beroende av politiska växlingar och ministerkriser. Men detta var förmodligen en utopi. Kyrkoministern skulle säkert i så fall jämsställas med de övriga ministrarna i politiskt hänseende och "vart toge det väl då vägen om vi erhöile en regering av fullt utpräglad socialdemokratisk färg?" De kyrkliga frågorna fick inte vara beroende av de politiska växlingarna. Kyrkoledningen skulle vara oberoende av det tillfälliga politiska läget.⁵¹⁾

Bensow ansåg i likhet med K.J. Ekman, att kyrkostyrelsen skulle bygga på episkopal-synodal grund. På denna skulle den kyrkliga överstyrelsen vila.⁵²⁾ Bensows förslag till reformer av den synodala delen av kyrkostyrelsen har vi här ingen anledning att närmare kommentera. Det kan endast nämnas, att han för fram kravet på, att kyrkomötet skall sammanträda årligen.⁵³⁾

47. Ibm s 17ff.

48. Ibm s 21ff.

49. Ibm s 36f.

50. Ekman 1913 s 56.

51. Bensow 1915 s 39ff.

52. Ibm s 41.

53. Ibm s 43.

Vad beträffar den episkopala delen av kyrkostyrelsen menar Bensow, att det saknas "ett mer kraftigt framträdande samarbete mellan våra biskopar". Han ansåg därför att "våra biskopar bör bilda ett biskopskollegium". Ett initiativ i den riktningen hade redan tagits av den förre ärkebiskopen. Biskopskonferensen borde emellertid sammanträda årligen, fortsatte Bensow, och få lagstadgad befogenhet. I vissa frågor kunde den få beslutanderätt i andra rätt till veto.⁵⁴⁾

E. Leufvéns förslag om biskopskonferens.

Året efter det att Bensow berört biskopsmötets ställning skulle frågan på nytt aktualiseras. Vid A.S.P:s allmänna möte i Göteborg i augusti 1916 hölls bl.a. ett föredrag av kyrkoherden E. Leufvén⁵⁵⁾ om "Den svenska kyrkans organisationsproblem". Leufvén pekade också på kyrkostyrelsens synodala och episkopala karaktär.⁵⁶⁾ Vad beträffar den episkopala sidan krävde han ett starkare episkopat. Detta var betingat av den historiska utvecklingen "som tydligt pekar åt detta håll".⁵⁷⁾ Bl.a. borde biskopskonferenserna bli stående institutioner med ärkebiskopen såsom primas. Det behövdes nämligen ett organ som representerade enheten i den svenska kyrkan. Som det nu var hade man 12 olika stift utan större förbindelse med varandra. "Hur jag än adderar 12 enheter, så är och förblir det 12 enheter, men ingen större enhet." Enheten i kyrkan kunde visserligen tänkas representeras av Kungl. Maj:t. Detta var också möjligt, så länge den svenska staten var en konfessionellt bestämd stat. Staten blev emellertid allt mer sekulariserad, och i ett sådant läge kunde man inte tänka sig Kungl. Maj:t som representant för kyrkans enhet. Den funktionen fick i stället övertas av biskopskonferensen.⁵⁸⁾

54. Ibm s 41f.

55. Edvard Leufvén 1874-1928. Kyrkoherde i Ununge och Edsbro pastorat, Uppsala ärkestift 1911-1925. Docent i praktisk teologi vid Uppsala universitet från 1925. Redaktör för Svensk Kyrkotidning från 1922. Svenska män och kvinnor 4 s 539.

56. Leufvén 1916 s 90.

57. Ibm s 91.

58. Ibm s 93.

SAMMANFATTNING.

Den tid då biskopsmötet i Sverige och för övrigt också i flera andra länder växer fram präglas bl.a. av en livlig debatt om kyrkostyrelsen. En allt mer sekulariserad statsmakt och en ökad kyrklig aktivitet aktualiserar behovet av en central kyrkostyrelse. Hotet om skilsmässa mellan kyrka och stat ger frågan ökad angelägenhet.

Bland de olika förslagen på hur kyrkostyrelsen i svenska kyrkan skall organiseras, finns det också de, som vill ge biskopsmötet eller biskopskonferensen en bestämd plats i kyrkostyrelsen. En del av dessa förslag syftade till att göra biskopsmötet till den centrala kyrkostyrelse, som man ansåg, att tidsläget krävde.

Det riktades emellertid också kritik mot att biskoparna börjat sammanträda i biskopsmötets form. Kritiken kom främst från den liberala teologins män. Vid kyrkomötet 1909 kritiserade Pfannenstill biskoparnas passivitet i kyrkliga frågor. Det var som regel i stället prästerskapet, som fick ta de initiativ, som behövdes. Ett initiativ hade biskoparna dock tagit de sista åren, fortsatte Pfannenstill ironiskt. De hade bildat "en biskoplig sammanlutning ett slags biskopskonklav". Pfannenstill trodde felaktigt, att denna sammanträdde varje år. Men "vad göra de där", undrade han. Det fick man inte veta mycket om. "Först när något nytt företag sättes i gång nya bestämmelser träda i kraft, får man klart för sig att Roma locuta est."¹⁾

Biskoparna var själva till en början angelägna att betona biskopsmötets enskilda karaktär. Det skulle inte vara något annat än ett forum för inbördes samtal mellan biskoparna. Denna ståndpunkt hävdades framför allt av Gottfrid Billing. Tämligen snart önskade flera biskopar främst Danell och Eklund, att biskopsmötet skulle få en mera officiell ställning, och Danell menade, att det skulle kunna utgöra svenska kyrkans centrala styrelse.

Officiellt segrade Billings linje. Billing stod dock inte främmande för att biskopsmötet längre fram skulle kunna få en mer officiell ställning. Hans yttrande vid biskopsmötet 1907 då frågan debatterades tyder därpå. Han avstyrkte då förslaget att ge biskopsmötet en officiell ställning och menade, att det tillsvidare borde behålla sin enskilda karaktär. Till detta yttrande bör man lägga hans bedömning av relationerna mellan kyrkan och staten, i vilken han framhöll, att läget var allvarligt men inte kritiskt. Det var

1. KM 1909 prot s 17:51.

förhållandet mellan kyrka och stat som i hög grad bestämde synen på biskopsmötets ställning. Det bestyrkes ytterligare av Keijzers inställning. Han tog principiellt avstånd från 1902 års biskopsmöte. I sin motivering talade han om att "den tid tyvärr kan komma då extraordinarie åtgärder måste vidtagas". Men ännu ansåg han ej den tiden vara inne.

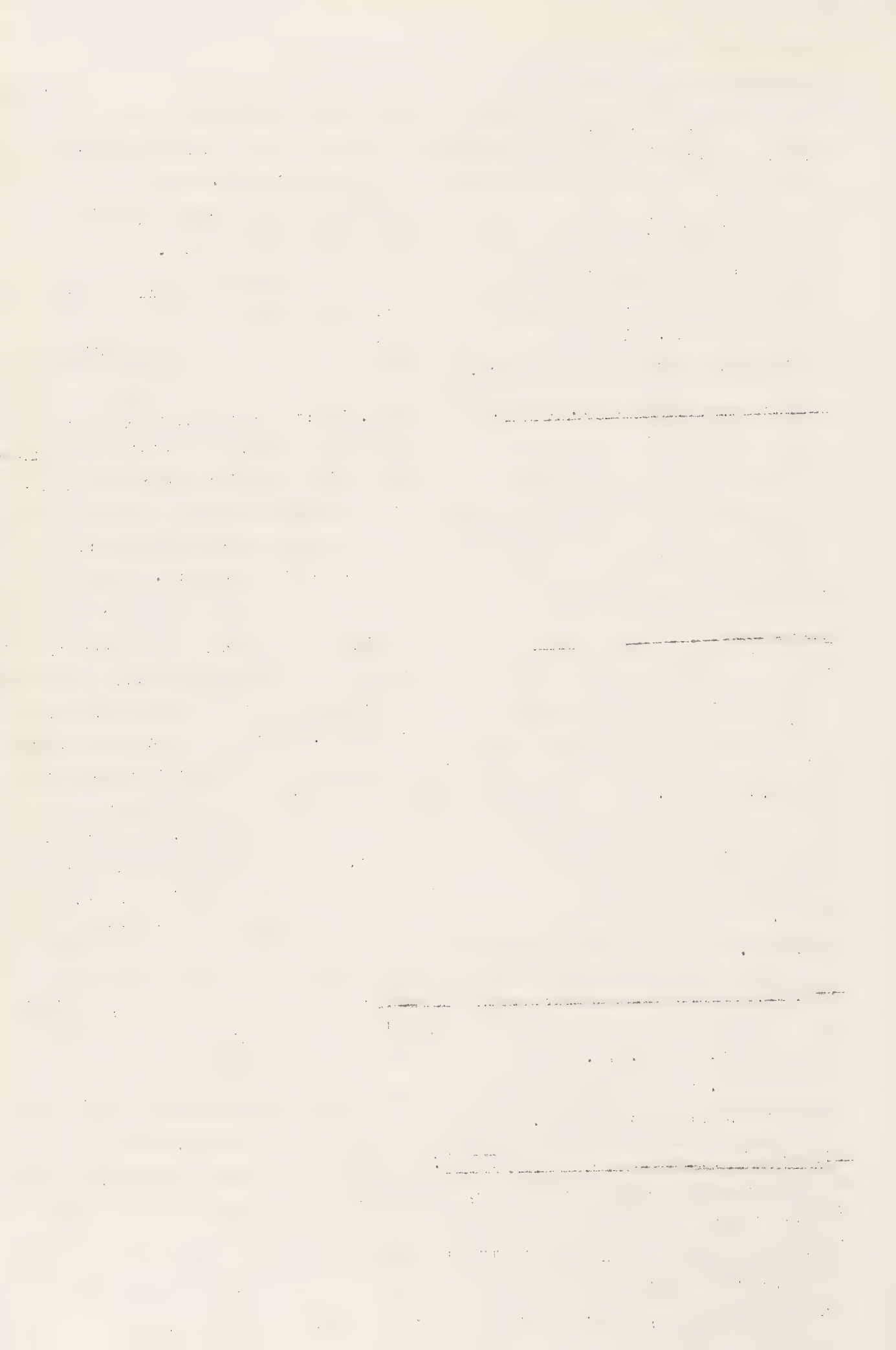
Om således den uppfattning som hävdade att biskopsmötet skulle ha enskild karaktär officiellt segrade, så kom dock praxis att i viss mån utveckla sig annorlunda. Biskopsmötet kom på flera sätt att fungera som något av en svenska kyrkans centralstyrelse.

Biskopsmötet och Kungl. Maj:t. Både Kungl. Maj:t och statliga myndigheter använde biskopsmötet redan vid dess begynnelse som ett inofficiellt remissorgan. Dessa remisser tillställdes biskopsmötet muntligt genom ärkebiskopens förmedling. Biskopsmötet gjorde också framställningar till Kungl. Maj:t antingen muntligt genom ärkebiskopen eller genom skrivelser som till en början undertecknades av ärkebiskopen "å biskoparnas vägnar". Från och med 1914 ändrades dock denna term till "å biskopskonferensens vägnar".

Biskopsmötet och Kyrkomötet. Det var en allmän uppfattning vid denna tid att kyrkomötet sammanträdde för sällan. Såväl Olof Holmström som J.M. Lindstedt hade efterlyst ett ständigt fungerande kyrkomötesutskott och menat, att biskoparna skulle kunna fungera som ett sådant. Biskoparna själva lade också stor vikt vid, att biskopsmötena skulle fungera som ett förberedande organ till kyrkomötet. Man sammanträdde som regel en tid före ett kommande kyrkomöte och en stor del av de frågor man behandlade var sådana, som man räknade med skulle bli aktuella vid kyrkomötet. I en del fall resulterade biskoparnas överläggningar i, att man beslöt lägga fram motion vid kyrkomötet. Man utsåg då också de biskopar som skulle stå som undertecknare av motionen.

Biskopsmötet och övriga rikskyrkliga organ. Att biskopsmötet vid slutet av perioden börjat accepteras som ett ledande organ för kyrkan illustreras i viss mån av, att A.S.P. inkom med en skrivelse till biskopsmötet, i vilken man begärde, att biskoparna skulle vidta åtgärder med anledning av den aktuella Segerstedtsaffären.

Biskopsmötet och de enskilda stiftet. Biskoparna var ytterst obenägna att på biskopsmötena diskutera frågor, som berörde de enskilda stiftet. När sådana frågor någon enstaka gång kom upp till behandling, kom man ytterst sällan fram till någon positiv lösning. Motståndet från flera biskopars sida mot att biskopsmötet skulle få en officiell ställning torde också ha varit betingat av, att man fruktade för de enskilda stiftens självständighet

Biskopsmötet och andra kyrkor. För uppgiften att å svenska kyrkans vägnar svara för kontakten med andra kyrkor visade biskopsmötet under denna tid inget intresse, trots att försök gjordes kanske främst från Nathan Söderbloms sida att intressera biskoparna för sådana angelägenheter.

Biskopsmötet kom alltså att i viss mån fungera som en inofficiell kyrkostyrelse. Det förberedde kyrkomötena, det besvarade förfrågningar från och gjorde framställningar till Kungl. Maj:t och vid slutet av perioden vände sig landets präster till biskopsmötet med begäran om dess agerande i en aktuell fråga. Vid samma tid började man också att offentliggöra en del av biskoparnas förhandlingar.

Fortfarande hade man emellertid inte övergivit tanken, att biskopsmötena var att betrakta som enskilda sammankomster. Den kyrkopolitiska kris som sätter in kring första världskrigets slut skulle emellertid åstadkomma förändringar i detta tänkesätt.

C. BISKOPSMÖTET KONSOLIDERAS 1917 - 1924

KAPITEL 10. SITUATIONEN FÖR SVENSKA KYRKAN UNDER ÅREN KRING
FÖRSTA VÄRLDSKRIGETS SLUT.

Angreppen mot kyrkan.

Åren efter det första världskrigets slut blev fyllda av jäsande oro och stora politiska omställningar i åtskilliga europeiska länder. Också på det kyrkopolitiska området kännetecknas dessa år av stora förändringar. Gemen- samt för ett flertal länder var en stark politisk radikalisering, som inom kyrkopolitiken gav utslag i kravet på och i vissa fall genomförd skilsmässa mellan kyrka och stat. Vid bolsjevikrevolutionen i Ryssland i november 1917 påbörjades en starkt fientlig kampanj mot kyrkan, som i januari följande år resulterade i fullständig skilsmässa mellan kyrka och stat. Alla privilegier för kyrkan upphävdes. Den fick inte besitta egendom, och undervisningen i skolorna blev helt sekulariserad. Staten betraktade kyrkan som en avgjord fiende och förde en konsekvent kamp mot religionen.¹⁾

Också i Tyskland ägde en politisk radikalisering rum. Såväl socialdemokra- terna som kommunisterna var fientligt inställda mot kyrkan. Kraven på skils- mässa mellan kyrka och stat framfördes med stor styrka. I Weimarförfattnin- gen av den 11 augusti 1919 genomfördes skilsmässa mellan kyrka och stat. Den blev emellertid här betydligt gynnsammare för kyrkans del än i Ryssland. Kyrkorna fick rätt att besitta egendom och erhöll beskattningsrätt. Stats- bidrag kunde också utgå genom de enskilda delstaternas försorg.²⁾

Händelserna i Ryssland och Tyskland var givetvis kända i Sverige. Inte minst utvecklingen i Tyskland följdes med stort intresse. I Sverige var man ju sedan gammalt orienterad mot Tyskland, när det gällde kyrkliga och teolo- giska frågor. När Edvard Rodhe installerades som professor i praktisk teologi i Lund 1919, föreläste han om "Stat och kyrka i dagens Tyskland". Vid Upp- sala stifts prästmöte 1921 höll en tysk kyrkoman föredrag om den kyrkliga situationen i Tyskland. Pressen gav också självfallet information om den kyrkopolitiska utvecklingen utomlands.³⁾

1. Nørregaard 1948 s 25ff.

2. Ibm s 46ff.

3. Nilsson 1964 s 79 fr.a. not 3.

Också i Sverige skulle man få kännning av den politiska radikaliseringen och ett kärvare kyrkopolitiskt klimat. Valen på hösten 1917 blev en påtaglig framgång för vänsterpartierna, och detta resulterade i en koalitionsregering mellan liberaler och socialdemokrater, den Edén-Brantingska ministären. Det var första gången socialdemokraterna var i regeringsställning i landet, och Sverige fick nu sin förste socialdemokratiska ecklesiastikminister, Värner Rydén.⁴⁾ I regeringsställning satt nu ett parti, som traditionellt ansågs kyrkofientligt eller i varje fall kritiskt inställt mot kyrkan, och ecklesiastikministern var hämtad från detta parti.⁵⁾

Socialdemokraternas offensiv mot kyrkan kom också. Den var tidigare förberedd. Vid 1914 års partikongress hade framlagts en motion, som yrkade, att partiet skulle arbeta för skolans sekularisering och kyrkans skiljande från staten. Motionen föll emellertid. Man kan förmoda, att de följande krigsåren gjorde, att radikala kyrkopolitiska förslag tills vidare fick vila. Men vid den socialdemokratiska partikongressen 1917 förekom åter en motion, vars sakliga innehåll var en uppmaning till kamp mot statskyrkan. Motionen antogs i princip av kongressen.⁶⁾

Inom socialdemokratien fanns nu en grupp unga radikala medlemmar i ledande ställning. Bland dem kan nämnas partisekreteraren och riksdagsmannen Gustav Möller samt riksdagsmännen Arthur Engberg, P.E. Sköld, Ernst Wigfors och Olov Olsson (sedermera ecklesiastikminister). De ville göra rent hus med det bestående samhället, avskaffa första kammaren, störta monarkin och upprätta republik. Kraven framfördes vid demonstrationer och möten.⁷⁾

Till programmet hörde också statskyrkans avskaffande och skolans sekularisering. Vid den lagtima riksdagen 1918 väcktes för första gången sedan 1909 frågan om kyrkans skiljande från staten. Två motioner framlades. Den ena kom från vänstersocialistiskt håll. Den andra var en socialdemokratisk motion och var undertecknad med Gustav Möller och Per Edvin Sköld som första namn.⁸⁾ I riksdagsdebatten var det framför allt Arthur Engberg, som

4. Ibm s 79.

5. Om socialdemokratins inställning till kyrka och religion se Tingsten 2, 1941 s 278ff, Rosenberg 1948, Gustafson 1953, Hessler 1964 ss 126ff, 169ff, Waller 1964 s 254ff.

6. Nilsson 1964 s 79, Waller 1964 s 265f, Hessler 1964 s 175.

7. Carlsson 1961 s 642. Hessler 1964 s 180.

8. Nilsson 1964 s 79. Hessler 1964 s 176. Waller 1964 s 266ff.
På liberalt håll var man dock föga entusiastisk för dessa motioner.
Waller 1964 s 50.

talade för motionen.⁹⁾ Den antogs av andra kammaren som beslöt begära en utredning om sättet för skilsmässa mellan kyrka och stat. Det gällde alltså inte nu som 1909 att utreda om skilsmässa skulle ske, detta ansågs självklart, utan endast hur den skulle ske. Motionen fälldes emellertid av första kammaren.¹⁰⁾

Den påtagliga aktiviteten från kyrkofientligt eller kyrkokritiskt håll kom vid denna tid till uttryck också i debatten om kristendomsundervisningen.¹¹⁾ I andra kammaren framlades fyra motioner, som syftade till reformering av kristendomsundervisningen, en socialdemokratisk, en vänstersocialistisk och två liberala. Den socialdemokratiska motionen var skriven av Arthur Engberg och var i andra kammaren under- tecknad av bl a P.E. Sköld och i första kammaren av bl a Olov Olsson. Engberg erkände öppet, att motionen var att se som ett led i en "kulturkamp med spetsen riktad mot statskyrkosystemet".¹²⁾ Motionen krävde införandet av konfessionslös kristendomsundervisning som ersättning för den konfessionella. Också de övriga motionerna önskade en konfessionslös kristendomsundervisning.

Framför allt önskade man få bort katekesen som den grundläggande läroboken om den kristna tron.

För att förstå hur allvarliga dessa motioner var ur kyrklig synpunkt, skall man ha klart för sig, att det på kyrkligt håll vid denna tid ansågs fullständigt självklart att kyrkan skulle ha bestämmanderätt över skolans kristendomsundervisning, och att i denna skulle användas en normativ lärobok, auktoriserad av kyrkan.¹³⁾

Resultatet av striden om folkskolans kristendomsundervisning blev undervisningsplanen av den 31 oktober 1919, som får betraktas som ett nederlag för dem som kämpat för katekesens behållande.

Det var alltså allvarliga år för kyrkan. I flera länder kunde man se, vad som blev det kyrkopolitiska resultatet, när partierna på vänsterflygeln kom till makten. Nu hade man i Sverige en koalitionsregering

9. Andra kammarens första tillfälliga utskott avstyrkte motionerna. Engberg som var utskottets ordförande reserverade sig jämte de fyra socialdemokratiska ledamöterna. Debatten i kammaren är skildrad av Hessler 1964 s 176ff och Waller 1964 s 268ff.

10. Nilsson 1964 s 79, Hessler 1964 s 179ff, Waller 1964 s 271.

11. Striden om folkskolans kristendomsundervisning är utförligt behandlad av Moberger 2, 1963 s 138ff.

12. Cit. efter Moberger 2, 1963 s 140.

13. Ibm s 153.

mellan två s k vänsterpartier varav det ena förde en konsekvent kamp mot kyrkan. Det var inte underligt om många människor fruktade att revolutionen skulle bryta ut också här.¹⁴⁾

Någon revolution blev det inte i Sverige. Däremot skulle det kyrkopolitiska läget ytterligare skärpas. I november 1919 avgick Värner Rydén som ecklesiastikminister. Han hade, som Clarence Nilsson påpekade, allt mer kommit att framstå "som en positiv överraskning" för den kyrkliga opinionen.¹⁵⁾

Hans efterträdare Olov Olsson däremot tillhörde den grupp socialdemokrater, som aktivt förde kampen mot statskyrkan. Hans utnämning vållade också stor pessimism bland kyrkans folk.¹⁶⁾

Motsättningarna mellan den nye ecklesiastikministern och kyrkan blev akuta genom striden om böndagsplakatet 1919-1920. I 1920 års böndagsplakat angavs för första gången att maningsorden inte var givna av Kungl. Maj:t utan hade författats av ärkebiskopen på Konungens anmodan. Förfaringssättet uppväckte en häftig kyrklig reaktion.¹⁷⁾ "Man kände att bakom låg en strävan att totalt omgestalta förhållandet mellan kyrka och stat, man såg i den i och för sig lindriga ändringen en begynnande förskjutning, satt in på en ömtålig punkt."¹⁸⁾

Den kyrkopolitiska krisen skulle kulminera 1920. Detta år väckte Arthur Engberg i andra kammaren en motion, som syftade till att avskaffa kyrkomötets vetorätt.¹⁹⁾ Det var en orimlighet, menade Engberg, att kyrkan var en stat i staten, som den faktiskt blev genom kyrkomötets vetorätt. Kyrkan var ingenting annat än staten organiserad för religiös verksamhet. Den hade att inta samma ställning i samhällslivet som t ex undervisningsväsendet och försvaret, d v s den var en samhällsfunktion, som riksdag och Kungl. Maj:t bestämde inriktningen på. Med sin motion ville Engberg som Hessler uttryckt det "driva kyrkan mot totalt förstatligande. Först när så skett skulle man ta upp frågan om att avskaffa den."²⁰⁾ Konstitutionsutskottet tillstyrkte motionen med motiveringen, att kyrkomötets veto stod i strid med statskyrkans ställning "såsom en statsinstitution, såsom staten organiserad för dess religiösa

14. Carlsson 1961 s 642.

15. Nilsson 1964 s 80.

16. Ib, Hessler 1964 s 182.

17. Nilsson 1964 s 80.

18. Holm 1920 s 70f.

19. Frågan är utförligt behandlad av Ahrén 1962 s 100ff. Se också Hessler 1964 s 188ff och Waller 1964 s 292ff.

20. Hessler 1964 s 189.

verksamhet".²¹⁾ Utskottets utlåtande mynnade ut i en hemställan om utredning av frågan, vilket också blev riksdagens beslut. Riksdagen begärde alltså, att Kungl. Maj:t skulle låta utreda "i vad mån kyrkomötets rätt att med Konungen och riksdagen lagstifta i kyrkolagsfrågor må kunna avskaffas och ersättas av en rätt att i dylika frågor avgiva utlåtande." ²²⁾

Den av riksdagen begärda utredningen uppdrogs åt landshövding Johan Widén att såsom enmansutredare verkställa. Utredningen avbröts dock 1923 på grund av den påbudna inskränkningen av antalet statliga kommittéer.

Men det var inte endast från politiskt håll som den svenska kyrkan utsattes för angrepp under dessa år. Också från frikyrkohåll hördes fräntongångar. Man hade inom frikyrkorna under åren efter 1914 blivit allt mer medveten om sin särart och självständighet i förhållande till svenska kyrkan. Karaktäristisk är den rekommendation, som Svenska Missionsförbundets generalkonferens gjorde 1920, och i vilken man påpekade, att frikyrkofolket inte borde vända sig till statskyrkans präster för att få religiösa handlingar förrättade. Dessa skulle i stället anförtros åt "Guds församling och dess tjänare." På frikyrkomötet föregående år antogs ett uttalande, där det framhölls, att stat och kyrka borde skiljas. Inom kyrkan reagerade man med viss bitterhet på att de frikyrkliga tycktes sluta sig till kyrkans fiender i kampen mot henne. ²³⁾

Så hade, skriver Clarence Nilsson, då han sammanfattande karaktäriserar det kyrkopolitiska läget under denna tid, "den första efterkrigstiden blivit förändringens år. Ett nytt läge präglad av skärpta motsättningar hade inträtt." ²⁴⁾

21. Cit. efter Ahrén 1962 s 132.

22. Cit. efter Ahrén 1962 s 138.

23. Nilsson 1964 s 93ff. Det var dock ingen enstämmighet bland frikyrkofolket i dessa frågor. Hessler har starkare än Nilsson tryckt på detta. Det var framför allt baptisterna som drev agitation mot statskyrkan. Hessler 1964 s 217. Inom missionsförbundet fanns det flera som vid frikyrkomötet 1919 uttalade sin tveksamhet över fördelarna med en skilsmässa kyrka-stat. Hessler 1964 s 216. Se också Waller 1964 s 281ff.

24. Nilsson 1964 s 97.

Den kyrkliga reaktionen.

Den kyrkliga reaktionen i det hotfulla läge som kyrkan kommit i ut- blev inte. Så länge de huvudsakligen från socialdemokratiskt håll komna attackerna syftade till skilsmässa mellan kyrka och stat, var man angelägen att betona välsignelsen av ett samband dem emellan. När emellertid de engbergiska planerna på ett långt gående förstatli- gande av kyrkan började bli uppenbara, höll man på kyrkligt håll visserligen fortfarande fast vid statskyrkosystemets fördelar, men tyngdpunkten kom alltmera att ligga på att betona kyrkans självstän- dighet som ett religiöst samfund och nödvändigheten av, att kyrkans frihet respekterades. Signifikativ för denna inställning var dåva- rande docenten Torsten Bohlin's artikel i ungkyrkorörelsens organ Vår Lösen 1919 med rubriken "Är tiden inne?", där han förklarade att om det var nödvändigt för kyrkans frihet, fick den själv vara beredd att ta initiativet till skilsmässa från staten.²⁵⁾

Det dokument som kanske starkast ger uttryck för tankarna om svenska kyrkans karaktär av självständigt religiöst samfund är Einar Billings herdabrev, som kom ut i september 1920. Också Billing förklarade, att statskyrkoformen var en betydande tillgång.²⁶⁾ Det tycktes inte hel- ler, som det vore aktuellt från statens sida med ett avrivande av banden. Det fanns emellertid ett större hot. Man planerade att "för- svaga eller rent av eliminera de kyrkliga organ genom vilka kyrkan hos oss av ålder utövat sin religiösa självbestämmanderätt."²⁷⁾ Ordens spets var givetvis riktad mot Arthur Engberg och hans förslag att avskaffa kyrkomötets veto. Men något sådant fick inte ske, fortsatte Billing. Under sådana omständigheter fick kyrkan ta initiativet till skilsmässa. "Och det är av vikt, att vi vänjer oss vid att tänka på skilsmässan från staten såsom en fullt real möjlighet så att vi äro beredda att, om religiösa skäl så kräva, beslutsamt taga steget ut."²⁸⁾

I och för sig var det naturligt, att sådana reaktioner kom från ung- kyrkligt håll, där man brukade betona kyrkans religiösa särart och i

25. Bohlin 1919 s 313.

26. E. Billing 1920 s 72f. E. Billings herdabrev ur kyrka-stat syn- punkt är också behandlat av bl a Hessler 1964 s 201ff.

27. E. Billing 1920 s 74.

28. Ibm s 74f.

princip hävdade, att kyrkans organisatoriska förhållande till staten var av underordnad betydelse.²⁹⁾

På sitt sätt intressantare och ägnat att ännu kraftigare understryka, att man nu stod i en helt annan situation än tidigare, är reaktionen hos de liberala teologerna. Dessa hade förut omfattat ett ganska renodlat statskyrkotänkande.³⁰⁾ Men nu hördes nya signaler från dessa kretsar.

I "Kristendomen och vår tid" såg man allvarligt på angreppen mot kyrkan. Häftigheten i dessa berodde på, menade man, att kyrkan fått en starkare ställning och blivit mera tidsenlig.³¹⁾ 1920 publicerade Pfannenstill en uppsats i "Kristendomen och vår tid" under rubriken "Kyrkopolitiska riktlinjer". Det hade alltid rått spänning mellan stat och kyrka, påpekade han. Men läget var nu allvarligare än någonsin. Pfannenstill erinrade om Waldenströms motion 1909, då denne menade, att kyrkan borde vara intresserad av en skilsmässa, medan en sådan ännu kunde ske på acceptabla villkor. Då var ett sådant steg inte aktuellt, menade Pfannenstill. "Sedan dess har emellertid tidsläget ytterligare förändrat sig." Kyrkan borde nu "framlägga det idealiska anspråk hon har på självständighet och rörelsefrihet". Ett ytterligare åtstramande av banden med staten kunde man inte gå med på. Det vore tvärtom önskvärt, att kyrkans frihet ökade "kanske närmast till likhet med den finska". Förr än man anade det, kunde förhållandena leda till en skilsmässa mellan kyrka och stat. Det gällde därför att kyrkan i god tid såg till, att "de nödiga organen för detta nya fria kyrkoliv på förhand äro färdigbildade och omedelbart kunna träda i funktion". Annars kunde situationen bli densamma som i Tyskland efter revolutionen, kyrkligt kaos. Man borde framför allt tänka sig en utveckling av de institutioner som redan fanns, kyrkoråd, stiftsmöte och kyrkomöte. På så sätt skulle man få en kyrklig synodalordning. Frågan om episkopatets ställning i en framtida kyrkostyrelse var Pfannenstill mera tveksam om. Själva systemet med episkopat stred mot hans uppfattning av en demokratisk kyrkostyrelse. Han menade dock, att så som biskoparna fungerade i Sverige, där domkapitlet hade stort inflytande, som begränsade deras makt, fanns det nu ingen anledning att

29. Hessler 1964 s 157ff, Palmqvist 1964 s 108ff, Wrede 1966 s 260ff.

30. Hessler 1964 s 161ff, Nilsson 1964 s 29ff.

31. Ibm s 84.

tänka sig annat än att episkopatet skulle behållas.³²⁾

Ytterligare ett uttryck för omsvängningen i de liberala teologernas kyrkopolitiska syn under intrycket av det nya läge som uppstått under "förändringens år" är Sam Stadeners utveckling. Från att ha omfattat ett utpräglat statskyrkotänkande kom han allt mera att kämpa för kyrklig frihet och självständighet genom sitt engagemang i A.S.P.³³⁾

Allmänna svenska prästföreningen hade redan tidigare sett som en av sina uppgifter att vaka över att inga övergrepp från statens sida skedde mot kyrkan. Denna vaksamhet skärptes givetvis under efterkrigsåren. I början av 1919 samlades A.S.P:s centralstyrelse till överläggningar i Stockholm om riktlinjerna för den kyrkopolitik, som man i det uppkomna läget borde föra. Resultatet blev A.S.P:s s k kyrkopolitiska riktlinjer. I dessa fastslogs både det positiva som låg i att banden mellan kyrka och stat förblev intakta, men också att man inte kunde acceptera, att statens grepp över kyrkan hårdnade. Kyrkan måste äga frihet. Vad man konkret menade med kyrklig frihet, precisades i en rad punkter.³⁴⁾

Det var alltså en samlad kyrklig uppslutning kring kraven på kyrklig självständighet och frihet under dessa för kyrkan så kritiska år. Den samlade kyrkliga reaktionen kom tydligt till uttryck vid tionde allmänna kyrkliga mötet i Stockholm i mars 1920.³⁵⁾ Att det var det hotfulla kyrkopolitiska läget, som var den angelägnaste frågan för mötet, råder inget tvivel om. En samtida iakttagare skrev därom i sin summering av mötet: "Den kris som kyrkan genomgår gav den onstående allvarliga bakgrunden för mötets förhandlingar."³⁶⁾

Kyrkohistorikern Hjalmar Holmquist höll föredrag över ämnet "Är kyrkan

32. Pfannenstill 1920 s 270ff. Pfannenstills artikel är också behandlad av Nilsson 1964 s 84ff.

33. Se härom Nilsson 1964.

34. Ibm s 87f. A.S.P:s kyrkopolitiska riktlinjer är tryckta i Minnesskrift vid A.S.P:s 25-årsjubileum 1928 s 81ff.

35. Allmänna kyrkliga mötet 1920 är behandlat av Hessler 1964 s 192ff, Nilsson 1964 s 86f, Waller 1964 s 294f, Sundkler 1968 s 124ff. Föredragen vid mötet är tryckta i "Samtal om kyrkan. Föredrag vid tionde allmänna kyrkliga mötet i Stockholm 1920".

36. Holm 1920 s 72.

i Sverige statskyrka?" Holmqvist ville hellre använda termen folkkyrka än statskyrka, eftersom den senare lätt kunde missförstås, så att kyrkan skulle vara en funktion av staten. Men en statskyrka i den meningen var inte den svenska kyrkan, hävdade Holmquist, vilket han illustrerade med historiskt material.³⁷⁾ Huvudtalare vid mötet var emellertid Nathan Söderblom. Hans föredrag bar betecknande nog titeln "Kyrkans frihetskrav" och var en uppgörelse med Arthur Engberg och hans förslag att avskaffa kyrkomötets veto. Söderblom påpekade, att det var samma person, som tidigare ville skilja kyrkan från staten, som nu önskade införa en extrem statskyrklighet. Men han trodde sig förstå syftet med detta. "Man ville beröva kyrkan hennes självständighet, trycka henne närmare intill staten icke för att åstadkomma en förening av religion och folkliv utan för att döda eller åtminstone försvaga Kristi kyrka och församling och sedan i försvagat skick sända henne bort från förbindelsen med staten." Men detta skulle inte lyckas, försäkrade Söderblom. Visst kunde man tänka sig förändringar i fråga om relationerna mellan kyrka och stat t ex beträffande kyrkomötets ställning. Men detta borde i så fall vara förändringar som gick i den andra riktningen, så att kyrkomötet fick större inflytande. Söderblom åberopade liksom Pfannenstill förhållandena i Finland.³⁸⁾ Mötet antog också en av Söderblom författad resolution, där man avvisade Engbergs kyrkopolitiska planer.

Åren efter första världskriget präglas alltså av skarpa angrepp mot kyrkan men också av en ökad kyrklig medvetenhet. Situationen påminner om förhållandena kring sekelskiftet, men motsatserna var nu ännu skarpare markerade.

37. Holmquist 1920 s 20ff.

38. Söderblom 1920 s 58ff.

KAPITEL 11. BISKOPSMÖTET OCH KYRKA-STATFRÅGAN.

Det skärpta kyrkopolitiska läget under åren kring första världskrigets slut och tiden närmast därefter skulle få den allra största betydelse för biskopsmötets utveckling och konsolidering. Frågan om det organisatoriska sambandet mellan kyrka och stat och andra frågor som berörde förhållandet dem emellan skulle uppta en betydande del av biskopsmötets överläggningar under dessa år.

Den väsentligaste orsaken till att biskoparna samlades till biskopsmöte 1919 var således att kyrkans förhållande till staten fått en skärpt aktualitet på grund av den politiska utvecklingen i landet. Den sittande regeringen, en koalition mellan liberaler och socialdemokrater, hade som en av sina angelägnaste programpunkter en författningsreform som dels skulle innebära den kvinnliga rösträttens genomförande dels den fyrtiogradiga skalans avskaffande vid de kommunala valen.¹⁾ Vid 1918 års lagtima riksdag lades proposition i båda frågorna, som emellertid avslogs av första kammaren, där högern var i majoritet. Under hela hösten förde statsminister Edén förhandlingar med såväl socialdemokraterna som högern för att komma fram till en samförståndslösning i författningsfrågan dock utan framgång.

Oron i Europa tilltog alltmer och den 9 november bröt revolutionen ut i Tyskland. Detta skulle få avgörande betydelse för den politiska utvecklingen i Sverige. I vida kretsar fruktade man nu också en revolution här. Bland vänstersocialisterna verkade man också för, att en sådan skulle komma till stånd. Inom socialdemokratien tog man i allmänhet avstånd från revolutionstankarna, men också här fanns en falang som förespråkade revolution. Betecknande för denna grupps inställning är riksdagsmannens sedermera ecklesiastikministerns Olof Olssons yttrande vid den socialdemokratiska riksdagsgruppens överläggningar den 13 november. Han hävdade att tiden nu var inne att samla "hela arbetarklassen, även vänstersocialister och syndikalister, till en gemensam aktion för att göra rent hus med det borgerliga samhället". Även riksdagsmannen sedermera statsministern Per Albin Hansson menade att socialdemokraterna måste agera radikalare än de

1) För detta och följande se Gerdner 1946 s 30ff.

hittills gjort.²⁾

Författningsfrågan drevs nu raskt framåt under intryck av "den oro och upphetsning som rådde ute i landet". Den 14 november offentliggjorde regeringen i en kommuniké sitt författningsprogram. Även högern föll nu till föga och strax före jul sanktionerades den nya författningen av riksdagen.³⁾

För kyrkan kunde denna politiska utveckling få avgörande betydelse. Det var fullt uppenbart att den nya författningen skulle gynna främst socialdemokraterna. Högerens majoritet i första kammaren skulle med all sannolikhet komma att brytas. Första kammaren hade genom sin sammansättning hittills förhindrat att riksdagen antog de motioner, som under "förändringens år" väcktes i syfte att komma åt statskyrkosystemet. De från socialdemokratiskt och vänstersocialistiskt håll vid 1918 års lagtima riksdag komna motionerna om kyrkans skiljande från staten, bifölls sålunda av andra kammaren men fälldes av första kammaren. Samma sak inträffade med de fyra motioner om reform av kristendomsundervisningen (en socialdemokratisk, en vänstersocialistisk och två liberala) som lämnades in vid

-
- 2) Stämningarna i landet i många kretsar "den mörka hösten 1918" kan illustreras med följande tidsmålning av en samtida iakttagare: "Den mörka hösten 1918 med Tysklands sammanbrott och hotet om fullständigt kaos i Mellaneuropa, den förbittrade striden i författningsfrågan här hemma och faran för spanska sjukan hängande över oss kan aldrig glömmas. En så förtäitad stämning av ödeshot och raktlöshet har jag känt två gånger: hösten 1918 och dagarna efter den 9 april 1940. 1918 tyckte man sig stå inför sammanbrottet av en världsordning som man lärt sig betrakta som i sina grundvalar fast och orubblig." Andersson 1968 s 123.
- 3) Hur medlemmar av episkopatet upplevde den allmänna oron framgår av Värner Rydén's dagboksanteckningar. Den 15 nov skildrar han händelserna föregående dag, alltså den dag då regeringen kungjorde sitt författningsprogram. Denna dag, skriver Rydén, hade ovanligt många människor kommit till hans mottagning för att tala om den politiska situationen. (Kommunikén kungjordes inte förrän på kvällen.) "Alla syntes ha en känsla av att man gick på kanten av en vulkan." Också ärkebiskopen "var uppe för att uttrycka sina bekymmer över situationen och förklarade sig anse det som ett brott mot riket, om högern nu ej gäve efter". Efter en stund måste Rydén avbryta mottagningen, då han kallats till statsministern. När han kom ut i väntrummet för att meddela detta, "sotto biskoparna Billing i Lund och Lindberg i Växjö där." Sedan Rydén återkommit hade han ett långt samtal med Billing, som försökte få regeringen att acceptera vissa av högerens ståndpunkter. Rydén franhöll det omöjliga i detta och bad Billing "förmå högerledarna att i tid gå till mötes. Ett avslag skulle oundvikligen framkalla revolution vars förlopp ingen människa hade i sin hand." Billing och Rydén skildes åt "under stark känsla av bekymmer över hela läget." På kvällen träffade Rydén på nytt ärkebiskopen (tydligt helt av en händelse) och bad honom läsa presskommunikén om regeringens författningsförslag. När Söderblom läst det "sprang han glädjestrålade upp från sin plats och yttrade: "Gud ske lov, Sverige är räddat! Nu är regeringen herre över situationen." Söderblom lovade också att tala med högerledarna för att "försöka få dem att ta reson". Rydén 1944 s 292ff.

samma riksdag. De bifölls av andra kammaren men föll i den första. Detta öde drabbade också de socialdemokratiska motionerna om skolans skiljande från kyrkan och religionen såsom en privatsak.⁴⁾

Nu stod man alltså genom författningsförändringen inför den möjligheten att få en första kammare av samma karaktär som den andra. Vad skulle detta innebära för kyrkans del?

Hur man på ledande kyrkligt håll bedömde det allvarliga kyrkopolitiska läget vid denna tid framgår bl a av biskoparnas korrespondens med ärkebiskopen inför biskopsmötet 1919.

I december 1918 skrev Söderblom till Gottfrid Billing och meddelade att det från skilda håll kommit önskemål om biskopskonferens ty "Tiderna äro otrygga. Efter första kammarens nygestaltning uppkomma kraven på skilsmässa mellan stat och kyrka med förnyad kraft." Söderblom menade visserligen, att man inte genom att agera för mycket skulle ge intryck av att en skilsmässa var för handen. Men han ansåg ändå, att biskoparna borde överlägga om saken.⁵⁾

I det brev till biskoparna, i januari 1919, i vilket ärkebiskopen inbjöd till biskopskonferens, gav han uttryck för samma tankegångar. Han ansåg det angeläget, att biskoparna diskuterade igenom kyrka-statfrågan eftersom det rådde stor okunnighet om, vad relationerna mellan kyrka och stat innebar. Både hos kyrkans vänner och fiender var det en vanlig föreställning, att kyrkan stod eller föll med statens stöd. Den uppfattningen gynnade emellertid inte, enligt ärkebiskopen, "ett riktigt bedömande" av den nuvarande situationen.⁶⁾

Men även om Söderblom menade, att en skilsmässa mellan kyrka och stat kanske inte var omedelbart förestående, så fanns det ännu en anledning till att biskoparna behövde diskutera dithörande frågor. Enligt hans bedömning kunde man inte komma ifrån att "kyrkans nuvarande förhållande till staten hos oss ingalunda i allo är för hennes uppgift: evangelium så gynnsamt som

4) Se ovan s 112ff.

5) Söderblom t G. Billing 12.12.1918, GBS, LUB.

6) Se t ex Söderblom t Eklund 13.1.1919, HSS, UUB. När det gäller Söderbloms egen syn på relationerna kyrka-stat hade den genomgått en viss förskjutning från det att han tillträdde ärkebiskopsämbetet. Han betonade nu under intryck av det kärva kyrkopolitiska klimatet på ett annat sätt än tidigare kyrkans frihetskrav. Se härom Björkquist 1931 s 203f, Sundkler 1969 s 122ff.

det kunde vara." Biskoparna borde därför göra något för att "upplysa opinionen i dessa saker" och för att "fixera kyrkliga önskemål".⁷⁾

Biskoparnas svar till ärkebiskopen på hans förfrågan om deras intresse för biskopskonferens ger intressanta inblickar i deras bedömning av kyrka-statfrågan.

E.H. Rodhe betraktade kyrka-statproblemet som huvudfrågan vid biskoparnas kommande överläggningar⁸⁾ och samma åsikt hade Lönegren.⁹⁾

Flera biskopar delade ärkebiskopens bedömning, att en skilsmässa inte var omedelbart förestående. Så gjorde t ex Nils Lövgren, men han menade, att faran var, att skilsmässan "smyger sig på oss på en bakväg". Han åsyftade "skolväsendets avkristnande" och önskade därför att man på biskopsmötet bl a skulle diskutera, om man från kyrkans sida kunde göra något för att bevara kristendomsämnet på skolans schema.¹⁰⁾ Frågan om skolans kristendomsundervisning var som vi tidigare sett högeligen aktuell vid denna tid. Detta år skulle den skrydenska undervisningsplanen utfärdas, som minskade kristendomsämnets timantal och nästan helt avskaffade katekesläsningen. Lövgren framförde sitt tack för kallelse till biskopskonferens, eftersom det nu var "högst nödigt, att en sådan kommer till stånd". Han slutade också sitt brev med att än en gång tacka för ärkebiskopens välkomna initiativ.¹¹⁾

Personne kände ingen större entusiasm för att "redan nu" överlägga om kyrka-statfrågan. Det skulle kunna verka "fjäskigt från biskoparnas sida" och verka vara ett "väl tidigt bekymmer". Personnes bedömning av hur biskoparna skulle agera var uppenbarligen delvis dikterad av taktiska skäl, ty han ville med sin avvisande attityd till att man nu diskuterade dessa frågor inte ha sagt "att skilsmässan är mycket långt borta". Han bedömde läget som ytterst labilt. "I våra dagar vet man ej vad som kan hända." Och att hela denna fråga måste ordentligt utredas, var han fullt klar över.¹²⁾

Den taktiska bedömning som Personne gjorde, att man inte från kyrkans håll borde ta upp skilsmäsofrågan och kanske på det sättet påskynda en

7) Se i not 6 anförte brev.

8) E.H. Rodhe t Söderblom 15.1.1919, N:7:1, NSS, UUB.

9) Lönegren t Söderblom 30.1.1919, N:7:1, NSS, UUB.

10) Lövgren t Söderblom 14.1.1919, N:7:1, NSS, UUB.

11) Ibm.

12) Personne t Söderblom 16.1.1919, N:7:1, NSS, UUB.

icke önskvärd utveckling, kan också ha varit aktuell för Ludvig Lindberg. Ärkebiskopen hade förhört sig hos sina ämbetsbröder, huruvida de önskade, att biskopsmötet skulle äga rum i Uppsala eller Stockholm. Ludvig Lindberg var den ende, som lade några principiella synpunkter på detta. Han menade, att man borde samlas i Stockholm, eftersom det skulle väcka minst uppseende.¹³⁾

Också Gottfrid Billing menade, att man skulle akta sig för att "väcka björnen", vilket lätt kunde bli resultatet, eftersom biskoparnas överläggning knappast skulle gå att hålla hemlig. Men han ansåg också, att man inte skulle överdriva farhågorna för framtiden. Visserligen kunde man vänta en ny sammansättning av första kammaren. Men han var inte alls säker på, att detta skulle aktualisera kyrka-statfrågan.¹⁴⁾ Billing var självfallet ändå medveten om att läget var labilt. Hans uppfattning, att man genom att sammankalla ett biskopsmöte för att diskutera kyrkans förhållande till staten skulle kunna "väcka björnen på ett och annat håll", tyder på detta.

När tidpunkten för det kommande biskopsmötet diskuterades, skrev Billing till ärkebiskopen, att han inte önskade något biskopsmöte nu. Hans motivering var enkel: "Några bestämda överläggningsämnen har ju ej framkommit."¹⁵⁾ Han stod alltså fast vid att kyrka-statfrågan ej borde diskuteras nu. Till en del var hans ståndpunkt dikterad av taktiska skäl.

Det är uppenbart att biskoparna bedömde läget vid årsskiftet 1918-1919 som allvarligt. Orsaken till deras oro var den författningsändring som kunde väntas resultera i en omgestaltning av första kammaren med ökat inflytande för partierna på vänsterkanten och då främst socialdemokraterna som följd. Den inställning som dessa och då i synnerhet ledande yngre medlemmar i partiet visat i kyrkopolitiska frågor kunde inge farhågor för kyrkans folk. Inom episkopatet hade man visserligen inte

13) Lindberg t Söderblom 24.1.1919, N:7:1, NSS, UUB.

14) G. Billing t Söderblom 15.12.1918, NSS, UUB.

15) G. Billing t Söderblom 13.1.1919, N:7:1, NSS, UUB. Som påtryckning mot Söderblom anförde Billing dessutom, att han inte trodde, att de andra biskoparna önskade något biskopsmöte nu. Jbm. Denna förmodan var inte riktig som vi ovan kunnat konstatera. Det bör emellertid noteras att Billing infann sig vid biskopsmötet. I december 1918 när han och Söderblom per brev diskuterade frågan skrev han: "Av vad jag sagt framgår, att jag anser önskvärt vara, att ej någon konferens rörande detta ärende (syftar på kyrka-statfrågan) komme att hållas. Sammakallas sådan vill jag ej utan laga hinder hålla mig undan." G. Billing t Söderblom 15.12.1918, NSS, UUB. Med all sannolikhet var det en taktisk bedömning av Billing som låg bakom hans ställningstagande. Om biskoparna kom samman på ett biskopsmöte för att diskutera denna känsliga fråga kunde utvecklingen sättas i gång i en riktning, som man inte önskade.

den uppfattningen, att en skilsmässa omedelbart förestod. Men man ville överlägga i frågan, innan det blev för sent. Samtidigt var man angelägen om, att dessa överläggningar, som alltså skulle äga rum på ett biskopsmöte, inte skulle ha motsatt effekt, mot vad man i allmänhet önskade och påskynda utvecklingen mot en skilsmässa. Även de biskopar som kände sig tveksamma inför, att man nu skulle sammankalla ett biskopsmöte för att behandla denna fråga, bedömde läget som allvarligt och deras tvekan inför ett biskopsmöte tycks åtminstone till en del ha berott på taktiska överväganden.

Den 14 och 15 mars 1919 var biskoparna samlade till biskopsmöte i Stockholm. Den fråga som man först och främst skulle behandla var den om kyrka och stat. Första ärendet var emellertid att besluta om "fastare och regelbundnare arbetsformer för biskopskonferensen" och man antog nu en stadga för biskopsmötet som genom att fastställa att det skulle sammanträda regelbundet och kunna göra offentliga uttalanden gav det en mera officiös ställning än det haft tidigare.¹⁶⁾

Vid behandlingen av kyrkans förhållande till staten hade man ett rikt material som underlag för diskussionen.

I Sigtuna hölls i februari 1919 en "privat" konferens i kyrka-statfrågan. Deltagare var framför allt framträdande ungkyrkomän med Einar Billing och Manfred Björkquist i spetsen. Överläggningarnas resultat sammanfattades i "Kyrkopolitiska riktlinjer"¹⁷⁾, som översändes till biskopsmötet. I dessa konstaterades att en uppgörelse mellan staten och kyrkan närmade sig. Hittills, hävdade man, hade alla förslag till ändrade relationer mellan kyrka och stat kommit från utomkyrkligt eller kyrkofientligt håll. Det kunde nu vara på tiden, att kyrkan själv lade fram ett principiellt grundat förslag på, hur man ville ha dessa frågor ordnade. Att de nu hade stor aktualitet berodde inte endast och inte främst på det politiska läget utan på, att det för kyrkans eget arbete var viktigt att tänka igenom, vilka som kunde vara de lämpligaste relationerna till staten. Förbindelsen med staten hade den fördelen, att kyrkan lättare kunde nå hela folket med evangelium, och kyrkan fick inte handla så, att hon "utan tvingande inre skäl begränsar denna evangeliets räckvidd". Men man var också angelägen att hävda, att reli-

16) Se härom kap 12.

17) Hessler 1964 s 238 not 5. Se också Björkquist 1931 s 204.

gionsfriheten skulle respekteras och påpekade, att problemet för kyrkan var, hur långt hon kunde använda sig av förmånen att vara förenad med staten utan att "kränka evangeliets anda och den valnande personlighetens rätt".¹⁸⁾

Även om kyrkan var förenad med staten måste den äga rörelsefrihet, påpekades det i de kyrkopolitiska riktlinjerna. I detta sammanhang hävdade man, att staten visserligen inte direkt motarbetat kyrkans evangeliska verksamhet "men hämmande har i viss mån bundenheten vid staten varit i så måtto att kyrkan haft för litet utrymme för egna initiativ."¹⁹⁾ Det var som synes samma synpunkter som ärkebiskop Söderblom fört fram bland annat i det ovan anförda brevet till biskoparna, där han påpekat att kyrkans förhållande till staten med tanke på hennes uppgift ingalunda var idealiskt.

Utifrån dessa allmänna synpunkter lade konferensen i Sigtuna fram ett kyrkopolitiskt program i tio punkter. I dessa krävde man bl a att "Varje myndig svensk man eller kvinna skulle äga rätt att utträda ur svenska kyrkan utan att uppgiva något annat religionssamfund." Vidare önskade man, att prästernas löner skulle utgå i två delar. Den ena skulle vara ersättning för deras kamerala arbete och utgå av statsmedel, den andra för deras evangelisatoriska arbete och utgå ur de kyrkliga fonderna. Skolan skulle bli helt självständig i förhållande till kyrkan. Dock skulle kyrkan vara företrädd i skolans styrelser på olika nivåer främst för att vårda sig om religionsundervisningen. Om kyrka och skola skildes, skulle undervisningsministern inte längre vara föredragande i kyrkofrågor inför Kungl. Maj:t. Detta kunde i stället ske, i den mån det var aktuellt, genom en kyrkobyrå som fördes till justitiedepartementet.²⁰⁾ Här gick man alltså stick i stäv mot tidigare gängse uppfattning på kyrkligt håll, som, gentemot departementutredningens förslag om en uppdelning av kyrkliga frågor och undervisningsfrågor på olika departement, hävdade, att dessa borde föras till samma departement just för att markera hur intimt kyrka och skola hörde samman.²¹⁾ En annan konsekvens av att kyrka och skola skildes, stod det i de kyrkopolitiska riktlinjerna, blev att domkapitlen förvandlades till rent kyrkliga organ och då också borde få en sammansättning som svarade mot

18) Kyrkopolitiska riktlinjer, framlagda och granskade vid en privat konferens i Sigtuna den 10.2.1919, BMA, ÅBG.

19) Ibem.

20) Ibem.

21) Se ovan s 87, 90.

detta. På grund av kyrkans ändrade ställning gentemot staten skulle kyrkomötet komma att få en vidgad uppgift främst i inomkyrkliga frågor. På lokalplanet skulle skolärenden och liknande kommunala angelägenheter flyttas över till den kommunala representationen. Kyrkostämman och kyrkorådet skulle på detta sätt lättare kunna ägna sig åt kyrkans eget liv och arbete.²²⁾

Den konferens som varit samlad i Sigtuna såg alltså gärna att kyrkan och staten även i fortsättningen var förenade med varandra. Men inför denna förening skulle kyrkans självständighet skarpt markeras. De kyrkliga organen på olika nivåer skulle befrias från sådant, som kunde anses vara borgerliga uppgifter och mera ägna sig åt den "rent kyrkliga" verksamheten. Genom möjlighet till fritt utträde ur kyrkan skulle medborgarskap och kyrkotillhörighet inte längre på samma sätt som tidigare sammanfalla.²³⁾ Det kravet skulle också föras fram tio år senare i den s k biskopsmotionen 1929 vars främsta tillskyndare var Einar Billing²⁴⁾ som också spelat en framträdande roll vid Sigtunakonferensen 1919.

Sigtunakonferensens kyrkopolitiska riktlinjer, som ville hävda en fri kyrka i förening med staten, hade alltså överlämnats till biskopsmötet men var dock inte uttryckligen adresserade till detta. Så var emellertid fallet med en resolution som Stockholms prästsällskap antagit den 10 mars detta år. Man vände sig i denna "i en vördsam hemställan till den omedelbart sammanträdande Biskopskonferensen" och framhöll, att förhållandet mellan kyrka och stat nu kommit i ett sådant läge, att en nyorientering var nödvändig. Kyrkan borde inte i en sådan situation passivt invänta statsmakternas förslag utan själv lägga fram sitt förslag om hur, enligt hennes mening, relationerna mellan kyrka och stat borde gestaltas. Prästsällskapet uttryckte det önskemålet och förhoppningen, att biskopskonferensen skulle besluta om en utredning av förhållandet mellan kyrka och stat, vars resultat snarast kunde framläggas. De principer som Stockholms prästsällskap ansåg borde vara de grundläggande i detta sammanhang var de samma som framlagts vid "en privat konferens i Sigtuna den 10 febr. 1919". Skrivelsen var under-

22) Kyrkopolitiska riktlinjer.

23) Ibm.

24) Om den s k biskopsmotionen 1929 se Hessler 1964 s 238ff, Nilsson 1964 s 181ff. Kravet på fritt utträde ur kyrkan framfördes också bl a i Nathan Söderbloms tal vid kyrkliga mötet 1920. Söderblom 1920 s 68.

tecknad av J. Källander, J. Norrby och J. Lindskog.²⁵⁾

Det kyrkopolitiskt allvarliga läge som man upplevde vid årsskiftet 1918-1919 hade till följd, att man inom kyrkan strävade efter att få till stånd ett samlande kyrkopolitiskt program. Vid konferensen i Sigtuna, som f ö skulle följas av ytterligare en, deltog kyrkoledare från olika läger bl a också ledande A.S.P.män. A.S.P. utarbetade själv i viss samverkan med Sigtunakonferenserna ett kyrkopolitiskt program.²⁶⁾ I februari 1919 samlades A.S.P:s centralstyrelse och kretsstyrelsernas representer i Stockholm, där man enades om "riktlinjer för kyrkans ställning och verksamhet i närvarande tid". Man kom fram till att kyrkans ideala ställning var att vara folkkyrka och frikyrka, men att detta stötte på så många praktiska svårigheter, att ett bibehållande av statskyrkoformen var det som f n var det bästa. Men förutsättningarna för detta var, att kyrkan fritt fick förkunna Guds ord och förvalta sakramenten och fick behålla sin organisation och egendom intakt.²⁷⁾

Dessa riktlinjer från A.S.P. hade biskopsmötet tillgång till när man skulle diskutera kyrka-statfrågan.²⁸⁾ På biskopsmötets bord låg emellertid ännu en A.S.P.skrivelse, som var direkt adresserad till biskopsmötet. Den kom från Södra Ångermanlandskretsen, som i början av mars varit samlad till överläggningar i Härnösand och då beslutat att ingå till biskopskonferensen "med följande värdsamma hemställen". Man hänvisade till

25) Stockholms prästsällskaps resolution den 10.3.1919, BMA, ÅBG.

J. Källander 1861-1934. Teol dr. Kh i Hedvig Eleonora församling. Led. av sv. kyrkans diakonistyreelse. Led. av Stockholms stads konsistorium. Deltog i kyrkomötet 1920. K. hade tagit "starka intryck av biskop J.A. Eklund och folkkyrkotanken." Hellström 1951 s 148f, Svenska män och kvinnor 4 s 386.

J. Norrby 1870-1936. Teol dr. Föreståndare för Ersta diakonissanstalt. Svenska män och kvinnor 5 s 549f.

J. Lindskog 1869-1948. Teol dr. Kh i Brännkyrka förs. Första förslagsrummet till professur i systematisk teologi i Lund 1913 och andra förslagsrummet till professur i dogmatik i Uppsala 1922. "En centralgestalt i den teologiska debatten i huvudstaden." Hellström 1951 s 73f, Svenska män och kvinnor 5 s 14f.

26) Björkquist 1931 s 204. Den andra kyrkopolitiska konferensen i Sigtuna leddes av biskop Lindberg, A.S.P:s ordförande.

27) Pehrsson 1928 s 80ff, Nilsson 1964 s 88.

28) Såväl A.S.P:s kyrkopolitiska riktlinjer som övriga handlingar som föredrogs i biskopsmötet vid behandlingen av kyrka-statfrågan finns förtecknade i protokollet. BM 1919 prot S 14.

att kraven på upplösning av banden mellan kyrka och stat "framfördes i vida kretsar bland vårt folk med allt större och större styrka." Också från kyrkligt håll hade det stundom krävts en skilsmässa, eftersom staten blev allt maktfullkomligare och kyrkan som en följd härav kom att sitta allt mera trångt. Man borde emellertid ha klart för sig vilka svårigheter en skilsmässa innebar. Södra Ångermanlandskretsen befarade, att en sådan kunde ske genom en kupp av de politiska makthavarna. Det gällde därför, att kyrkan inte var oförberedd, utan att den hade utrett och övervägt, vad olika alternativ skulle innebära. "En grundritning, redan innan ev. skilsmässa av riksdagen beslutes, för kyrkans uppbyggande i ny form har synts kretsen alldeles nödvändig." En sådan ritning måste åtminstone i sina huvuddrag snarast vara klar. Det borde också undersökas om det fanns möjlighet till "utjämning och försoning mellan kyrkan, stiftelsen och de frikyrkliga". I händelse av skilsmässa vore det olyckligt med en splittrad svensk kristenhet. Man borde emellertid också utreda tänkbara situationer, om sambandet mellan kyrka och stat bestod. Om "blivande nya makthavare" försökte tvinga kyrkan i sin tjänst och utnyttja henne till stöd för en "ny politisk regim", hur långt skulle kyrkan då kunna sträcka sig?²⁹⁾ Med "blivande nya makthavare" torde man åsyftat en helt socialdemokratisk regering, som efter författningsreformerna 1918 inte längre syntes som en omöjlighet.

Visserligen fortsatte skrivelsen, kunde man mot dessa förberedande åtgärder invända, att de kanske skulle bidra till att framkalla vad "ingen kyrkans vän önskar" nämligen en skilsmässa mellan kyrka och stat.³⁰⁾ Man gav alltså uttryck för samma uppfattning som bl a flera av biskoparna gjort. Om det togs initiativ från kyrkligt håll, kunde utvecklingen påskyndas i en icke önskad riktning. Man kunde som Gottfrid Billing uttryckt det "väcka björnen". Men med tanke på risken för en kupp från statsmakternas sida ansåg ändå prästerna i Ångermanland, att kyrkan måste handla nu, så att den skulle "vara rustad", om det behövdes.³¹⁾

Nu kände man visserligen till, att A.S.P:s centralstyrelse planerade att dra upp riktlinjerna för svenska kyrkans framtida kyrkopolitik.³²⁾

29) Till Biskopskonferensen, Stockholm. Skrivelse från Södra Ångermanlandskretsen av A.S.P., BfA, ÅBG. Skrivelsen var undertecknad av bl a domprosten Per Söderlind, Härnösand.

30) Ibm.

31) Ibm.

32) Ibm.

Som vi sett hade A.S.P. vid denna tid redan gjort detta. Men det var något som Södra Ångermanlandskretsen av A.S.P. inte ville vara med om, ty A.S.P., sade man, fick inte bli "någonting analogt med en regerande riksdag". Svenska kyrkan skulle i stället ledas av biskoparna, ty den var en episkopalkyrka, och därför borde biskoparnas inflytande i kyrkliga frågor öka. "Och i en stund av kanske allmän villrådighet, förvirring och ångest har kyrkfolket rätt att från episkopatet vänta signalerna och klara signaler till samling, ordning och uppbyggelse". Med tanke på den sekretess och försiktighet som behandlingen av dessa ömtåliga frågor krävde, var också biskopskonferensen den lämpligaste instansen.³³⁾

Därför önskade Södra Ångermanlandskretsen av A.S.P. till "Biskopskonferensen framställa en varm, värdsam bön", att då utvecklingen nu syn-tes gå mot en skilsmässa mellan kyrka och stat, konferensen ville uppgöra riktlinjer för ordnandet av de kyrkliga förhållandena i händelse av skilsmässa, "så att uppbyggandet av den fria folkkyrkan må kunna företagas icke på måfå och under villrådigt farlande åt olika håll utan på ett fast, säkert och målmedvetet sätt".³⁴⁾

Till biskopsmötets diskussion i kyrka-statfrågan hade också Söderblom författat en kort inlaga. Han hade tidigare givit uttryck för tanken, att han ansåg det olyckligt, om banden mellan kyrka och stat måste slitas. Men han hade också betonat, att det var viktigt att hålla fast vid, att kyrkan ingalunda stod eller föll med statens stöd. Kyrkans nuvarande förhållande till staten var heller inte ur alla synpunkter tillfredsställande. I Söderbloms skriftliga inlaga till biskopsmötet återfinnes samma tankar. Det torde, menade Söderblom, bland biskoparna endast finnas den meningen, "att det vore en mycket kännbar förlust både för riket och för kyrkan, om den hävdvunna nära förbindelsen upplöstes". Men man skulle också vara klar över, fortsatte han, att förhållandena kunde bli sådana, att kyrkans förbindelse med staten blev olidlig.³⁵⁾

33) Ibm.

34) Ibm.

35) Om förhållandet mellan kyrkan och staten. Bilaga B, BMA, ÅBG. Skrivelsen är inte undertecknad men det råder inget tvivel om att det är denna som i protokollets förteckning över skrivelser som föredrogs i kyrka-statfrågan benämnes "En skrivelse i ärendet av ärkebiskopen".

Söderblom henställde nu, att biskopsmötet skulle låta utreda frågan om kyrkans ställning till staten. Dels på grund av den utbredda missuppfattningen att kyrkans existens skulle vara beroende av förbindelsen med staten, dels därför att det fanns "i detta stycke åtskilliga önskemål i kyrkans välförstådda intresse".³⁶⁾

I det allvarliga kyrkopolitiska läget kring 1918-1919, då man inom kyrkan i olika sammanhang samlades för att dra upp riktlinjer för hur kyrkan skulle agera i den nya situationen, har man också på kyrkligt håll utanför biskopsmötet räknat med, att detta skulle spela en ledande roll. Såväl konferensens i Sigtuna som A.S.P:s kyrkopolitiska riktlinjer överlämnades till biskopsmötet. Men dessutom inkom dit ett par skrivelser, som var direkt adresserade till biskopsmötet och som gav uttryck för uppfattningen, att det var biskoparna som hade det yttersta ansvaret för, att det från kyrkans sida vidtogs åtgärder för att möta den kommande utvecklingen. Den åsikten hade Stockholms prästsällskap. Ännu intressantare är kanske att en av A.S.P:s "kretsar", den i södra Ångermanland utvecklade samma uppfattning i direkt polemik mot att A.S.P., enligt deras mening i detta sammanhang helt felaktigt trädde fram och försökte ta ledningen i kyrkan. Det var i stillet episkopatet, menade Ångermanlandsprästerna, som i synnerhet i dessa svåra tider skulle leda kyrkan. Det var därifrån som man i en tid av "förvirring och ångest" skulle vänta "klara signaler till samling, ordning och uppbyggelse".

Den diskussion som följde i biskopsmötet, sedan de olika skrivelserna föredragits, finns tyvärr inte refererad i protokollet. Konklusionen av Gottfrid Billings inlägg finns dock med, och det har alltså varit hans linje som biskoparna slöt upp kring. Billing betonade värdet av att kyrka och stat var förenade, och det borde undersökas, vad som kunde göras, för att samarbetet dem emellan skulle bli allt mer välsignelserikt.³⁷⁾ Det senare tyder på att allt kan ske inte var väl beställt sett ur kyrkans synpunkt.

Billings inlägg visar, att han inte lika markant som t ex Söderblom och de som stod bakom Sigtunakonferensens kyrkopolitiska riktlinjer, betonade kyrkans krav på frihet och självständighet, utan var mer angelägen om, att banden mellan stat och kyrka bevarades. Men det rör sig här mer

36) Ibm.

37) BM 1919 prot § 14. Det samtidigt pågående frikyrkomötet kom till ett helt annat resultat i kyrka-statfrågan och uttalade sig för en upplösning av bandet mellan kyrka och stat. Frikyrkofrågor 1919 s 15.

om nyansskillnader och taktisk bedömning av vad som var ett lämpligt utspel. I stort har biskoparna varit ense.

Billing skulle få tillfälle att närmare utveckla sina synpunkter. På hans förslag beslöt nämligen biskopsmötet att i en skrivelse vända sig till svenska kyrkans församlingar och präster och klagöra biskopsmötets syn på kyrka-statfrågan.³⁸⁾ Detta skulle bli det andra av de tre s k herdabrev som biskopsmötet utsände under dessa år. Det uppdrogs åt initiativtagaren, Gottfrid Billing, att författa brevet.³⁹⁾ I kapitlet om de tre herdabreven påpekas det uppseendeväckande i att Billing dels väckte detta förslag dels åtog sig författarskapet. Han hade tidigare varit den bland biskoparna som ivrigast förfäktat, att biskopsmötet inte skulle göra offentliga uttalanden utan endast vara ett forum för enskilda överläggningar mellan biskoparna. Gottfrid Billings "omvändelse" markerar att man nu kommit in i en "ny tid för svenska kyrkan". Också han upplevde att det nu var "förändringens år".⁴⁰⁾

I biskopsmötets herdabrev 1919 till Sveriges kyrkoförsamlingar påpekades, med syftning på det aktuella kyrkopolitiska läget, att det "särskilt i dessa dagar" var aktuellt med "vår svenska lutherska kyrkas ordning och verksamhetsformer". Biskoparna ville slå fast, att kyrkans organisationsform ur viss synpunkt var av underordnad betydelse nämligen på det sättet, att någon särskild organisation inte var "av Herren fastställd eller tillrättad". Den var en lämplighetsfråga och kunde därför växla i olika tider. Det enda väsentliga var, att den var så ordnad, att kyrkan bäst kunde fullgöra sin "första och sista uppgift, som hon fått sig av Herren anförtrodd", nämligen att "utdela syndaförlåtelsens evangelium".⁴¹⁾

I sin verksamhet kunde kyrkan inte undgå att komma i kontakt med staten. I synnerhet som "samma slutmål är av Herren satt för kyrkans och statens kallelsegärning". Stat och kyrka borde därför samverka, vilket inte innebar att de skulle "trälbinda" varandra. Staten fick inte bli en kyrkostat och kyrkan inte en statsinstitution. I polemik mot den uppfattning, som i Arthur Engberg hade sin främste talesman, att kyrkan var en gren av statens verksamhet, betonades i herdabrevet att så

38) Ibm.

39) Ibm.

40) Citaten rubriker i Nilsson 1964 s 78 och Eckerdal 1970 s 183.

41) Till Sveriges kyrkoförsamlingar. Tryckt i SKT nr 32-33 1919.

icke var fallet. Svenska kyrkan var icke en statskyrka "i detta ords egentliga mening". Den var framför allt en svensk folkkyrka, som hade sitt uppdrag av Gud.⁴²⁾

Ett förtroendefullt samarbete mellan stat och kyrka skulle emellertid vara till "ovärderligt gagn" för Sveriges folk, fortsatte herdabrevet. Den långa traditionen av ett samarbete dem emellan borde inte brytas. Naturligtvis kunde man tänka sig, att relationerna dem emellan delvis ändrades, allt efter som tidsförhållandena ändrades, men en upplösning av banden skulle vara olycklig. Det skulle vara till nackdel för staten men också för kyrkan, som då skulle få svårt att fungera som folkkyrka och nå hela folket med evangelium. "Så bör då strävandet gå ut på att undanröja hindren och bereda förutsättningar, för att stat och kyrka i inbördes frihet och hjälpräckning må kunna med varandra samarbeta till allt rikligare välsignelse för Sveriges folk."⁴³⁾

Biskopsmötet önskade alltså bevara sambandet mellan stat och kyrka men ville samtidigt betona kyrkans självständighet och särart innanför detta samband. Att tiden kunde kräva, att relationerna mellan kyrka och stat, även med ett bibehållet samband ändrades, var man klar över.

Utfärdandet av detta herdabrev var en av biskopsmötets konkreta åtgärder, när det gällde att bemöta den allvarliga kyrkopolitiska situationen i början av 1919. Man ville delge svenska kyrkans församlingar episkopatets syn på kyrkans ställning och funktion.

Den andra åtgärden som biskopsmötet vidtog, också denna på Billings initiativ, var att tillsätta en nämnd vars uppgift var att "i samråd med biskoparna och andra personer som de må finna nödvändiga och lämpliga att rådfråga, utreda kyrkans ställning". Då det rörde stor oklarhet om kyrkans "verkliga ställning" skulle nämnden undersöka, hur sambandet mellan kyrka och stat skulle vara utformat, för att kyrkan på bästa sätt skulle kunna fullgöra sin uppgift som en evangelisk luthersk folkkyrka. Att det skulle vara olyckligt med en upplösning av banden dem emellan ville man emellertid från början fastslå. Nämndens uppgift var alltså närmast att utreda huruden kyrkans ställning borde vara, för att den fritt skulle kunna verka under ett bevarat samband med staten.⁴⁴⁾

Till ledamöter i biskopsmötets nämnd utsågs häradshövding Ribbing i Uppsala, kyrkoherde Nils Widner, Saltsjöbaden samt docenterna K.B. West-

42) Ibm.

43) Ibm.

44) BM 1919 prot S 14.

man, Uppsala och O. Holmdahl, Lund.⁴⁵⁾

Också vid biskopsmötet 1920 diskuterades kyrka-statfrågan. En ny konferens hade hållits i Sigtuna denna gång under biskop Ludvig Lindbergs ordförandeskap för att diskutera kyrkopolitiska riktlinjer för svenska kyrkan.⁴⁶⁾ Också denna gång hade resultatet av förhandlingarna tillställts biskopsmötet. Vidare hade biskoparna tillgång till A.S.P:s kyrkopolitiska riktlinjer,⁴⁷⁾ som nu fastställts vid A.S.P:s årsmöte i Skara.⁴⁸⁾

Från ordföranden i biskopsmötets nämnd för kyrka-statfrågan, häradshövding Ribbing, förelåg ett betänkande. Några egentliga sammanträden hade nämnden inte haft sedan den mottagit sitt uppdrag. Genom tillfälliga samtal mellan ledamöterna hade man emellertid kommit fram till vissa grundläggande principer, som man nu förelagt biskopsmötet.⁴⁹⁾

Nämnden ansåg det önskvärt, att kyrkans förbindelse med staten bevarades. Det gav de bästa möjligheterna för kyrkan att nå hela folket. Men det var också till statens fördel, att förbindelsen bevarades. Den kunde givetvis medföra slitningar, som visserligen kunde dämpas genom uppgörelser av olika slag, men som aldrig helt kunde elimineras.⁵⁰⁾

Det var uppenbart, fortsatte Ribbing i sin skrivelse, att man i Sverige för närvarande upplevde en sådan spänning "i högre grad än under den närmast föregående tiden". Innebar detta att en nyorientering av förhållandet kyrka-stat var påkallat? Det är möjligt att nämndens ledamöter här inte var helt ense. Ribbing, som stod som ensam undertecknare av betänkandet, påpekade, delvis stridande mot vad han tidigare sagt, att ledamöterna i nämnden ännu inte hade haft "tillfälle att komma till någon gemensam uppfattning härutinnan".⁵¹⁾

Ribbing ville emellertid lägga fram sin rent personliga mening. Han ansåg det inte önskvärt, att man försökte påskynda en uppgörelse mellan kyrka och stat. Man kunde nämligen förutsätta, att statsmakternas at-

45) Ib.m.

46) Björkquist 1931 s 204.

47) BM 1920 prot S 23.

48) Nilsson 1964 s 88.

49) Ribbing t Biskopsmötet 17.3.1920, BMA, ÄBG.

50) Ib.m.

51) Ib.m.

tityd till kyrkan skulle ändras i framtiden. Även om ett nytt samhälle skulle danas, kunde staten inte klara sig utan den stora ideella faktor, som kyrkan utgjorde. När staten hade fått detta klart för sig, kunde man vänta sig bättre relationer mellan kyrka och stat.⁵²⁾

Detta uteslöt inte, fortsatte Ribbing, att man under den närmaste framtiden kunde vänta sig hårda angrepp mot kyrkan. Dessa måste kyrkan naturligtvis i tal och skrift bemöta. Däremot syntes det "under inga förhållanden överensstämmande med god kyrkopolitik att reagera mot den missaktning mot kristendom och kyrka, som må kunna utläsas ur dylika förslag och yttranden, genom att inleda åtgärder för upplösande av förbindelsen mellan kyrka och stat". Det var endast om staten försökte påtvinga kyrkan sådana villkor för en fortsatt samverkan, att kyrkan inte längre fritt fick förkunna evangelium, som man fick ta ett sådant steg. Men då var det också "en självklar nödvändighet".⁵³⁾

Skulle den situationen uppkomma, blev frågan om den kyrkliga egendomen aktuell. Ribbing hade några rent principiella synpunkter på denna fråga och redogjorde för olika detaljundersökningar, som nämnden planlagt för att belysa dessa problem.⁵⁴⁾

När Ribbings betänkande föredragits i biskopsmötet förklarade biskoparna "sitt gillande av de där uttalade allmänna grundsatserna".⁵⁵⁾

I samband med föredragningen av Ribbings skrivelse påpekade ärkebiskopen den oklarhet, som rådde i fråga om prästboställenas rättsliga ställning. Det blev nämndens uppgift att närmare försöka belysa detta problem. Till biskopsmötet 1924 lämnade den ett PM med anledning av kyrkofondskommitténs betänkande angående den kyrkliga egendomens för-

52) Ibm.

53) Ibm.

54) Ibm. De detaljundersökningar som planlagts av nämnden avsåg: 1. Redorörelse för de kyrkliga funktionärernas verksamhet för rent statliga uppgifter. 2. Framställning av huvuddragen av den svenska kyrkans rättsliga ställning. 3. Historik över kyrkopolitiska förhandlingar och beslut angående den svenska kyrkans frihetskrav. 4. Framställning av förhållandet mellan kyrkan och statsmyndigheterna i våra skandinaviska grannländer. Ribbing påpekade också att efter hand "torde andra lämpliga ämnen för ett behövligt upplysningsarbete komma att yppa sig." Den enda utredning som nämnden presterade under den tid som denna undersökning omspanner var det nedan angivna yttrandet med anledning av kyrkofondskommitténs förslag angående den kyrkliga egendomen.

55) BM 1920 prot 3 23.

Biskoparnas förhandlingar på biskopsmötena mellan 1919 och 1924 präglades i stor utsträckning av det allvarliga kyrkopolitiska läget, och man övervägde, hur kyrkan på olika sätt skulle möta attackerna, som riktades mot den. Som ett av de allvarligaste angreppen upplevde man, som tidigare påpekats, det engbergiska förslaget om slopandet av kyrkomötets veto. Med denna fråga sammankopplades på biskopsmötet 1920 diskussionen om stiftsmötenas inordnande i den kyrkliga organisationen.

Det första stiftsmötet hade hållits i Kalmar stift 1906 under biskop Totties ledning. I flera andra stift började under de närmast följande åren stiftsmöten hållas. 1920 fanns de som fast institution i nio stift. De gav bl a lekmännen möjlighet att göra sin röst hörd i kyrkliga frågor på stiftsplanet.⁵⁷⁾ Diskussionen om stiftsmötena på biskopsmötet 1920 var insatt i sammanhanget, hur man från kyrkans sida skulle möta de angrepp, som syftade till att "underminera kristendomens ställning"⁵⁸⁾ i landet. Det är ingen tvekan om, att de strävanden som man från ledande kyrkligt håll lade i dagen vid denna tid för att stärka lekmännens inflytande i kyrkan - förutom att det givetvis var ett utslag av den allmänna demokratisering som ägde rum vid denna tid och ett fullföljande av en utveckling som börjat kring sekelskiftet - också var insatta i en medveten kyrkopolitik. Kunde det visas att kyrkan hade en bred förankring bland folket och inte bara var en angelägenhet för biskopar och präster skulle mycket vara vunnet för hennes del i den kyrkopolitiska kampen. Det allmänna kyrkliga mötet 1920, då det för första gången förekom valda lekmannaombud, var ett utslag av detta. Den debatt som samma år fördes i biskopsmötet om stiftsmötenas fastare inordnande i den kyrkliga organisationen ett annat.⁵⁹⁾

Till ärendets behandling i biskopsmötet fanns dels en utredning om stiftsmötenas förekomst och organisation i de olika stifteten dels ett utlåtande av ärkebiskopen.⁶⁰⁾ Hjalmar Danell, som tidigt visat intres-

56) BM 1924 prot § 11. Nämndens PM finns också i BMA, ÅBG. Om Kyrkofondskommitténs betänkande se Nilsson 1964 s 119ff.

57) Se fr a Rodhe 1926 s 177ff. Se också Malmeström 1950 s 209, 241f, Holm 1968 s 109.

58) BM 1920 prot § 8.

59) Om allmänna kyrkliga mötet 1920 se ovan s 118f med litt.hänvisningar i not 35. Ett annat exempel på den vikt man nu började lägga vid lekmännens insatser i kyrkan är bildandet av Svenska kyrkans lekmannaförbund - Kyrkobröderna hösten 1918. Björkquist 1931 s 224f, Wifstrand i NTU 1955 sp 607ff.

60) BM 1920 prot § 8.

se för stiftsmöten⁶¹⁾ föreslog nu, att ett för hela kyrkan gemensamt kyrkligt möte organiserades. På stiftsplanet skulle detta motsvaras av stiftsmöten som bl a skulle välja representanter till det kyrkliga möte som borde inrättas på riksplanet.⁶²⁾

Liknande tankar hade varit aktuella tidigare. Biskop Tottie hade motionerat vid 1908 års kyrkomöte om införande av en synodalordning i svenska kyrkan med stifts- eller provinsialsynoder som underlag för det allmänna kyrkomötet.⁶³⁾ Danell hade tidigare föreslagit, att stiftsmötena skulle organiseras som stiftssynoder med uppgift att bl a välja lekman-naombud till kyrkomötet och eventuellt deltaga i biskopsvalen.⁶⁴⁾

Orsaken till att frågan nu fått förnyad aktualitet var Arthur Engbergs förslag om slopande av kyrkomötets veto. Detta skulle medföra, att kyrkomötet fick en väsentligt försvagad ställning, menade Danell. För att kyrkfolkets röst skulle kunna göra sig hörd i ett sådant läge, önskade han, att stiftsmötena fick en fast ställning och att ett "gemensamt kyrkligt möte" inrättades på riksplanet vid sidan av kyrkomötet.⁶⁵⁾ I praktiken torde detta ha inneburit att de s k allmänna kyrkliga mötena fick en fastare ställning som ett topporgan för stiftsmötena.

Biskopsmötet beslöt att stiftsmötena skulle inordnas i den kyrkliga organisationen. Dock ville man inte nu ta det steget utan man skulle vänta, tills de nått "nödig utveckling".⁶⁶⁾

Om behandlingen av Danells förslag angående en fastare organisation för de allmänna kyrkliga mötena finns inget utsagt i protokollet. Däremot kan påpekas att vid det tionde allmänna kyrkliga mötet, som började dagen efter biskopsmötets avslutning, deltog för första gången i dessa mötens historia valda lekman-naombud från församlingarna. De valda lekman-naombuden uppgick till ca 500.⁶⁷⁾ Mötet blev på det sättet som Svensk Kyrkotidning uttryckte det "ett kyrkomöte i stort".⁶⁸⁾

61) Se ovan s 103.

62) BM 1920 prot § 8.

63) Rodhe 1926 s 178.

64) Se ovan s 103.

65) BM 1920 prot § 8.

66) Ibm.

67) Om allmänna kyrkliga mötet 1920 se ovan s 118f med litt.hänvisningar i not 35.

68) SKT nr 14 1920.

Biskopsmötet utvecklade stor aktivitet under de för svenska kyrkan kritiska åren vid första världskrigets slut. Efter att tidigare ha sammanträtt mycket sporadiskt sammanträdde biskopsmötet årligen under åren 1917-1920. Kyrka-statfrågan stod framför andra i blickfånget. Dels var frågan om skilsmässa mellan kyrka och stat aktuell dels hotades kyrkan å andra sidan att förvandlas till ett rent statsorgan. Inom biskopsmötet ägnade man stor uppmärksamhet åt kyrkans organisationsform. Det är också uppenbart att man på olika håll inom kyrkan under dessa år i stor utsträckning förväntade, att biskopsmötet skulle spela en ledande roll. De skrivelser som från kyrkliga organisationer ställdes till biskopsmötet också i kyrka-statfrågan vittnar om detta. Biskopsmötet tillmötesgick också dessa förväntningar och utvecklade i herdabrev till svenska kyrkans församlingar sin syn på den aktuella kyrkopolitiska situationen och frågorna om kyrkans organisationsform. särskilt vad gällde relationerna till staten. Man tillsatte också en nämnd för att närmare utreda dessa frågor.

Över huvud kom biskopsmötet under dessa år att i stor utsträckning ägna sig åt frågor som kan sägas falla inom problemkomplexet kyrka-stat men som här inte kan närmare behandlas. Som exempel på sådana frågor må nämnas kristendomsundervisningen i skolorna, borgerlig begravning och frågan om kyrkomötets och Kungl. Maj:ts inbördes kompetens, när det gällde att anta kyrkliga böcker.⁶⁹⁾

69) Frågan om kyrkans böcker, kyrkomötet och Kungl. Maj:t behandlas av docent L. Eckerdal.

KAPITEL 12. BISKOPSMÖTET FÅR ALLT FASTARE FORMER.

Biskopsmötets stadga.

Vid biskopsmötet 1917 kom frågan om biskopsmötets ställning upp till behandling.¹⁾ Vi har tidigare sett, att Danell önskade ge institutionen en fastare ställning i kyrkostvrelsen, men att han önskade, att Söderblom skulle föra fram förslaget därom till biskopsmötet, eftersom han menade att flera andra biskopar, och här tänkte han väl främst på Billing, var motståndare till en sådan utveckling. 1917 ansågs tydligen tiden vara inne att föra fram förslaget. Protokollet lämnar ingen upplysning om, vem som nu föreslog ämnet till behandling, men det verkar plausibelt, att det var Söderblom, som tagit Danells förslag ad notam. Man torde kunna räkna med att Söderblom, med sin starka tro på biskopsämbetets betydelse, sin övertygelse om att kyrkan behövde ett organ som kunde föra dess talan, inte minst när det gällde kontakten med andra kyrkor, gärna såg en utveckling av biskopsmötet hän mot ett centralt kyrkligt organ.²⁾

Biskopsmötet 1917 uttalade sig för "fastare och regelbundnare arbetsformer för biskopskonferensen".³⁾ Med tanke på att biskoparnas majoritet tidigare uppfattat den som ett forum för enskilda överläggningar mellan biskoparna är det förvånansvärt, att man tydligen utan diskussion nu enades om "fastare och regelbundnare arbetsformer". Man kan förmoda, att det var den i många avseenden förändrade situationen för kyrkan som här spelade in. Det som i det föregående avsnittet betecknats som "förändringens år" hade börjat brvta in. Utvecklingen i Tyskland och Ryssland, den politiska radikaliserings i Sverige var visserligen endast i sin begynnelse men kunde ändå inge farhågor. Man skall inte heller glömma bort den allmänna oro och osäkerhet som världskriget skapat.

Som vi tidigare sett såg man som en av biskopsmötets viktigaste uppgifter vara att förbereda kyrkomötet. Detta underströks återigen 1917 då man beslöt, att om kyrkomöte skulle hållas nästkommande år, skulle bi-

1) BM 1917 prot § 6.

2) Om Söderbloms syn på biskopsämbetets betydelse i ekumeniska sammanhang se kap 13.

3) BM 1917 prot § 6.

skopsmötet sammankallas en å två dagar i förväg.⁴⁾

Det var emellertid uppenbart, att man i biskopsmötet såg någonting mera än ett förberedande organ för kyrkomötet. Man ansåg nämligen, att biskoparna i fortsättningen borde sammanträda minst vartannat år. De frågor som man då skulle behandla, förutsatte man skulle vara ordentligt beredda.⁵⁾

Man skulle undersöka möjligheterna att få ersättning för biskoparnas resor till biskopsmötena, vilket ytterligare vittnar om, att man nu var beredd att låta biskopsmötet få en mera officiell ställning och alltså uppge dess enskilda karaktär.⁶⁾

Något biskopsmöte före kyrkomötet 1918 kom emellertid inte till stånd. Förklaringen torde ha varit den, att detta kyrkomöte var sammankallat i princip endast för att behandla en fråga, nämligen prästernas dyrtidstillägg. Såväl ecklesiastikministern som kyrkoledningen försökte också begränsa kyrkomötet, så att det endast skulle behandla denna fråga. I stället var man inställd på ett nytt kyrkomöte 1920.⁷⁾ Biskoparna samlades emellertid till överläggningar en dag under själva kyrkomötestiden.⁸⁾

Den fråga som framför andra föranlett biskopsmötet 1919 var kyrka-stat-frågan.⁹⁾ Som första överläggningsämne denna gång tog man upp frågan om biskopsmötets arbetsformer. Ett av ärkebiskopen samt biskoparna Danell och Eklund uppgjort förslag till "fastare och mera regelbundna arbetsformer för biskopsmötet" framlades.¹⁰⁾ Det är oklart på vems initiativ detta förslag utarbetats. Vid biskopsmötet 1917, när frågan behandlades, gavs nämligen inget sådant uppdrag. Ej heller diskuterades frågan 1918. Det direkta initiativet kan ha utgått från ärkebiskopen. Adjungeringen av Danell och Eklund kunde möjligen ha berott på ett beslut vid 1907 års biskopsmöte, då dessa båda utsågs "att särskilt söka giva akt på förefallande omständigheter som kunde föranleda att biskoparna samlades till gemensamma överläggningar".¹¹⁾ Både Danell och Ek-

4) Ibm.

5) Ibm.

6) Ibm.

7) Ekström 1922 s 87ff, Gerda Billing 1955 s 29, Arvastsson 1959 s 86, Moberger 1963 s 150. Se också KM 1918 ärkebiskopens hälsningstal.

8) BM 1918 prot.

9) Se nedan s

10) BM 1919 prot § 2.

11) Se ovan s 70.

lund visade också vid denna tid intresse för biskopsmötets utveckling. Danell hade, som tidigare berörts, 1914 framlagt förslag om dess infogande i kyrkostyrelsen,¹²⁾ och Eklund skulle året därpå föreslå inrättandet av en biskopsmötets delegation. Det kan naturligtvis också ha varit Danell eller Eklund som tog det direkta initiativet till utarbetandet av stadgan.

Biskopsmötet antog 1919 för sin verksamhet en stadga, som omfattade fyra punkter.¹³⁾ I den första bestämdes att biskopsmötet skulle bestå av rikets samtliga biskopar.¹⁴⁾ Det skulle sammanträda minst vartannat år under ärkebiskopens ordförandeskap. Denne skulle också avgöra, var biskopsmötena skulle hållas. Det förutsattes dock, att sammanträdena som regel skulle förläggas till Stockholm. Februari eller mars skulle vara den normala sammanträdestiden. Det som tidigare gång på gång under biskopsmötets historia framhävts, att det skulle fungera som ett förberedande organ för kyrkomötet, fastslogs nu i dess stadga, då det bestämdes, att biskopsmötet skulle sammanträda varje år, då kyrkomöte hölls.¹⁵⁾

I punkt två bestämdes, att biskopsmötets vice ordförande och sekreterare skulle utses av biskoparna för en tid av två år.¹⁶⁾

Punkt tre fastslog, att biskoparna senast en månad före biskopsmöte skulle till ärkebiskopen inlämna förslag till överläggningsämnen.¹⁷⁾ Detta var i stort sett endast en kodifiering av den praxis man följt allt sedan biskopsmötet 1902. Föredragningslistan skulle utsändas till

12) Se ovan s 101ff.

13) BM 1919 prot § 2.

14) Ibm. Det säges i stadgan ingenting om pastor primarius. Denne deltog normalt i biskopsmötena 1902-12. 1914-1921 deltog han däremot inte, vilket förmodligen berodde på att pastor primarius Håhl var tjänstledig från 1911. Tjänsten var vakant till dess att Widner 1921 utnämndes på den. Se härom Hellström 1951 s 458f. Före biskopsmötet 1922 skrev Söderblom till G. Billing och frågade om inte Widner borde inbjudas att deltaga. Söderblom t G. Billing 13.4. 1922, GBS, LUB. 1922 blev Nils Widner formligen installerad i biskopsmötet. "Beslöts att anmoda pastor primarius i Stockholm Dr Nils Widner att infinna sig och deltaga i biskopsmötets förhandlingar och beslut." BM 1922 prot § 2. "Pastor primarius inträdde och tog plats i biskopsmötet." BM 1922 prot § 4. I fortsättningen deltog pastor primarius i biskopsmötets överläggningar.

15) BM 1919 prot § 2. Nästa gång sammanträdde biskopsmötet 1920 och sedan 1922 och 1924. Den i gängse översikter vanliga uppgiften att biskopsmötet efter 1919 sammanträdde årligen är således felaktig.

16) Ibm.

17) Ibm.

biskopsmötets medlemmar senast fjorton dagar före sammanträdet.¹⁸⁾ I punkt fyra bestämdes, att biskopsmötet skulle ha rätt att besluta om framställningar till Kungl. Maj:t och andra myndigheter.¹⁹⁾ Också detta var en kodifiering av tidigare praxis. Biskopsmötet hade som vi sett redan tidigare ingått till såväl Kungl. Maj:t som till centrala myndigheter med framställningar.

Vidare fastslogs i denna punkt att biskopsmötet skulle kunna göra uttalanden riktade till prästerskapet och församlingarna.²⁰⁾ Detta hade skett blott en gång tidigare nämligen 1917, alltså samma år som man började diskutera stadgan.²¹⁾ Frågan hade varit aktuell 1907, då Eklund understödd av Danell önskade, att man kunde finna en lämplig form, i vilken biskopsskollegiet kunde vända sig till Sveriges präster och församlingar. Förslaget avvisades då främst av Billing, som framhöll, att biskopsmötet tillsvidare borde bibehålla karaktären av enskilt möte. En viss framgång hade Danell och Eklund på det sättet, att man beslöt, att i vissa enskilda frågor skulle resultatet av biskoparnas överläggningar kunna publiceras.²²⁾ Detta skedde som vi sett första gången 1912.²³⁾ Danell hade 1914 åter fört fram sitt förslag, att biskopsmötet skulle kunna tala direkt till svenska kyrkans församlingar.²⁴⁾ 1917 hade detta skett för första gången, och Danell och Eklund hade nu fått sitt gamla önskemål tillgodosett i biskopsmötets stadga.

Det fastslogs också i stadgan, att biskopsmötet ägde att hänvända sig till organisationer och sammanslutningar inom landet och till "samfund, episkopat eller motsvarande kyrkliga myndigheter och sällskap eller andra organisationer utom landet".²⁵⁾ Biskopsmötet hade inte tidigare gjort några hänvändelser av den art som stadgan syftar på. Försök hade gjorts att intressera biskopsmötet för att å svenska kyrkans vägnar svara för kontakten med andra kyrkor, men detta hade i stort sett varit utan framgång. Söderblom hade här på ett tidigt stadium varit aktiv och försökt få biskopsskollegiet att taga del i arbetet på att upp-

18) Ibm.

19) Ibm.

20) Ibm.

21) Se mera härom kap 14.

22) Se ovan s 69.

23) Se ovan s 95f.

24) Se ovan s 101ff.

25) BM 1919 prot § 2.

rätta kontakter mellan svenska kyrkan och andra kyrkor.²⁶⁾ Danell hade i sitt förslag 1914 till utveckling av biskopsmötet pekat på att en väsentlig uppgift för biskopsmötet var att fungera som den svenska kyrkans talesman vid kontakter med andra kyrkor. Både Danell och Söderblom såg i biskopsämbetet en viktig faktor, när det gällde att få till stånd enhet mellan de kristna kyrkorna.²⁷⁾

Biskopsmötets stadga av år 1919 var alltså till en del en kodifiering av en praxis som man tidigare tillämpat. Så var fallet vad beträffar sättet att bestämma överläggningsämnen till sammanträdena. Likaså var betoningen av biskopsmötet som förberedande organ till kyrkomötet och dess möjlighet att göra framställningar till Kungl. Maj:t en anknytning till tidigare tankegångar och praxis.

Det nya i stadgan var, att biskopsmötet skulle sammanträda regelbundet och inte som tidigare endast före kyrkomötena eller när någon särskild fråga påkallade det. Vidare skulle biskopsmötet nu kunna göra offentliga uttalanden riktade till landets präster och församlingar. Det skulle också kunna träda i kontakt med organisationer och kyrkor inom och utom landet.

Biskopsmötet fick genom sin stadga 1919, vilken det sålunda själv antagit, en helt annan stabilitet än tidigare, och dess möjligheter att agera kom att utvidgas.

Enligt stadgan skulle biskopsmötet utse en vice ordförande. Gottfrid Billing valdes till den förste innehavaren av denna befattning.²⁸⁾ Tidigare hade ärkebiskopen själv skrivit protokollen. Till biskopsmötets sekreterare utsågs nu kyrkoherden i Klara församling i Stockholm, Gustaf Bokander.²⁹⁾

Biskopsmötets ständiga delegation.

Ytterligare fasthet i organisationen fick biskopsmötet 1920. Vid det då sammanträdande biskopsmötet hade biskop Eklund begärt, att man skulle ta upp till behandling frågan om böndagsplakatets form, som då

26) Se ovan s 82ff.

27) Om Söderbloms syn på biskopsämbetet se kap 13.

28) BM 1919 prot § 3. Efter Gottfrid Billings död 1925 valdes Danell till v ordf. BM 1925 prot § 3.

29) BM 1919 prot § 4. G. Bokander 1879-1949. Kyrkoherde i Klara församling i Stockholm 1918-1949. Biskopsmötets sekreterare 1919-1932. Hellström 1951 s 330f, SKT nr 46 1949.

var aktuell.³⁰⁾ Biskoparna ansåg det önskvärt, att bøndagsplakatet återfick sin gamla form och beslöt avlåta en skrivelse till Kungl. Maj:t med denna begäran. I händelse av att detta inte skulle bifallas, föreslog Eklund, att bøndagsplakatet skulle "utföras av", som han uttryckte det, "samtliga biskopar gemensamt". Rodhe menade emellertid, att detta skulle vara att överskrida biskopsmötets befogenheter.³¹⁾ Eklund hade också föreslagit, att man skulle diskutera en annan fråga nämligen inrättandet av en delegation som skulle fungera mellan biskopsmötena.³²⁾ Det råder ingen tvekan om att detta förslag var föranlett av striden om bøndagsplakatet. Båda frågorna är i protokollet hänfödda till samma paragraf, där de diskuteras parallellt. Paragrafen inledes med antydan om diskussionen i båda frågorna, och därefter kommer beslutet i dem båda. Man beslöt att utse en delegation "att vid behov fungera mellan biskopsmötena". Till medlemmar i denna delegation utsågs jämte ärkebiskopen biskoparna G. Billing och Danell. Suppleanter blev biskoparna Eklund och Lindberg.³³⁾ I det labila kyrkopolitiska läge som rådde 1920, ville man uppenbarligen skapa möjligheter för kyrkan att handla snabbt, om fler incidenter i stil med striden om bøndagsplakatet skulle inträffa.

Biskoparna försöker utverka fria resor till biskopsmötena.

Strävandena att allt mera göra biskopsmötet till en officiell institution skulle fortsätta. Vid biskopsmötet 1922 hade punkt fem på föredragningslistan följande lydelse: "Kan något göras för att biskopsmötena må bli ej blott som nu en privat sammanslutning utan få en mera officiell karaktär med rätt för deltagarna till reseersättning och dagtraktamente".³⁴⁾

Frågan om reseersättning för biskoparna för deras deltagande i biskopsmötena hade som vi sett diskuterats också 1917. Gottfrid Billing tog upp frågan igen 1919. I ett brev till Söderblom föreslog han att man skulle söka utverka reseersättning ur biskopsfonden för att täcka biskoparnas resekostnader i samband med biskopsmötena. Hans motivering

30) BM 1920 föredragningslistan.

31) BM 1920 prot § 15.

32) BM 1920 föredragningslistan.

33) BM 1920 prot § 15. Efter Gottfrid Billings död 1925 utgjordes delegationen av ärkebiskopen, Danell och Eklund. Suppleanter: Lindberg och Einar Billing.

34) BM 1922 föredragningslistan.

för detta var, att biskopsmötet nu hade blivit "ett stycke institution, med vilken Kungl. Maj:t kommunicerar".³⁵⁾

Söderblom tog upp frågan med ecklesiastikminister Rydén som ställde sig positiv.³⁶⁾ Strax därefter avgick emellertid Rydén från sin statsrådspost och efterträddes av den mot kyrkan betydligt aggressivare Olof Olsson och frågan tycks då ha fallit.

Biskoparna tog alltså upp den igen på biskopsmötet 1922. Vid ärendets behandling påpekade Billing, att den första biskopskonferensen sammankallats av konungen. Uppenbarligen ville han med detta understryka den officiella karaktär, som biskopsmötet i sin begynnelse haft. Han yrkade nu på, att man borde göra framställning om reseersättning för biskoparna. Åtminstone en resa till Stockholm per år borde vara skäligt. Som jämförelse nämnde han, att landshövdingarna hade tre sådana resor årligen. Däremot ville Billing inte, att man skulle göra framställning om dagtraktamente.³⁷⁾

Man beslöt uppdraga åt ärkebiskopen att göra en utredning angående biskopsmötets historia för att få underlag för framställningen om reseersättning.³⁸⁾

Söderblom vände sig till Billing för att få hjälp med sitt uppdrag.³⁹⁾ Denne hade ju varit med om den av konungen sammankallade biskopskonferensen 1898 och där spelat en central roll. Söderblom bad Billing undersöka, om han hade några anteckningar från konferensen 1898. I så fall önskade Söderblom ta del av dessa. Vidare önskade han, att Billing skriftligen skulle sammanfatta den motivering han haft för biskoparnas ansökan om reseersättning.⁴⁰⁾

Några dagar efter biskopsmötet sände Billing sina anteckningar från 1898 års biskopskonferens till Söderblom. Eftersom man nu var mån om att betona den officiella karaktären på biskopsmötet, hänvisade Billing också till det protokoll inför Kungl. Maj:t, som innehöll beslutet om konferensens inkallande samt till det officiella tillkännagivandet av konferensen. Bådaddera var publicerade i Post- och Inrikes Tid-

35) G. Billing t Söderblom 25.9.1919, N:7:1, NSS, UUB.

36) Söderblom t G. Billing 13.10.1919, GBS, LUB.

37) BM 1922 prot S 17.

38) Ibem.

39) G. Billing t Söderblom 27.4.1922, N:7:1. NSS, UUB.

40) Ibem.

ningar den 4 februari 1898.⁴¹⁾

I sitt brev gjorde Billing också en sammanfattning av de motiv, som han menade borde anföras, när biskoparna begärde resecrsättning. Sammanfattningen omfattade fem punkter.

1. Att biskopsmötet först tillkommit genom åtgärd av Kungl. Maj:t.
2. Om ur mötenas protokoll kan uppsökas fall, då från Kungl. Maj:t hänvändelse skett till mötet för yttrande m m.
3. Om Kungl. Maj:t har vidtagit någon åtgärd med anledning av framställning från biskopsmötet.
4. Om under kyrkomöte biskopsmötet kan betraktas annat än som privat anordning.
5. Om kyrkans institutioner såsom missionsstyrelsen, diakonistyrrelsen gjort hänvändelse till biskopsmötet.⁴²⁾

Billings sammanfattning avsåg alltså att visa, att det egentligen var Kungl. Maj:t som var initiativtagare till det svenska biskopsmötet. Tydligare kunde dess officiella karaktär knappast angivas. Detta skulle ytterligare accentueras av att Kungl. Maj:t använt biskopsmötet som remissorgan, och att dess remissvar fått en viss effekt. Punkterna 2 och 3 har visserligen en frågande formulering och är att betrakta som en uppmaning till Söderblom att närmare undersöka dessa förhållanden. Men Billing visste givetvis vad resultatet av en sådan undersökning skulle bli. Biskopsmöte hade fungerat som remissorgan för Kungl. Maj:t. Punkt fyra är något dunkelt formulerad. Innebörden av den torde emellertid vara att uppmana Söderblom att samla belägg för att biskopsmötet haft betydelse som ett förberedande organ för kyrkomötet. Ytterligare bevis för biskopsmötets betydelse som ett centralt kyrkligt organ skulle man få, om det kunde visas, att de kyrkliga institutionerna gjort hänvändelser till det.

Vi finner alltså, att Billing på olika sätt försökte betona biskopsmötets officiella karaktär. Tidigare hade han varit den bland biskoparna som ivrigast betonat den enskilda karaktären på biskopsmötet. När frågan om biskopsmötets ställning diskuterades 1917, hade han emellertid ingenting att invända mot, att man skulle ge det en fastare form. Ej heller är någon opposition från Billings sida känd i samband med antagandet av stadgan 1919. En stadga som dock skulle ge biskopsmötet en helt annan karaktär än det tidigare haft och knappast gick

41) Ibm.

42) Ibm.

att förena med tanken, att biskoparnas sammankomster var enskilda sådana. Det var Billing, som samma år väckte frågan om reseersättning för biskoparna för deras resor till biskopsmötena, och i sin argumentering för detta betonade han biskopsmötets officiella karaktär. Det hade ursprungligen tillkommit på Kungl. Maj:ts initiativ, menade han nu.

Hur skall denna förändrade inställning hos Billing förklaras? Helt visst kan man finna förklaringen i det ändrade tidsläget. När Billing vid diskussionen om biskopsmötets karaktär 1907 hävdade, att det borde vara en enskild sammanslutning, gjorde han dock det viktiga tillägget tillsvidare.⁴³⁾ Han var alltså i princip inte ovillig att ändra ståndpunkt. Nu hade "förändringens år" kommit, varunder många tvingades att ändra sina positioner. Stadener hade övergivit sitt statskyrkotänkande och börjat arbeta för kyrkans frihet. Pfannenstill hade under intryck av att läget nu var allvarligare än någonsin påpekat, att kyrkan inte kunde tänka sig ett ytterligare åtstramande av banden med staten utan i stället borde lägga fram krav på ökad frihet, och se till att de kyrkliga organen var avpassade för det "nya frikyrkoliv", som kunde väntas om stat och kyrka skildes. Söderblom, som i viss mån reviderat sin kyrkopolitiska inställning sedan han blivit ärkebiskop, hade kommit till den uppfattningen, att "kyrkans förhållande till staten hos oss ingalunda i allo är för hennes uppgift: evangelium så gynnsamt som det kunde vara".⁴⁴⁾ Under intryck av händelserna under "förändringens år" hade också Billing varit tvungen att ompröva sina ståndpunkter. Man hade nu kommit i en situation, då biskopsmötet inte kunde behålla sin enskilda karaktär och lösliga organisation.

Att Gottfrid Billing också starkt upplevde, att man nu hade kommit in i en "ny tid" kan illustreras med en passus ur ett brev till sonen Einar: "Att med 1918 en ny epok begynner i Europas historia är väl säkert. Detsamma gäller om Sveriges inre politik."⁴⁵⁾ Yttrandet gällde

43) Se ovan s 69. Man kan här jämföra med Keijzers inställning till sammankallandet av biskopskonferensen 1902. Keijser var motståndare till en biskopskonferens, som inte hade stöd i gällande kyrkoförfattningar. Men han menade också, att den tiden kunde komma, då man var tvungen att vidtaga sådana extra ordinarie åtgärder. Den tiden ansåg han emellertid ännu inte vara inne. Se ovan s 36f.

44) Se t ex Söderblom t Eklund 13.1.1919, (kopia) NSS, UUB.

45) G. Billing t E. Billing 1.12.1918. FBS, LUB.

alltså i första hand det politiska läget. Men det var fullt uppenbart, vad detta betydde för den kyrkopolitiska situationen.

När konstitutionsutskottet tillstyrkt Artur Engbergs "oförsynta motion" om kyrkomötets veto skrev Gottfrid Billing till Einar Billing, att man inte kunde vara säker på, att motionen skulle avslås av 1:a kammaren "sådan denna nu är befolkad".⁴⁶⁾ Efter nyvalen till första kammaren 1918 gick högern starkt tillbaka, och partifördelningen blev ungefär densamma som i andra kammaren. "En hörnpelare i 1866 års reform, kanaktärsskillnaden mellan kammarna, var därmed raserad."⁴⁷⁾

Detta nya läge bedömde Billing som så mycket allvarligare, eftersom Engbergs motion var den mest betydelsefulla "i antikyrklig riktning inom riksdagen under senare tider". Lika allvarligt bedömde Billing Rydéns normalplan för folkskolorna med dess förbud mot utanläsning "till och med av Luthers lilla katekes". Vad skulle det nu bli av svenska folkets kristendomskunskap, undrade Billing. Kyrkan blev i framtiden allt mer tvingad att själv sörja för kristendomsundervisningen.⁴⁸⁾

Under intrycket av att man nu kommit in i en "ny tid" hade Gottfrid Billing ingenting att invända mot de strävanden, som påbörjades 1917 att ge biskopsmötet en fastare ställning. Efterhand som den kyrkopolitiska krisen skärptes kom han själv allt mera aktivt att delta i detta arbete.

Någon utredning om biskopsmötets historia, åtminstone inte av grundligare slag, kom förmodligen aldrig till stånd genom Söderbloms försorg.⁴⁹⁾ Vid biskopsmötet 1924 fick biskop Bergqvist i uppdrag att

46) G. Billing t E. Billing 25.4.1920, EBS, LUB.

47) Carlsson 1961 s 643.

48) G. Billing t E. Billing 25.4.1920. EBS. LUB.

49) Någon sådan har i varje fall inte påträffats bland Söderbloms efterlämnade papper. Det enda som i fortsättningen har påträffats i detta ärende är ett brev från G. Billing till Söderblom 22.9.1922, N:7:1, NSS, UUB. I detta ber Billing Söderblom att återsända anteckningarna från det första biskopsmötet. Några dagar senare svarade Söderblom: "Dina anteckningar ligga här i gott förvar, i det att jag ännu icke fått fram samtliga Ekmans anteckningar". Söderblom till G. Billing 25.9.1922, GBS, LUB. Två år senare återfick Billing sina anteckningar, och i ett brev till Söderblom tackar han för "mina gamla papper om det första biskopsmötet". G. Billing t Söderblom 25.9.1924, NSS, UUB.

författa skrivelsen till Kungl. Maj:t med begäran om reseersättning för biskoparna för deras resor till Stockholm.⁵⁰⁾ Man begärde 3-5 fria resor per år i likhet med vad landshövdingarna åtnjöt. I skrivelsen angavs emellertid inte biskopsmötet som skäl för ansökan. I stället påpekades, att biskoparna hade behov av att ibland konferera med Skolöverstyrelsen och andra centrala ämbetsverk.⁵¹⁾

Biskoparnas strävan att ge biskopsmötet en allt mera officiell karaktär upphörde omkring 1924. Skrivelsen om fria resor kan stå som ett vittnesbörd om detta. I denna var som påpekats biskopsmötet över huvud inte omnämnt.

Vid denna tid var den kyrkopolitiska krisen till stor del övervunnen. 1923 lades den Vidénska utredningen om borttagandet av kyrkomötets veto ned. Samma år väcktes i riksdagen två motioner om kyrkans skiljande från staten, en kommunistisk och en liberalt-frikyrklig. Andra kammarens första tillfälliga utskott menade, att man först borde utreda om en skilsmässa överhuvudtaget skulle ske.⁵²⁾

Det var alltså andra tongångar än 1918, då man ansåg, att det endast var sättet för en skilsmässa som behövde utredas. För övrigt ansåg man inte frågan vara särskilt aktuell. Det rörde livaktighet inom kyrkan, och allt tydde på att den hade bred förankring bland folket. Lekmannainflytandet inom kyrkan ökade, och man kunde tala om en vidsträckt lärofrihet för alla medborgare. Bakom utskottets uttalande stod dess borgerliga majoritet däribland en frikyrkoman. Utskottets båda socialdemokrater och dess kommunist reserverade sig.⁵³⁾

I debatten i andra kammaren yttrade sig bl a Engberg. Han ställde sig inte helt positiv till den kommunistiska motionen utan varnade till eftertanke för en omedelbar skilsmässa. Engberg yrkade visserligen bifall till en utredning, men denna borde vara förutsättningslös och alltså också avse, om kyrkan överhuvud borde skiljas från staten.⁵⁴⁾ Också i det frikyrkliga lägret hade det vid tiden kring 1923 börjat ske en viss avmattning i den aktiva kampen mot statskyrkan. Ett försök

50) BM 1924 prot § 4.

51) Skrivelse t Konungen 1924 (kopia) BMA, ÅBG. Biskoparnas begäran avslogs. Kungl. Maj:ts resolution 30.1.1925, N:7:2, NSS, UUB.

52) Waller 1964 s 296ff.

53) Ibm.

54) Ib m s 299.

av baptisten N.J. Nordström⁵⁵⁾ vid frikyrkomötet 1924 att få igång en debatt om statskyrkofrågan misslyckades.⁵⁶⁾

Strömkantringen skulle också märkas i andra kretsar nämligen på s k kulturliberalt håll. 1923 skrev Torsten Fogelqvist⁵⁷⁾ en artikel i Dagens Nyheter med anledning av en stor baptistkongress i Stockholm detta år. Han berörde bl a baptisternas krav på statskyrkans avskaffande. Ett sådant krav var givetvis befogat rent teoretiskt, menade Fogelqvist. Men frågan var, om inte statskyrkan i praktiken ändå var en garanti för den andliga friheten, detta med tanke på det sätt som frikyrkligheten utvecklats på.⁵⁸⁾

Ett par år senare skulle Leif Kihlberg⁵⁹⁾ ge uttryck för liknande tankegångar. Den reella friheten var viktigare än den formella, frihetens yttre former kunde växla med tiderna. Statskyrkosystemet kunde vara en spärr mot de reaktionära krafter, som fanns inom frikyrkligheten.⁶⁰⁾

Den avmattning av den kyrkopolitiska krisen som kan iakttagas några år in på tjugotalet får naturligtvis inte överdrivas. Men i förhållande till det kyrkopolitiska läge som rådde när tjugotalet började, kan man i varje fall tala om en strömkantring eller en klimatförändring.

Vid samma tid upphör biskoparnas försök att ge biskopsmötet en mera officiell ställning. Utvecklingen erbjuder en slående parallell till den som ägde rum i Finland. Också där upplevde man en kyrkopolitisk kris under åren närmast efter första världskriget. Under intryck härav diskuterade man inrättandet av en central kyrkostyrelse. Bl a fanns förslag att göra biskopsmötet till denna centrala kyrkostyrelse. Omkring 1923 blev emellertid det kyrkopolitiska klimatet mildare, och diskussionerna om en central kyrkostyrelse förlorade delvis sin aktua-

55) Nils Johan Nordström 1880-1943. Baptist. Rektor vid Betelseminariet från 1927. Mycket verksam inom den 1918 grundade frikyrkliga samlarbetskommittén. Av trycket utgivit bl a "De frikyrkliga och statskyrkoproblemet" (1922). Svenska män och kvinnor 5 s 527.

56) Waller 1964 s 296ff.

57) Torsten Fogelqvist 1880-1941. Bl a chef för kultur- och polit avd på DN 1925-1929. Sakk för överarbetning och utredning av förslag till psalmbok 1936. SDL 16 s 246ff.

58) Hessler 1964 s 220f.

59) Leif Kihlberg f 1895. Från 1930 politisk huvudred på DN. Svenska män och kvinnor 4 s 235.

60) Hessler 1964 s 221ff.

litet.⁶¹⁾

Biskopsmötet som svenska kyrkans centrala representation.

Biskopsmötets konsolidering och biskoparnas strävan att ge det allt fastare form var givetvis uttryck för det behov av en central kyrkostyrelse, som blev synnerligen påtagligt under åren efter första världskrigets slut. Såväl det kärva kyrkopolitiska klimatet som de ekumeniska strävandenas intensifiering aktualiserade behovet av ett centralt organ som förde kyrkans talan.

Det påpekade också ärkebiskop Söderblom bl a vid biskopsmötet 1920. Frågan hade blivit aktuell med anledning av att Söderblom lämnat "vissa meddelanden" om "evangelisk-luthersk sammanslutning och kyrklig unionism".⁶²⁾ Protokollet är här mycket lapidariskt, men Söderblom har förmodligen orienterat om det intensiva ekumeniska arbete han utvecklade vid denna tid med bl a deltagande i Oud Wassenaer konferensen på hösten 1919, där hans ledarskap i det ekumeniska arbetet på allvar tog sin början, och där han föreslog, att nästa ekumeniska konferens, som skulle bli en konferens mellan kyrkorna icke mellan privatpersoner, skulle hållas i Uppsala. Kort före Oud Wassenaer hade Söderblom också presenterat sina planer på ett ekumeniskt kyrkoråd, som skulle vara den icke romerska kristenhetens röst i världen.⁶³⁾

Eklund som vid denna tid stod i ett visst motsatsförhållande till Söderblom bl a på grund av psalmboksfrågan delade inte heller Söderbloms ekumeniska synpunkter.⁶⁴⁾ Karlstadsbiskopen har tydligen känt en viss irritation över ärkebiskopens agerande och ville därför i detta sammanhang ta upp frågan om "initiativ och biskopliga förslag som gälla mer än ett stift".⁶⁵⁾ Eklund hade tidigare verkat för att biskopsmötet skulle få en mera officiös ställning och kunna representera kyrkan.⁶⁶⁾ Hans irritation över Söderblom hade nu liksom 1914 fått honom

61) Se ovan s 4ff. I det svenska biskopsmötet skulle diskussionen om dess ställning återupptagas under de första åren på 1930-talet. Till detta ämnar jag återkomma i ett annat sammanhang.

62) BM 1920 prot § 16.

63) Brilioth 1931 s 298f. Om Oud Wassenaer konferensen och Söderblom se också Sundkler 1968 s 223ff.

64) Malmeström 1950 s 269, 277f. Till bilden av den motsättning mellan Eklund och Söderblom som stundom kom i dagen vid denna tid i olika frågor hör kanske också att Eklund mellan 1919 och 1922 genomgick en "personlig förstänningskris". Ibm s 270.

65) BM 1920 prot § 16.

66) Se ovan s 69.

att betona en annan linje, som vi hittills också har kunnat skönja genom hela biskopsmötets historia: värmandet om de enskilda stiftens självständighet.⁶⁷⁾

Söderblom instämde i, att de enskilda stiftens självständighet var en värdefull tradition. Men han ville samtidigt påpeka, att Kungl. Maj:t och andra myndigheter eller enskilda sammanslutningar kunde ha behov av att vända sig till svenska kyrkan i dess helhet. Men vem skulle man då vända sig till? Det hände att man vände sig till ärkebiskopen, som dock enligt Söderblom "så långt varit möjligt avvisat skyldigheten och befogenheten att handla å hela kyrkans vägnar". Det kunde också hända, att man vände sig till Diakonistytelsen, som också, enligt dess ordförande, avböjt att tala å kyrkans vägnar eller till A.S.P.⁶⁸⁾

Behovet av en kyrkostyrelse gjorde emellertid, att inte endast biskopsmötet utan också andra kyrkliga organisationer och organ kanske främst Diakonistytelsen och A.S.P. i vissa fall kom att fylla en kyrkostyrelses funktion. I biskopsmötet kunde ibland märkas irritation inte minst över Diakonistytelsens utveckling i denna riktning.⁶⁹⁾ Det var framför allt de teologiskt och kyrkopolitiskt konservativa biskoparna som förde fram kritiken. De hade också svårt att förlika sig med den teologiska syn som i regel fanns hos Diakonistytelsens anställda, vilka hade anknytning till unglyrkorörelsen.⁷⁰⁾ Ett exempel skall här anföras.

År 1917 utkom en kunglig kungörelse om kollekter.⁷¹⁾ Den var föranledd av en skrivelse från kyrkomötet, som, på grund av en motion av biskop Lönegren, begärde en utredning om kollektiväsendet, och att de hittills spridda kollektföreskrifterna skulle sammanföras till en förordning om kyrkokollekter.⁷²⁾ Den nye kungliga kungörelsen stadgade angående uppbörd och redovisning av kollektmedel, att domkapitlen skulle upp-

67) Se ovan s 54, 78f, 109.

68) BM 1920 prot § 16.

69) Även om det främst var mot tendenserna hos Diakonistytelsen att utvecklas till en kyrkostyrelse, som man reagerade mot, kom dock ibland samma inställning gent emot A.S.P. i dagen. När Ludvig Lindberg utnämndes till biskop i Växjö 1917, skrev Gottfrid Billing till sonen Einar och kommenterade detta. Lindberg skulle säkert bli en bra biskop, menade G. Billing, men man kunde frukta, att han skulle få svårt "att stå självständig gent emot A.S.P. som tycks vilja spela rollen av överkonsistorium". G. Billing t E. Billing 28.1.1917, EBS, LUB.

70) Mystedt 1936 s 449.

71) KK 12 okt 1917 (SFS 686/1917).

72) KM 1915 motion nr 22, Kf:s skrivelse nr 11.

rätta sammandrag av de uppburna kollekterna och insända bestyrkt avskrift av detta till Diakonistyrelsen. Vidare ålåg det enskild anstalt eller inrättning i Sverige, som erhållit kollekt, att till Diakonistyrelsen insända skriftlig redogörelse för kollektmedlens belopp och användning.⁷³⁾

Med anledning av den nya kollektstadgan infördes en insändare i A.S.P:s organ Svensk Kyrkotidning under rubriken "Är Diakonistyrelsen Svenska kyrkans Consistorium generale?" Insändaren reagerade mot, att Diakonistyrelsen upphöjts till "överrevisor över domkapitlen eller de anstalter och inrättningar åt vilka kollekt beviljas". Detta var så mycket mer anmärkningsvärt, som Diakonistyrelsen själv var ett organ, som erhöll kollekt. Den var dessutom bunden av de stadgar för sin verksamhet som kyrkomötet antagit och Kungl. Maj:t fastställt. Om Kungl. Maj:t velat ändra kollektstadgan på det sätt som skett, hade alltså kyrkomötets bifall krävts, ansåg insändaren i Svensk Kyrkotidning.⁷⁴⁾

Att det på sina håll fanns irritation över att Diakonistyrelsen stundom började anta karaktären av en kyrkostyrelse, vittnar också en diskussion på biskopsmötet 1920 om. Då togs nämligen frågan om "Diakonistyrelsen och dess befogenhet" upp. Biskop Personne konstaterade, i likhet med den ovan refererade insändaren i Svensk Kyrkotidning, att det fanns tendenser hos Diakonistyrelsen att utvecklas till ett consistorium generale för svenska kyrkan och detta borde enligt Linköpingsbiskopen motarbetas. Tydligen vållade sekreterarna i Diakonistyrelsen irritation, ty biskop Rodhe påpekade, att man borde ha uppmärksamheten fäst på deras verksamhet. Det menade också biskop Lönegren. En fast instruktion behövdes för "de unga alltför växlande krafterna i Diakonistyrelsens tjänst". På det sättet skulle man kanske få dem att fara fram "med varsamhet i sitt arbete".⁷⁵⁾

A.S.P:s ordförande biskop Lindberg, som betecknats som "episkopatets mest konservative medlem"⁷⁶⁾ och tidigare irriterat sig över "ungtupparna" i Diakonistyrelsen,⁷⁷⁾ framförde också sina synpunkter. Han poängterade, att Diakonistyrelsen var till för att tjäna församlingslivet. Den skulle ej "tänka eller representera". Ludvig Lindberg ville alltså också kväva de försök till utveckling mot en central kyrkostyrelse, som

73) KK 12 okt 1917 (SFS 686/1917).

74) SKT nr 49 1917.

75) BM 1920 prot § 17. Om sekreterarna i Diakonistyrelsen se litt.hänv. i not 70.

76) Nilsson 1964 s 89.

77) Ibms 93 not 3.

han menade kunde spåras hos Diakonistyrelsen. Men han medgav också, att det kanske inte alltid var dennas fel, att utvecklingen kommit att gå i den riktningen. Det var också krafter utanför Diakonistyrelsen, som försökte göra den till en kyrkostyrelse. Även Växjöbiskopen pekade på 1917 års kollektförordning som exempel på detta. Vidare att fattigvårdsinspektören utifrån sina utgångspunkter ansåg Diakonistyrelsen vara ett organ som representerade hela kyrkan, samt att den religiösa förbuds rörelsen i nykterhetsfrågor försökt få Diakonistyrelsen att "uppträda å Svenska kyrkans vägnar".⁷⁸⁾

Det var uppenbart menade Ludvig Lindberg, att det fanns behov av en central representation för kyrkan. Det var inte tillräckligt med att hon hos Kungl. Maj:t representerades endast av kyrkobyrån. Men denna representation skulle inte utgöras av Diakonistyrelsen. Ej heller skulle A.S.P. spela den rollen menade A.S.P:s ordförande. Nej svenska kyrkans centrala representation skulle vara biskopsmötet.⁷⁹⁾

Också utanför biskopsmötet skulle röster höjas för att ge det en ställning som svenska kyrkans centrala representation.

Vid kyrkomötet 1920 motionerade professorerna Pfannenstill och Holmquist om inrättandet av ett kyrkligt centralråd. De hänvisade till "den sedan länge kända bristen på en särskild kyrklig överstyrelse". Att söka inrätta en sådan vid sidan av stiftsstyrelserna och kyrkomötet ansåg man varken möjligt eller önskvärt. Man hade i stället i tankarna, att det kyrkliga centralrådet skulle ha samma funktion som t ex järnvägsrådet, som var en rådgivande församling vid järnvägsstyrelsens sida. Det kyrkliga centralrådet skulle sammanträda på Kungl. Maj:ts kallelse och "avgiva utlåtande i viktigare kyrkliga frågor", innan de föredrogs för Kungl. Maj:t för beslut. Kungl. Maj:t skulle på detta sätt få tillgång till sakkunskap i kyrkliga frågor och lättare få en bild av de kyrkliga synpunkterna, än när de olika stiftsstyrelsernas yttrande var för sig lades fram. Konungen skulle tillsätta två ledamöter i detta råd, kyrkomötet fem och biskopsmötet tre. Detta skulle ju också på sitt sätt innebära ett officiellt erkännande av biskopsmötet. Motionärerna kände tydligen också behov av att närmare förklara sig på denna punkt och erinrade om, att ett erkännande av biskopsmötet redan

78) BM 1920 prot § 17.

79) Ibm.

skett på motsvarande sätt, när det gällde tillsättningen av ledamöter i granskningsnämnden för läroböcker i kristendom, där biskopsmötet hade att utse en representant.⁸⁰⁾

Det har sitt intresse att notera, att Pfannenstill, som tidigare varit mycket kritisk mot biskopsmötet,⁸¹⁾ nu utan vidare tycks vara villig att betrakta det som i viss mening officiellt organ och dessutom ge det en stark representation i det tilltänkta kyrkliga centralrådet. Men tiden hade nu hunnit bli en annan, än när Pfannenstill 1909 i kyrkomötet ironiserade över biskopsmötet. Det kärva kyrkopolitiska klimatet hade fått biskopsmötet att överge den uppfattning, som det tidigare hävdade, nämligen att det var en enskild sammanslutning, vars överläggningar var sekreta. Det var ju bl a sekretessen kring förhandlingarna, som låg till grund för Pfannenstills kritik 1909. Men det helt förändrade läget för kyrkan med åtskilliga angrepp mot henne medförde också, att man från olika teologiska och kyrkopolitiska läger kom varandra närmare i gemensam uppslutning för kyrkans sak. Den liberala teologins mäns kritik av kyrkoledningen dämpades i stor utsträckning. Till detta bidrog också att en förskjutning av de teologiska positionerna ägde rum. Episkopatet i sin helhet var inte längre så teologiskt konservativt som tio år tidigare, och den gamla liberalteologins förkämpar hörde efter Linderholms framträdande inte längre till den yttersta vänstern i teologiskt hänseende.⁸²⁾

Biskopsmötets betydelse i det tilltänkta kyrkliga centralrådet skulle än mer framhävas i en annan motion. Den kom från konsistorienotarien Carlgren i Luleå och var inlämnad med anledning av den föregående motionen. Carlgren ville till alla delar instämma med den Pfannenstill-Holmquistska motionen vad beträffar angelägenheten av ett kyrkligt centralråd. Hans motion avsåg närmast sammansättningen av detta. Han önskade knyta det till biskopsmötet. I de övriga nordiska länderna fanns en motsvarighet till det centralråd, som motionärerna tänkt sig, i form av biskopskonferenser, påpekade Carlgren. I Danmark, Norge och Finland intog dessa en helt annan ställning än i vårt land. Där var de "en i kyrkans organisation fast inordnad och flitigt rådfrågad institution". Det som Holmquist och Pfannenstill avsåg med sitt centralråd utgjordes i grannländerna enligt Carlgren "utan vidare av biskopsmö-

80) KM 1920 motion nr 32.

81) Se ovan s 108.

82) Eckerdal 1970 s 205. Frågan behandlas också av TL K.G. Hammar, Lund.

tet.⁸³⁾

Kanske i sin iver att tala för en förstärkt position för biskopsmötet i den centrala kyrkostyrelsen, kanske av okunnighet har Carlgren på ett inte helt korrekt sätt framhävt biskopsmötets betydelse i de övriga nordiska länderna jämfört med Sverige. Det var som vi sett endast Finland som hade ett lagstadgat biskopsmöte. I Danmark och Norge var det däremot lika lite kyrkorättsligt reglerat som i Sverige. Det hade dock i dessa tre länder inofficiellt kommit att bli ett organ, som såväl Kungl. Maj:t som andra myndigheter och kyrkliga organ rådgjorde sig med.⁸⁴⁾

Det svenska biskopsmötet hade emellertid, skrev Carlgren i sin motion, vid det senaste mötet utsett en delegation på tre medlemmar, som skulle fungera under mellantiderna mellan biskopsmötets sammanträden. Detta på grund av att det stötte på svårigheter att samla hela biskopsmötet alltför ofta.⁸⁵⁾

Carlgren föreslog nu i sin motion att centralrådet helt enkelt skulle utgöras av biskopsmötets delegation. Men denna borde byggas ut. Det var nämligen "i överensstämmelse med vår kyrkas traditioner och organisation" att man gav inflytande också åt lekmännen i kyrkliga angelägenheter. Biskopsmötets delegation borde därför "konstitueras såsom ett kyrkligt centralråd", men den skulle utökas med ett antal lekmän. Carlgren föreslog ett antal av tre stycken, som skulle utses för en tid av fem år antingen av kyrkomötet eller av Kungl. Maj:t. Vidare borde ingå en präst i församlingstjänst, som lämpligen kunde utses av A.S.P.⁸⁶⁾

Motionerna tillstyrktes i kyrkolagsutskottet. Detta vittnar om vilket trängande behov av någon form av kyrkligt centralråd, som man i alla läger ansåg föreligga. Kyrkolagsutskottet var nämligen "traditionellt konservativt"⁸⁷⁾ och föga fallet för nyheter i vanliga fall. I plenum påpekade också biskop Eklund, som något smått sensationellt, att kyrkolagsutskottet tillstyrkt förslaget. "När nu kyrkolagsutskottet, som icke är mycket hett på nyheter och icke är mycket brinnande

83) KM 1920 motion nr 97.

84) Om biskopsmötet i de övriga nordiska länderna se ovan s 3ff.

85) KM 1920 motion nr 97.

86) Ibm.

87) Eckerdal 1970 s 219.

för reformer, har tillstyrkt detta förslag - - -".⁸⁸⁾

Utskottet framhöll emellertid, att centralrådet inte fick bli ett consistorium generale, som ingrep i domkapitlens förvaltning. För att markera detta föreslog man en namändring. Begreppet kyrkligt centralråd borde utbytas mot "kyrklig nämnd" eller något liknande. När det gällde sammansättningen av denna, fann man Carlgrens förslag "i huvudsak antagligt". Man önskade dock inte på samma sätt som denne öppet säga ifrån, att den kyrkliga nämnden helt enkelt var biskopsmötets delegation som utökats med lekmän. Kyrkolagsutskottet föreslog därför, att sammansättningen skulle bli följande: ärkebiskopen såsom självskrivnen ordförande, två biskopar vilka biskopsmötet utser inom sig, samt tre lekmän och en prästman i församlingstjänst utsedda av kyrkomötet.⁸⁹⁾ Som synes var det i stort sett samma förslag som Carlgrens. Dock hade det i kyrkolagsutskottets förslag inte formellt sagts ut, att det rörde sig om en utbyggnad av biskopsmötets delegation.

Vid debatten i plenum uppträdde ingen talare mot förslaget. Generalen och förutvarande statsrådet Malm ställde sig visserligen kritisk mot det planerade organet. Han fruktade å ena sidan, att det skulle kunna bli tämligen betydelselöst, eftersom det sammanträdde endast på Kungl. Maj:ts kallelse, och det låg i Kungl. Maj:ts eget skön, när han önskade höra rådet eller inte. Å andra sidan kunde också den faran hota, att det tilltänkta centralrådet kom att utvecklas till ett consistorium generale, vilket man ju allmänt ville undvika. Centralrådets ansvarsförhållande var inte heller genomtänkt. Malm önskade emellertid endast framföra sina synpunkter och yrkade inte avslag på motionerna.⁹⁰⁾

Det är svårt att komma ifrån intrycket, att Malms kritik delvis var berättigad. Att kyrkomötets ledamöter tycks ha blundat för detta och så massivt slöt upp kring motionerna får helt enkelt förklaras av att alla ansåg det ytterst angeläget, att kyrkan i dåvarande läge fick ett centralt organ, som bl.a. kunde föra dess talan inför Kungl. Maj:t. Den kyrkopolitiska kris, som började vid första världskrigets slut, nådde sin kulmen 1920 med bl a striden om böndagsplakatet, A. Engbergs riksdagsmotion om avskaffandet av kyrkomötets veto och den socialdemokratiska partikongressens antagande av satserna om statskyrkans avskaffande och indragandet av dess egendom.

En av kyrkomötesmotionärerna, Hjalmar Holmquist, var så angelägen, att

88) KM 1920 prot 8:87.

89) Ibm KLU nr 44.

90) Ibm prot 8:85f.

hans motion skulle förverkligas och förverkligas snabbt, att han - visserligen utan något större hopp om att det var genomförbart - ställde frågan, om det inte fanns någon utväg att påskynda ärendet, så att nämnden, vars ledamöter delvis skulle utses av kyrkomötet, kunde träda i verksamhet redan före nästa kyrkomöte. Ty menade Holmquist, med anspelning på det aktuella läget, "Såvitt vi kunna bedöma det nuvarande kyrkliga läget, kunna eventuellt frågor av verkligt livsvärde för kyrkan under denna femårsperiod komma under Kungl. Maj:ts beprövande och beslut, utan att vi då skulle ha denna nämnd att tillgå".⁹¹⁾

Biskop Eklund påpekade i sitt inlägg, att han alltid starkt hållit på de ordinarie lokala organen, och tanken på ett konsistorium generale hade i alla tider verkat avskräckande på kyrkan. Men sade han "samma gamla problem föreligger oupphörligt: vem skall Kungl. Maj:t fråga, när det gäller en kyrklig sak?" Den frågan hade redan Gustav Adolf och Axel Oxenstierna ställt, och därför ville de ha ett konsistorium generale. Det var alltför otympligt att i alla frågor vända sig till domkapitlen, fortsatte Eklund, och i ecklesiastikdepartementets kyrkobyrå fanns knappast någon kyrklig sakkunskap representerad. Som läget nu var, följde Kungl. Maj:t växlande praxis, när han i någon fråga önskade veta svenska kyrkans inställning. Han kunde t ex fråga ärkebiskopen. En utväg som inte alltid var den bästa menade Eklund. Kungl. Maj:t kunde också fråga en annan biskop och "det är kanske ännu vanligare".⁹²⁾ Här har väl Eklund syftat på Gottfrid Billing.

Eklund insåg därför, att det behövdes ett kyrkligt centralråd. Visserligen fanns biskopskonferensen, påpekade han, och den hade utsett en delegation på tre personer, som i och för sig kunde fungera som detta centrala kyrkoråd.⁹³⁾ Men också den konservativa och mot liberala och demokratiska idéer misstänksamme Eklund⁹⁴⁾ hade åtminstone delvis fått acceptera att tiden nu var en annan. Också kyrkan måste beröras av det demokratiska genombrottet och lekmännens inflytande öka. Eklund förstod därför, att biskopsmötets delegation var allt för "klerikal" för att som sådan kunna representera kyrkan. "Det skall vara lekmän med", och han anslöt sig därför i stort sett till kyrkolagsutskottets för-

91) Ibm 8:83f. Holmquist kan också ha tänkt på t ex psalmboksfrågan, som var aktuell vid detta kyrkomöte och som skulle bli en av de livligaste debatterade kyrkliga frågorna under 20-talet. Se härom Arvastson 1959.

92) Ibm 8:86f.

93) Ibm.

94) Tergel 1969 s 96ff.

slag till sammansättning av det föreslagna nya organet.⁹⁵⁾

För en utökning av såväl antalet församlingspräster som lekmän i det nya centralrådet eller kyrkliga nämnden talade kontraktsprosten Hogner. Han betonade, att det var en lycka och välsignelse för kyrkan i vårt land, att den allt ifrån början hade haft biskopar i spetsen. Men någon "biskopskyrka" hade den aldrig varit i den meningen, att biskoparna haft eller menat sig ha ensamrätt att bestämma i kyrkliga angelägenheter. Av dessa skäl föreslog Hogner en ökning av antalet präster och lekmän i nämnden.⁹⁶⁾

Man kan utan vidare säga, att den kyrkliga nämnd eller centralstyrelse, som man diskuterade 1920, helt enkelt var en utvidgning av biskopsmötets delegation. I samtliga förslag till sammansättning av rådet eller nämnden återfanns tre biskopar, alltså lika många som i delegationen. Diskussionen gällde närmast, hur delegationen skulle utökas och hur klart man ville formulera, att det gällde en utbyggnad av denna. Konsistorienotarien Carlgren hade direkt sagt ut, att det var biskopsmötets delegation, som skulle utökas med bl a lekmän. Samma ståndpunkt hade biskop Eklund. Det var inte tänkbart, att i en tid som upplevde starka demokratiska strävanden, och då lekmännens roll i kyrkliga sammanhang betonades, då låta ett centralråd eller kyrklig nämnd för svenska kyrkan bestå enbart av biskopar. Därför borde biskopsmötets delegation byggas ut. Kyrkolagsutskottet var på samma linje men hade mera försiktigt uttryckt den föreslagna sammansättningen så, att det formellt inte framgick att det var biskopsmötets delegation som var stommen i det nya organet, utan biskopsmötet skulle i stället välja tre representanter. Vid debatten i plenum talade emellertid en av ledamöterna i kyrkolagsutskottet, Einar Billing, i klartext och påpekade, att den sammansättning av nämnden som utskottet kommit till närmast innebar "en utvidgning med lekmannaelement av den delegation som av biskopsmötet redan blivit tillsatt, och som redan börjat då och då rådfrågas av Kungl. Maj:t." (kurs. här)⁹⁷⁾

Med den föreslagna nämnden eller kyrkliga centralrådet hade man skisserat enbryot till en kyrkostyrelse av samma karaktär som ett av alternativen i den samtidigt pågående debatten i Finland, där den kyrkopolitiska situationen liksom i Sverige aktualiserade behovet av en kyr-

95) KM 1920 prot 8:86f.

96) Ibm 8:84f.

97) KM 1920 prot 8:87ff.

kostyrelse. I Finland föreslog biskop Otto Colliander och professorn sedermera biskopen Jaakko Gummerus, att kyrkans centrala organ skulle utgöras av biskopsmötet utvidgat med lekmän.⁹⁸⁾

Kyrkomötets skrivelse till Kungl. Maj:t i denna fråga gav emellertid inget resultat och någon kyrklig nämnd eller centralråd för svenska kyrkan kom inte till stånd.⁹⁹⁾

98) Se ovan s 4f.

99) Som kyrkomötets ordförande kunde inte Söderblom officiellt agera i frågan under KM 1920. Hans synpunkter framgår emellertid av den förfrågan, han gjorde hos Gummerus följande år. "Säg mig", skrev Söderblom, "ha Ni i Finland något kyrkligt centralråd, som i åtskilliga ärenden representerar hela kyrkan på ett lättvindigare sätt än biskopsmötet?" Söderblom t Gummerus 13.12.1921 (kopia), NSS, UUB.

KAPITEL 13. BISKOPSMÖTET SOM SVENSKA KYRKANS REPRESENTATION VID KONTAKT MED ANDRA KYRKOR.

Det har tidigare visats, att åren kring första världskrigets slut, på grund av den allmänna oro som då rådde och som bland mycket annat också tog formen av kyrkopolitisk radikalitet, innebar "förändringens år"¹⁾ och en "ny tid för svenska kyrkan".²⁾ Förhållandet till staten aktualiserades, och i ett läge som präglades av skärpta motsättningar, kände man behovet av ett organ som kunde föra hela svenska kyrkans talan. Dessa omständigheter fick, som vi har sett, den största betydelse för biskopsmötets utveckling.

Men också på ett annat sätt innebar åren kring första världskrigets slut en "ny tid för svenska kyrkan", nämligen i fråga om hennes förhållande till andra kyrkor. Om man kan säga, att svenska kyrkans ekumeniska orientering håller på att initieras vid tiden kring sekelskiftet, torde det vara riktigt att hävda, att den får sitt genombrott vid tiden för första världskrigets slut.³⁾

Två faktorer bidrog kanske främst till att tanken på svenska kyrkan som en av kyrkorna i kristenheten fick ett genomslag vid denna tid. Första världskriget, som förde kyrkorna närmare varandra genom deras praktisk-humanitära arbete,⁴⁾ och som medförde ökade uppgifter för svenska kyrkans mission på grund av krigets politiska verkningar i andra världsdelar och därmed en ökad konfrontation mellan svenska kyrkan och andra kyrkor på missionsfälten.⁵⁾ Vidare torde ärkebiskop Nathan Söderbloms insatser ha varit av avgörande betydelse.

När svenska kyrkan kom i kontakt med andra kyrkor uppstod emellertid problemet, vem som hade att föra hennes talan. Det hade som vi sett redan tidigare varit aktuellt t ex i samband med Totties resa till England och hans framträdande på Lambethkonferensen 1908.⁶⁾ Denna problematik kom att få stor betydelse för biskopsmötets utveckling.

Det har i det föregående visats, hur det kring 1909 gjordes försök att få biskopsmötet att svara för svenska kyrkans förbindelser med andra

1) Nilsson 1964 s 78ff.

2) Eckerdal 1970 s 183.

3) Ibm s 189ff.

4) Karlström 1947 s 275ff.

5) Eckerdal 1970 s 189ff.

6) Se ovan s 82ff.

kyrkor, då främst den anglikanska, som var aktuell vid detta tillfälle. Den som kanske främst verkade för detta var en person utanför episkopatet, dåvarande professorn Nathan Söderblom. Biskopsmötet hade emellertid då föga intresse för denna fråga och visade den ifrån sig.⁷⁾

Det var emellertid uppenbart, att främst kontakterna med den anglikanska kyrkan aktualiserade behovet av ett organ som kunde föra svenska kyrkans talan vid förbindelser med andra kyrkor. När Danell 1914 framförde förslag om att fastare inordna biskopsmötet i den kyrkliga organisationen, motiverade han detta bl a med behovet av ett organ som kunde tala å svenska kyrkans vägnar vid kontakt med andra kyrkor.⁸⁾

När Söderblom 1917 planerade sammankalla ett biskopsmöte huvudsakligen för att besluta om utsändandet av en hälsning till de lutherska kyrkorna med anledning av 400-årsminnet av reformationen och för att markera enheten mellan dem,⁹⁾ var detta ett uttryck för hans uppfattning, att en av biskopsmötets uppgifter skulle vara att sköta svenska kyrkans kontakter med andra kyrkor.

När biskopsmötet 1919 antog en stadga som grund för sin verksamhet och i denna bl a fastslog, att det skall kunna vända sig till "samfund, episkopat eller motsvarande kyrkliga myndigheter och sällskap eller andra organisationer utom landet"¹⁰⁾ var detta ett konkret uttryck för, att en ny tid hade börjat såväl när det gällde svenska kyrkans förhållande till andra kyrkor, som när det gällde biskopsmötets historia. Biskopsmötet skulle nu enligt biskoparnas uppfattning vara svenska kyrkans representation vid dess kontakt med andra kyrkor.

Det finns skäl att anta, att det främst var Söderblom och Danell, som drivit fram ett beslut i denna riktning.

Vi skall nu följa biskopsmötets ekumeniska aktivitet under den för oss aktuella perioden.

Biskopsmötet och de svenska frikyrkorna.

Vid samma biskopsmöte som antog stadga för sin verksamhet, i vilken det bl a beslöts, att biskopsmötet skulle kunna svara för kontakten med

7) Se ovan s 81ff.

8) Se ovan s 104.

9) Se härom kap 14.

10) Se härom kap 12.

andra kyrkor, gjorde Söderblom sitt första försök att omsätta stadgan i praktiken. I stadgan talades inte blott om att biskopsmötet hade möjligheter att vända sig till kyrkor "utom landet" utan också till "organisationer och sammanslutningar inom landet".¹¹⁾

Samtidigt med att biskoparna var samlade till biskopsmöte den 14-15 mars, sammanträdde också det s.k. frikyrkomötet i huvudstaden.¹²⁾ Detta representerade baptismen, metodismen och Svenska Missionsförbundet och hade sammanträtt första gången 1905. Det skulle - tydligen i medveten analogi med kyrkomötet - i princip sammanträda vart femte år. Det till 1915 planerade mötet hade emellertid flyttats till 1919 på grund av de oroliga förhållanden, som det pågående världskriget skapade.¹³⁾ Huvudfrågan för frikyrkomötet 1919 var följande densamma som för det samtidigt pågående biskopsmötet, nämligen förhållandet kyrka-stat.¹⁴⁾

Nathan Söderblom var både genom sin ekumeniska läggning och genom sin uppväxtmiljö positivt inställd till de frikyrkliga samfunden i landet.¹⁵⁾ Han menade också, att det var naturligt, att "de frikyrkobildningar, som uppstått inom vår egen kyrka" (dvs. i motsats till de utifrån kommande som baptismen och metodismen) så småningom återförenades med svenska kyrkan. De hade ofta uppstått, därför att de ville hävda någon av kyrkan försummad sida av kristendomen, och separationen från kyrkan kunde ofta bero på kyrkliga myndigheters oförstånd. Men frikyrkosamfunden borde alltså återgå till svenska kyrkan, "när de fullgjort sitt värv". Det fanns också frikyrkomen, som såg saken på detta sätt, menade Söderblom. Kyrkan borde givetvis då på allt sätt underlätta en sådan övergång.¹⁶⁾

Det är tveksamt om Söderblom 1919 fortfarande kunde tänka sig en sådan återförening. När han 1921 tar upp dessa frågor på sitt andra prästmöte,

11) Ibm.

12) Frikyrkomötet var samlat 13-16 mars. Förhandlingarna föreligger i tryck, Frikyrkofrågor 1919.

13) Westin 1956 s 233ff.

14) Frikyrkofrågor 1919 passim, Westin 1956 s 240ff. Medan biskopsmötet underströk det positiva i en fortsatt samverkan mellan kyrka och stat, antog frikyrkomötet ett uttalande om skilsmässa mellan kyrka och stat. Ibm och ovan s 115.

15) Aulén 1953 s 130. Om Söderbloms uppväxtmiljö se Karlström 1947 s 138ff, Sundkler 1968 s 13ff.

16) Söderblom 1916 s 86, Aulén 1953 s 130. Söderblom var inte ensam om sådana tankar. De var ganska utmärkande för unglyrkorörelsen. Westin 1956 s 237.

har han i varje fall sett sig tvungen att överge den linjen. Missionsförbundet hade, i synnerhet under de första efterkrigsåren, allt mer markerat sin karaktär som självständig frikyrka, och tongångarna mot svenska kyrkan kunde vara ganska fräna.¹⁷⁾

Söderblom sade sig emellertid fortfarande sörja över "varje försummat tillfälle att oförtydbart visa våra frikyrkliga bröder ett bevis på djup känsla för gemensamt ansvar och gemensam rikedom".¹⁸⁾

Ett sådant försummat tillfälle hade Söderblom upplevt 1919. Han föreslog då på biskopsmötet, att man skulle sända en telegrafisk hälsning till frikyrkomötet, som alltså också var samlat i Stockholm. Förslaget mottogs tydligen inte med någon större entusiasm av en del av biskoparna. Ty protokollet förmäler, att det uppdrogs "t.v." åt Eklund och Danell att i samråd med ärkebiskopen till nästa dags sammanträde göra ett förslag till formulering av hälsningen.¹⁹⁾ Detta skedde också, och det förslag till telegram som nästa dag lades på biskopsmötets bord hade följande lydelse:

"Med tanke på de livsintressen som i djupet förena alla Kristi levande bekännare inom skilda läger sänder Biskopsmötet eder konferens sin hälsning under bön att alla som åkalla Kristi namn, trots mycken olikhet må inför tidens allvar med osjälvisk kärlek verka för främjandet av kristlig tro och kristet liv i vårt folk."²⁰⁾

Om det föregående dag uppenbarligen funnits en viss tvekan inför ett sådant agerande av biskopsmötet, framträdde oppositionen nu öppet, och det visade sig, som det står i protokollet, att "en minoritet bland biskoparna motsatte sig förslaget."²¹⁾

Rftersom man ville vara helt ense för att kunna agera i en sådan fråga, kom Söderbloms förslag om en hälsning från biskopsmötet till frikyrkomötet inte till utförande.

17) Aulén 1953 s 130f och ovan s 115.

18) Söderblom 1921 s 90.

19) BM 1919 prot S 8.

20) Ibm S 12.

21) Ibm. Se också Sundkler 1968 s 121.

Biskopsmötet och de evangeliska kyrkorna i Tyskland-Österrike.

Någon kontakt mellan biskopsmötet och frikyrkomötet blev det alltså inte. Det biskopsmöte, som sammanträdde året därpå, skulle emellertid genom en s k hälsning träda i förbindelse med andra kyrkosamfund nämligen de evangeliska kyrkorna i Tyskland och Österrike.

Revolutionen i Tyskland 1918 ledde till skilsmässa mellan kyrka och stat. Visserligen under betydligt gynnsammare förhållanden än i Ryssland. Men många tyska kyrkomin upplevde säkerligen 1918 som "profeten Jeremias år".²²⁾ Massutträde ur kyrkorna förekom, och inom dem var osäkerheten stor i fråga om framtida ekonomi och organisation.²³⁾

Också Österrike upplevde svåra år efter kriget med stora inre motsättningar. Här komplicerades de evangeliska kyrkornas situation dessutom av att de utgjorde minoritetskyrkor.²⁴⁾

Biskopsmötet 1920 beslöt sända en hälsning till "de betryckta evangelisk-lutherska systersamfundet i Tyskland och Österrike". Hälsningen, som formulerades - som vanligt i sådana sammanhang - av ärkebiskopen och Danell, ställdes till Evang. Kirchenausschuss i Berlin och Evang. Oberkirchenrat i Wien och hade följande lydelse:

"Wir, Bischöfe der schwedischen Kirche, zum Bischofskonzilium versammelt, senden unsren evangelischen Glaubensgenossen innigste Grüsse. Gott gebe in tiefster Noth festen hoffnungsvollen Glauben. Gott baue seine Kirche und Gemeinde kräftig durch die Liebe. Gott hilft."²⁵⁾

Biskopsmötet och den anglikanska kyrkan.

Det var som tidigare nämnts i hög grad förhandlingarna med den anglikanska kyrkan som för t ex Söderblom och Danell aktualiserade behovet av ett organ, som kunde föra svenska kyrkans talan vid kontakt med andra kyrkor. Vad beträffar kontakten med anglikanerna hade emellertid biskopsmötet 1909 visat frågan ifrån sig till den kommitté, som på anglikanernas begäran tillsatts efter förhandlingarna i Uppsala 1909 för att fortsätta diskussionerna.²⁶⁾ Kontakten mellan de båda

22) Kittel 1921 s 237.

23) Om läget i Tyskland se ibm s 236ff, Nørregaard 1948 s 46ff.

24) Ibem s 157.

25) BM 1920 prot §6.

26) Se ovan s 84.

kommittéerna kom emellertid att bli av ganska formell art.²⁷⁾ Världskriget försvårade väl också deras verksamhet.

Till nästa Lambethkonferens, som ägde rum 1920, framlade emellertid vederbörande utskott den 1911 avlämnade berättelsen från den engelska kommittén tillsammans med vissa rekommendationer, som det anglikanska biskopsmötet antog. Dessa innebar i stort, att nattvardsberättigade medlemmar i svenska kyrkan skulle mottagas till nattvarden i den anglikanska. Vidare rekommenderades, att svenska präster skulle få tala i anglikanska kyrkor. Man föreslog också, att biskopar från den ena av kyrkorna skulle inbjudas att deltaga i biskopsvigningar i den andra. Detta kom f ö till stånd i praxis redan samma år, då två anglikanska biskopar assisterade vid vigningen av Einar Billing och Viktor Rundgren till biskopar i respektive Västerås och Visby stift.²⁸⁾

Det svenska svaret till anglikanerna utarbetades av ärkebiskop Söderblom, biskop Einar Billing och professor K.B. Westman.²⁹⁾ En tid före biskopsmötet 1922 tillställdes det biskoparna, och när biskopsmötet sammanträdde den 20-21 april behandlades frågan. Biskopsmötet antog i huvudsak det föreliggande förslaget till svar till anglikanska kyrkan och beslöt, att det skulle undertecknas av biskopsmötets delegation.³⁰⁾

Det svenska biskopsmötets svar, som var daterat 21 april 1922, vilken var biskopsmötets första sammanträdesdag, inleddes så: "Med djup och uppriktig tillfredsställelse har Svenska Biskopsmötet, samlat i S:ta Klara kyrkorådssal i Stockholm den 20 och 21 april 1922, tagit del av den resolution, vari den under sommaren 1920 i Lambeth i London hållna anglikanska biskopskonferensen förordar, att nattvardsberättigade med-

27) Brilioth 1922 s 342. Som exempel på de kontakter, som uppehölls, kan nämnas, att Söderblom (som ingick i den svenska kommittén) vid sin ärkebiskopsvigning 1914 fick ett guldkors som gåva från den engelska kommittén. Ibm.

28) Lyttkens 1965 s 25f, Sundkler 1968 s 315f. Lambethkonferensens resolution 1920 finns tryckt i KÅ 1923 s 364 och hos Lyttkens 1965 s 43 f.

29) Sundkler 1968 s 319. Billing hade liksom Söderblom varit verksam också vid förhandlingarna 1909 och då författat dokumentet om svenska kyrkan. Eckerdal 1970 s 195.

30) BM 1922 prot § 19, Lyttkens tycks inte ha observerat, att biskopsmötets delegation var en sedan 1920 stående inrättning, då han skriver, att biskopsmötet "överlät åt en delegation på 3 biskopar att underteckna det". Lyttkens 1965 s 44. Inte heller Sundkler tycks ha observerat att det var biskopsmötets delegation som undertecknade det svenska svaret. Sundkler 1968 s 319. Jmf här till Eckerdal 1970 s 194 not 65, där förhållandet får en korrekt beskrivning.

lemmar av den svenska kyrkan skola admitteras till den Heliga Nattvarden i den anglikanska kyrkan." Sedan man konstaterat vissa olikheter mellan de båda kyrkorna t ex i fråga om ämbetssynen, betonades "den enhet som i det allra djupaste och centralaste förbinder de båda kyrkorna". Man förklarade därför, att medlemmar i den anglikanska kyrkan skulle äga tillträde till nattvarden i den svenska kyrkan och att man gärna såge, att svenska biskopar medverkade vid biskopsvigningar i anglikanska kyrkan. Det svenska biskopsmötet önskade så Guds välsignelse "över den innerliga förbindelsen mellan våra båda kyrkor, som vi nu stå i begrepp att sluta".³¹⁾

Skrivelsen undertecknades "På Svenska Biskopsmötets vägnar" av "Svenska Biskopsmötets delegation" Nathan Söderblom, Gottfrid Billing och Hj. Danell.³²⁾

För frågans vidare behandling behöver här endast nämnas, att ärkebiskopen vid biskopsmötet 1924 meddelade, att det svenska svaret, som biskopsmötet godkänt 1922 och låtit sin delegation underteckna, hade avsänts och att dess mottagande bekräftats. Han meddelade också att den svensk-engelska kyrkokommissionen som tillsatts 1909 därmed fullgjort sitt uppdrag och därför fick anses ha upphört.³³⁾

Det är av största intresse för denna framställning, att det är biskopsmötet, som framträder och å svenska kyrkans vägnar träffar överenskommelse med en annan kyrka om interkommunion och en "innerlig förbindelse". År 1909 hade biskopsmötet avböjt att föra den svenska kyrkans talan vid förhandlingarna med den anglikanska. Inställningen var nu en annan, vilket säkerligen till stor del berodde på, att ärkebiskopsämbetet innehades av Nathan Söderblom, som därmed också var biskopsmötets ordförande. Han hade redan 1908, då de svensk-engelska förbindelserna aktualiserades, hävdad - tydligen i polemik mot medlemmar av episkopatet - att det var med de svenska kyrkliga myndigheterna som anglikanerna önskade kontakt och inte med Kungl. Maj:t. Att de kyrkliga myndigheterna skulle utgöras av biskopsmötet, hade Söderblom redan då i tankarna, vilket i och för sig låg nära till hands, eftersom det anglikanska initiativet utgick från Lambethkonferensen, det anglikanska biskopsmötet.³⁴⁾

31) Det svenska biskopsmötets svar tryckt i KÅ 1923 s 366ff, Lyttkens 1965 s 44ff.

32) Se ibm.

33) BM 1924 prot § 5.

34) Se ovan s 82f.

1920 hade Söderblom i egenskap av ärkebiskop större möjligheter att göra sina åsikter gällande. Men situationen var nu också en annan. Inställningen bland episkopatet hade förändrats.³⁵⁾ Ett uttryck för detta kan man se i biskopsmötets stadga av år 1919, där det bl a fastslogs, att biskopsmötet skulle kunna träda i kontakt med kyrkor och episkopat utanför Sverige. Det är uppenbart att åren kring första världskrigets slut betydde "en ny tid för svenska kyrkan också i fråga om hennes förbindelser ut över landets gränser".³⁶⁾

Att det blev just biskopsmötet, som kom att föra svenska kyrkans talan vid kontakten med andra kyrkor berodde inte endast på avsaknaden av ett kyrkorättsligt bestämt organ, som kunde komma i fråga i dessa sammanhang, utan också på att det fanns biskopar och då främst Söderblom och Danell, som tillmätte biskopsämbetet en nyckelposition i ekumeniska sammanhang. Det var en "symbol och en garanti för Kristi kyrkas övernationella sammanhang och uppgift".³⁷⁾ Denna starka betoning av biskopsämbetets betydelse för kyrkans enhet kommer att ytterligare betonas i det följande avsnittet om de nordiska biskopsmötena.

De nordiska biskopsmötena.

Det nordiska samarbetet kom att intensifieras under första världskrigets år och vid dess slut. Det var också kriget, som i hög grad var orsaken till detta. Vid dess utbrott hade de nordiska staterna förklarat sig neutrala och fick gemensamma intressen, när det gällde att hävda neutraliteten men kom varandra också närmare i det humanitära arbete för det krigsdrabbade Europa, som de genom sin position kunde utföra. Konkreta uttryck för det nordiska samarbetet var de båda trekungamötena, det första i Malmö 1914 och det andra i Oslo 1917 samt konferenser mellan stats- och utrikesministrarna.³⁸⁾ Vidare var föreningen Nordens bildande 1919 ett uttryck för den växande nordiska samhörigheten.³⁹⁾

Det ökade nordiska samarbetet skulle komma till uttryck också på det

35) Sundkler 1968 s 318.

36) Eckerdal 1970 s 189.

37) Söderblom 1921 s 15f.

38) Karlström 1947 s 400, Sundkler 1968 s 184.

39) Om tillkomsten av föreningen Norden, se Nordens årsbok 1920 s 1ff. Här betonas på s 5 världskriget som den direkta orsaken till behovet av ökat nordiskt samarbete.

kyrkliga området. Det kan förtjäna nämnas, att i första årgången av föreningen Nordens årsbok, som kom ut 1920, hade en av de första artiklarna titeln "Kyrkliga samarbetet i Norden". Den var författad av Nathan Söderblom.⁴⁰⁾

Nordiskt samarbete på det kyrkliga området hade tidigare existerat, men då mest bestått i kontakter mellan kyrkliga sällskap och föreningar på missionens och diakonins område samt mellan de kristliga studentförbunden.⁴¹⁾ Under det första världskrigets år blir det alltmer kyrkorna, som börjar närma sig varandra. Ett av de första konkreta uttrycken för det vaknande intresset för ett nordiskt kyrkligt samarbete var en enkät i Berlingske Tidende sommaren 1915. Enkäten gällde som det hette Nordens Kirker i Vekselvirkning. Man vände sig till ansedda kyrkomän med två frågor. Den första löd "Hvilken Betydning har det at der spredtes større Kendskab til og arbejdes for større Vekselvirkning mellem de tre nordiske Kirker." Den andra frågan gick ett steg längre "Hvilke Veje vil det vaere hensigtsmaessigt att gaa for at opnaa en saadan større Forstaaelse og Vekselvirkning." Enkäten väckte stort intresse och gavs sedermera ut i bokform.⁴²⁾

Kontakter började etableras mellan olika prästerliga sammanslutningar i de nordiska länderna.⁴³⁾ Dessa ledde 1924 till att det första nordiska prästmötet kunde hållas.⁴⁴⁾

I samband med Berlingske Tidendes enkät hade från flera håll förts fram önskemål om en konferens mellan nordiska kyrkomän, som var intresserade av ett nordiskt kyrkligt samarbete. Planerna realiserades i september 1916 vid ett möte på Nääs folkhögskola i Sverige. 10 deltagare från vart och ett av de nordiska länderna deltog dock ingen från episkopatet. På mötet förekom dels föredrag om det kyrkliga läget i de olika nordiska länderna, dels diskussioner om samarbetet mellan de nordiska kyrkorna. Mötet resulterade i bildandet av en kommitté för kyrkligt samarbete i Norden. Denna kommitté kom dock aldrig att utveckla någon större aktivitet.⁴⁵⁾

40) Nordens årsbok 1920 s 53ff.

41) Karlström 1947 s 399.

42) Nordens Kirker og nordiske Aandsstrømninger efter Verdenskrigen 1921 s 8f, Karlström 1947 s 400.

43) Nordens Kirker etc 1921 s 9.

44) Nordiska prästmöten kom sedan att hållas vart tredje år med undantag för krigsåren. Se härom Briem 1955 s 87ff.

45) Karlström 1947 s 401f, Sundkler 1968 s 184.

När den krets, som varit samlad på Nääs, åter möttes på Vesterbygaard på Själland 1919, hade den utökats med flera betydande personer, främst ur episkopatet. I överläggningarna på Vesterbygaard deltog bl a ärkebiskop Söderblom som var ordförande och biskop Ostenfeld.⁴⁶⁾ De nordiska primaterna hade vid ett sammanträffande i Oslo 1916 kommit överens om "att förr eller senare taga direkt del i det nordiska kyrkliga samarbetet."⁴⁷⁾ Resultatet av Vesterbygaardskonferensen blev bl a boken "Nordens Kirker og nordiske Aandstrømninger efter Verdenskrigen." Den består av presentationer av kyrkorna i de nordiska länderna också av dem i Island och Finland, som nu blivit självständigt och som kommit med i denna gemenskap. Dessutom ingår en uppsats av Söderblom med rubriken "De nordiske Folkekirkers Plads og Opgave i Kristenheden".

Centralgestalten i strävandena för ett närmande mellan Nordens kyrkor kom snart att bli Nathan Söderblom. Han tycks till en del ha stått bakom mötet på Nääs 1916, och från ungefär 1917 framträder han öppet som talesman för kyrklig enhet i Norden.⁴⁸⁾ Hans syn på denna fråga kommer främst till uttryck i de två tidigare omnämnda uppsatserna, "De nordiske Folkekirkers Plads og Opgave i Kristenheden" och "Kyrkliga samarbetet i Norden" samt i "Evangelisk katolicitet".⁴⁹⁾

Det fanns visserligen olikheter mellan kyrkorna i Norden, påpekade Söderblom. Man kunde tala om den svensk-finländska typen å ena sidan med relativt hög grad av självständighet och den dansk-norska å den andra med större bundenhet vid staten.⁵⁰⁾ Men det fanns väsentliga ting som förenade. Lutherdomen i Norden hade en speciell karaktär. Ja, det var rent av här, som man fann den äkta lutherdomen. Norden var dess kärnland. Det var ofta så, att religioner och bekännelser, som övervunnit den lokala bundenheten, inte alltid blivit starkast i det land, där de sett dagen. Exempel på detta var buddhismen, som uppstått i Indien men som till stor del lämnat detta land och funnit sitt starkaste fäste i Ostasien. Nu kunde man kanske inte, menade Söderblom, gå lika långt när det gällde att fastställa, var lutherdomens

46) Nordens årsbok 1920 s 310, Nordens Kirker etc 1921 s 9.

47) Karlström 1947 s 417.

48) Karlström 1947 s 402ff, Sundkler 1968 s 184f.

49) Uppsatsen Evangelisk katolicitet är tryckt i Enig kristendom av E. Lehman, N. Söderblom, K.B. Westman (1919) (Kyrkans enhet 7) s 65ff.

50) Söderblom 1920 s 54f, 1921 s 21.

tyngdpunkt fanns. Den hade alltså sitt andliga fäste i Tyskland. Men man kunde i varje fall peka på att Wittenberg numera tillhörde den unierade preussiska landskyrkan.⁵¹⁾

Vad hade då den nordiska lutherdomen för speciell karaktär? Jo, skrev Söderblom i uppsatsen "Kyrkliga samarbetet i Norden", det var "de nordiska länderna förbehållet att utveckla reformationens idéer i en kyrkobilddning, som mer än reformationens övriga samfund bibehöll kontinuiteten med kyrkans föregående historia och på samma gång upptog hos de enskilda och i samfunden starkt lutherskt färgade religiösa och etiska ideal".⁵²⁾ En lutherdom, som behöll kontinuiteten med "kyrkans föregående historia", var något väsentligt för Söderblom, ty lutherdomen var en del av den universella och allmänliga kyrkan. Den utgjorde den evangelisk-katolska avdelningen av Kristi kyrka.⁵³⁾ Detta hade de lutherska kyrkorna på kontinenten inte alltid förmått uttrycka, menade han. Men hos de nordiska kyrkorna fann man på ett helt annat sätt ett bevarat samband med den allmänliga kristna kyrkan.

Denna särart hos de nordiska kyrkorna gjorde, att de hade en speciell kallelse, hävdade Söderblom. Norden låg mitt på världskartan inte endast i geografisk bemärkelse. Den hade också samma ställning på den kyrkliga kartan. De nordiska kyrkorna var genom sin karaktär - lutherska men med ett bevarat allmänkyrkligt arv - särskilt väl ägnade att slå broar mellan olika kyrkor, mellan de strängt konfessionella lutherska och reformerta kyrkorna å ena sidan och den anglikanska å den andra.⁵⁴⁾

Söderblom beskrev nu Nordens kyrkor på samma sätt som han tidigare beskrivit den svenska. I bl a "Svenska kyrkans kropp och själ" (1916) hävdar han, att ingen annan luthersk kyrka har samma ökumeniska möjligheter som den svenska. Den svenska lutherdomen har i särskild grad tillgodogjort sig reformationens gåva samtidigt som den bevarat kontinuiteten med den för-reformatoriska kristendomen. Den svenska kyr-

51) Söderblom 1919 s 123, 1920 s 55f.

52) Söderblom 1920 s 56.

53) Aulén 1931 s 90.

54) Söderblom 1920 s 56, 1921 s 16f. Det som främst förenade de nordiska kyrkorna med den anglikanska var enligt Söderblom "vår episkopala författning". Söderblom 1919 s 123.

kan har anknytning inte bara till de lutherska kyrkorna utan också till de reformerta och till den anglikanska. Detta ger henne en samlande och enande uppgift inom kristenheten. Terminus technicus för denna den svenska kyrkans ökumeniska uppgift var "evangelisk katolicitet".⁵⁵⁾

Nu var det alltså inte längre enbart den svenska utan den nordiska kristenheten, som, jämfört med andra evangeliska kyrkogrupper, ägde "säregna förutsättningar" att främja det som Söderblom kallade "evangelisk katolicitet".⁵⁶⁾

Söderbloms tanke, att de nordiska kyrkorna hade en stor ökumenisk uppgift, framskymtar också vid Olaus Petri-föreläsningarna i Uppsala hösten 1918. Söderblom var Olaus Petristiftelsens inspektör, och det var på hans initiativ som föreläsningarna detta år behandlade "Kyrkans enhet". Flera betydande föreläsare från olika kyrkor framträdde. Däribland också kyrkomän från de nordiska kyrkorna, vars föreläsningar samlades under den gemensamma rubriken "Nordens kristenhet och kyrkans enhet".⁵⁷⁾

Till Norden räknade Söderblom också Estland och Lettland. De skulle komma att knytas nära till den nordiska gemenskapen genom Söderbloms vining av de evangeliska biskoparna i dessa länder. Den svenske ärkebiskopen talade gärna om Östersjön som "lutherdomens inhav".⁵⁸⁾

Redan 1917 hade Söderbloms speciella rådgivare när det gällde den nordiska enheten, Nils Widner, uttalat, att biskoparna borde ta ledningen, när det gällde det nordiska kyrkliga samarbetet, och speciellt vilade ansvaret på ärkebiskopen i Uppsala.⁵⁹⁾ För Söderblom själv torde det ha varit ganska naturligt, att episkopatet skulle spela en framträdande roll i dessa sammanhang. När han hävdade, att kyrkan i Nor-

55) Karlström 1947 s 239f.

56) Söderblom 1919 s 126.

57) Karlström 1947 s 556. Karlström har uppgiften att de nordiska kyrkomännen föreläste över ämnet "Om Nordens evangeliska kristenhet och dess ställning inom den allmänliga kyrkan".

58) Söderblom 1919 s 123, 1921 s 21. Se vidare Sundkler 1968 s 274ff. Sundkler har påpekat, att tanken på Östersjön som ett nordiskt inhav inte var isolerad till rent kyrkliga synpunkter utan gällde ett vidare kulturellt sammanhang. Söderblom var heller inte ensam om dessa tankegångar.

59) Sundkler 1968 s 184f.

den, trots de olikheter som fanns mellan de olika kyrkorna, ändå utgjorde en enhet, menade han, att detta tydligast kom till synes i att det i samtliga dessa kyrkor fanns "det bibliska och allmänkyrkliga biskopsämbetet".⁶⁰⁾

Söderblom hade en mycket hög tanke om biskopsämbetets betydelse. Det var en garanti för kyrkans självständighet gentemot staten, men det hade också den allra största betydelse för ekumeniken⁶¹⁾ och var, som han skrev i "De nordiske Folkekirkers Plads og Opgave i Kristenheden", en "symbol och garanti för Kristi kyrkas övernationella sammanhang och uppgift". Han svarade visserligen bestämt nej på frågan, om biskopsämbetet nödvändigtvis måste höra till Kristi kyrka. Den verkliga gränsen gick inte mellan episkopaler och icke-episkopaler. Men varje kyrka måste ha ett samlande ämbete, och man kunde naturligtvis benämna det superintendent, president eller distriktsföreståndare. Men det var inte förbjudet, snarare bibliskt och folkligt, som Söderblom uttryckte det, att översätta dessa begrepp med det grekiska ord som hade vunnit hävd nämligen biskop.⁶²⁾ Detta ämbete hade betytt och betydde fortfarande så mycket i kristenheten, att det inte var förvånansvärt, att det i dessa tider vann ytterligare terräng, menade Söderblom. Själv kom han att medverka till detta genom vigningen av Estlands biskop Kukk 1921 och de två lettiska biskoparna Irbe och Pölchau 1922⁶³⁾ samt genom sitt agerande, då biskopsämbetet infördes i Tamulkyrkan.⁶⁴⁾ Vidare spelade Söderblom en betydande roll vid diskussionerna om återinförande av biskopsämbetet i en del lutherska kyrkor på kontinenten.⁶⁵⁾

När Söderblom talar om biskopsämbetet i samband med de nordiska kyrkornas enande och deras uppgift i kristenheten, har det inträtt en viss förskjutning i hans framställning från den tid, då han framförallt behandlar det i samband med den svenska kyrkans stora uppgift. Då hade han framhåvt den betydelse den oavbrutna kontinuiteten med fornkyrkan hade, framförallt som den kom till uttryck i biskopsämbetet.⁶⁶⁾ Nu nämmer han ingenting om vikten av apostolisk succession.

60) Söderblom 1920 s 55.

61) Sundkler 1968 s 283.

62) Söderblom 1921 s 14ff. Se också Söderblom 1920 s 55.

63) Sundkler 1968 s 274ff.

64) Österlin 1967 s 159ff.

65) Sundkler 1968 s 295ff.

66) Söderblom 1916 s 10ff, 120, 133, 134.

Detta av naturliga skäl. Det var endast i svenska kyrkan, som man menade sig kunna hävda, att apostolisk succession förelåg.⁶⁷⁾

Söderblom var naturligtvis inte ensam om att betona biskopsämbetets betydelse för kyrkan, dels som ett värn för kyrkans frihet gentemot staten i en kyrkopolitiskt orolig tid, dels som en betydelsefull faktor, när det gällde att närma de kristna kyrkorna till varandra. I Sverige hade t ex biskop Danell, stimulerad av de svensk-engelska kyrkoförhandlingarna, pekat på att biskopsämbetet förenade den svenska kyrkan såväl med den allra äldsta kyrkan som med "Kristi stora allmänneliga kyrka."⁶⁸⁾ Det intresse som fanns på flera håll att införa biskopsämbetet i kyrkor som saknade det, vittnar också om att biskopsämbetet vid denna tid mera allmänt upplevde något av en renässans.⁶⁹⁾

Däremot var det för de nordiska biskopsmötenas framväxt av avgörande betydelse, att dessa idéer omfattades av den ytterst energiske kyrkopolitikern Nathan Söderblom.

År 1919, när Söderblom tar initiativet till ett nordiskt biskopsmöte, utvecklar han en kyrkopolitisk aktivitet, som har det största intresse för denna framställning. I början av mars hade han i ett par tidningsartiklar skisserat ett förslag om ett ekumeniskt kyrkoråd. De kristna kyrkorna skulle i detta få ett gemensamt språkrör för att i olika angelägenheter tala till mänskligheten å kristenhetens vägnar. Den romersk-katolska kyrkan var genom sin attityd till det ekumeniska arbetet inte att räkna med i detta sammanhang. Däremot skulle det ekumeniska kyrkorådet kunna byggas upp kring två andra av kyrkans äldsta ämbeten nämligen patriarken av Konstantinopel och ärkebiskopen av Canterbury. Övriga delar av kristenheten skulle representeras "i mån av betydenhet och karakteristisk utprägling".⁷⁰⁾

67) Domprosten och professorn i kyrkohistoria i Uppsala H. Lundström hade bl a i samband med de engelsk-svenska kyrkoförhandlingarna 1909 utrett biskopsämbetets ställning i Sverige och ansett sig kunna konstatera, att svenska kyrkan ägde apostolisk sucession. Se härom KÅ 1911 s 95, Eckerdal 1970 s 195. För den nuvarande forskningens syn på Lundströms och andras bevisföring angående apostolisk succession i svenska kyrkan, se Kjöllnerström 1965.

68) Se ovan s 101ff.

69) Se ovan noterna 63-65.

70) Karlström 1958 s 143ff. Citatet ur "Evangelisk katolicitet" s 120.

Under samma månad antog det tidigare mycket sporadiskt sammanträdande svenska biskopsmötet en stadga för sin verksamhet, som bl a innebar, att det skulle sammanträda regelbundet samt kunna tala i svenska kyrkans vägnar såväl till statliga och kyrkliga organ inom landet som till kyrkor och samfund utanför landet.⁷¹⁾

Under samma månad som Söderblom är med om att skapa ett organ, som kan föra svenska kyrkans talan, skisserar han ett organ som skall föra så gott som hela den icke romerska kristenhetens talan. Det måste emellertid ha varit tveksamt, om den svenska kyrkan skulle kunna inta någon betydande position i det tilltänkta ekumeniska rådet. Den hade ju en mycket blygsam omfattning, åtminstone om man jämförde den med de anglikanska och grekisk-ortodoxa "kyrkofamiljerna". Norden som helhet däremot, i synnerhet om man räknade in också de baltiska staterna, utgjorde en betydande del av kristenheten. De nordiska kyrkorna hade dessutom en "karakteristisk utprägling". Här fanns vad som inte fanns på andra håll, en lutherdom som bevarat kontinuiteten med den gamla kyrkan. Norden utgjorde en gren av kristenheten som var att räkna med i det ekumeniska kyrkorådet. Detta har helt säkert spelat in när Söderblom arbetade för ett enat Norden. Ett nordiskt biskopsmöte skulle få en helt annan tyngd än ett biskopsmöte i ett enskilt nordiskt land. Det är inte omöjligt att Söderblom hade i tankarna den jämförelse som en tidning gjorde inför det första nordiska biskopsmötet. Det kunde närmast jämföras med, skrev tidningen, den anglikanska kyrkans Lambethkonferens.⁷²⁾

När det första nordiska biskopsmötet blev aktuellt, hade ett visst samarbete inom det nordiska episkopatet tidigare förekommit. Primaterna i Danmark, Norge och Sverige hade ganska livliga kontakter med varandra under krigsåren. Dels i samband med Söderbloms fredsupprop 1914 och 1917 (1914 års fredsupprop hade undertecknats också av ärkebiskop Johansson. På grund av de politiska förhållandena stod annars Finland före 1917 delvis utanför den nordiska gemenskapen), dels stod de tre primaterna som gemensamma inbjudare till såväl den neutrala kyrkokonferensen i Uppsala 1917 som till de båda planerade internationella kyrkokonferenserna 1918.⁷³⁾

Förslaget att sammankalla alla Nordens biskopar till ett gemensamt biskopsmöte kom alltså från den svenske ärkebiskopen Nathan Söderblom.

71) Se härom kap 12.

72) Stockholms Dagblad 21.7.1920.

73) Karlström 1947 s 319, 473ff.

Under sommaren 1919 torde han ha kontaktat de övriga primaterna i Norden och fört fram sin tanke på ett nordiskt biskopsmöte.⁷⁴⁾

Reaktionen i de övriga nordiska länderna på Söderbloms förslag tycks ha varit positiv. Det är emellertid endast det danska svaret, som har påträffats. I ett brev till Söderblom omtalar biskop Ostenfeld i Köpenhamn, att man nu haft biskopsmöte i Danmark, vid vilket han bl a lagt fram Söderbloms förslag om ett nordiskt biskopsmöte. "Denna tanke", skrev Ostenfeld, "fann allmän tillslutning". "Alltså om Sverige tar initiativet och det är väl det bästa, är vi i Danmark redo."⁷⁵⁾

Det var emellertid inte endast det egentliga Norden, som Söderblom hade tänkt skulle deltaga i detta nordiska biskopsmöte. Också Estlands biskop hoppades han få med i denna gemenskap.⁷⁶⁾ Som vi skall se skulle han längre fram försöka vidga cirkeln ytterligare.

När det svenska biskopsmötet sammanträdde i mars 1920 behandlades frågan om ett nordiskt biskopsmöte. Söderblom hade då genom sina många kontakter också ordnat plats och lokaler för den tilltänkta nordiska samlingen.⁷⁷⁾ Biskopsmötet beslöt nu, att ett nordiskt biskopsmöte skulle hållas på Kulla Gunnarstorp i Skåne under den kommande sommaren, den 22-28 juli. Inbjudan skulle ställas till "samtliga nordens evangeliska biskopar" och undertecknas av ärkebiskopen och biskop Gottfrid Billing, inom vars stift mötet skulle äga rum.⁷⁸⁾

Så kom det första nordiska biskopsmötet till stånd i juli 1920, och biskoparna var alltså samlade i inte mindre än sju dagar. Så gott som samtliga svenska biskopar hade kommit tillstädes, likaså de danska och norska. Islands biskop hade inte infunnit sig, uppenbarligen på grund av sin långa resväg. Inte heller fanns som Söderblom önskat biskop

74) Belägget, se not 75. I litteraturen finns tidigare angivet, att Söderblom var initiativtagaren. Se t ex Björkquist 1931 s 214.

75) Ostenfeld t Söderblom 19.9.1919, NSS, UUB.

76) Söderblom t Gummerus 24.4.1920 (kopia), NSS, UUB. Se också Sundkler 1968 s 278 som anför ett annat belägg.

77) Söderblom hade genom svenske ministern i Köpenhamn Beck-Friis tillfrågat greve Axel Wachtmeister på Kulla Gunnarstorp i Skåne om han var villig att vara värd för det nordiska biskopsmötet, vilket Wachtmeister alltså accepterade. Se härom Beck-Friis t Söderblom 12.3.1920 och Wachtmeister t Söderblom 15.3.1920, N:7:1, NSS, UUB.

78) BM 1920 prot § 21. Se också inbjudan till nordiska biskopsmötet, varav ett ex finns i N:7:1, NSS, UUB.

Kukk från Estland med.⁷⁹⁾

Det kanske mest anmärkningsvärda var emellertid, att hela det finska episkopatet hade uteblivit.⁸⁰⁾ Vad var orsaken till detta? Samtliga biskopar i Finland var vid denna tidpunkt tämligen till åren komna - den yngste av dem var 61 år - och detta har möjligen gjort flera av dem obenägna till utrikes resor.⁸¹⁾ Helt visst var emellertid andra skäl tyngre vägande. Det politiska läget mellan Finland och Sverige var vid denna tid ytterst spänt på grund av den s k Ålandsfrågan, som i korthet gällde om ön skulle tillhöra Sverige eller Finland.⁸²⁾ Den finske ärkebiskopen uppgav också det politiska läget mellan de båda länderna som orsak till att han måste ställa sig avvisande till ett finskt deltagande i det nordiska biskopsmötet.⁸³⁾ Men det fanns säkerligen ytterligare ett skäl som gjorde, att Finlands ärkebiskop Gustav Johansson ställde sig ganska kallsinnig till ett nordiskt biskopsmöte. Han var överhuvud skeptisk mot allt, som kunde betecknas som ekumenik. Till Nathan Söderblom hyste han inget större förtroende, också av teologiska skäl. För Gustav Johansson med sin beckianska teologi och allmänt teologiska konservativa läggning tedde sig Söderblom alltför liberal.⁸⁴⁾ Denna motsättning skulle bli ännu tydligare marke-

79) Svenska kyrkans årsbok 1921 s 76 f. För en detaljerad redogörelse angående vilka biskopar, som var närvarande, är man hänvisad till uppgifterna i pressen, som följande mycket stor uppmärksamhet åt det nordiska biskopsmötet. Se t ex Stockholms Dagblad 21.7. 1920. Tidningen påpekade, att Islands biskop varit på besök i Danmark ett halvt år tidigare och därför knappast på nytt kunde företa en så pass lång resa.

80) Se föregående not. Se också Brilioth 1931 s 307, Rosenqvist 1934 s 314.

81) Gummerus t Söderblom 22.4.1920, NSS, UUB.

82) Carlsson II 1961 s 637ff.

83) Gummerus t Söderblom 22.4.1920, NSS, UUB. Att Ålandsfrågan betydde en svår störning i umgänget mellan de båda länderna framgår bl a av brevväxlingen mellan Söderblom och Gummerus. På hösten 1920 skrev Söderblom till Gummerus: "Smärtsamt är att Ålandsfrågan vållat och vållar sådan bitterhet i sinnena," Söderblom t Gummerus 15.9.1920 (kopia), NSS, UUB. När Gummerus under sommaren 1920 erhöill röstmajoritet vid biskopsvalet i Borgå, skrev han till Söderblom och gav uttryck för sin önskan, att Finlands kyrka skulle i framtiden kunna vara med i den nordiska gemenskapen. "Det smärtnar mig djupt", skrev han, "att de politiska förvecklingarna i detta nu synas bereda svårigheter".

Gummerus t Söderblom 10.6.1920, NSS, UUB. Se också Rosenqvist 1934, som bygger sin uppsats till största delen på brevväxlingen mellan Söderblom och Gummerus.

84) Brilioth 1931 s 318, Sundkler 1968 s 174, 358f.

rad i samband med det fjärde nordiska biskopsmötet.⁸⁵⁾

Hade det nordiska biskopsmötet hållits något senare, hade säkerligen en finsk biskop infunnit sig, nämligen Jaakko Gummerus. Han utnämndes strax efteråt till biskop i Borgå stift och var personligt mycket god vän till Nathan Söderblom. Han skulle komma att bli den biskop som fr a svarade för den finska kyrkans ekumeniska kontakter.⁸⁶⁾

För Söderblom var det finska uteblivandet en stor missräkning.⁸⁷⁾

Som ordförande vid det nordiska biskopsmötet fungerade Gottfrid Billing. Det var Söderbloms tanke, att ordförandeskapet vid dessa möten även i framtiden skulle åvila den biskop, vars stift man gästade.⁸⁸⁾ Men att det reellt var Söderblom, som utövade ledningen, råder inget tvivel om.⁸⁹⁾

De ärenden, som var upptagna på föredragningslistan, hade, i enlighet med praxis i de enskilda ländernas biskopsmöten, föreslagits av de enskilda biskoparna.⁹⁰⁾ Några protokoll föreligger inte från de första nordiska biskopsmötena. Däremot trycktes en dagordning av vilken framgår, vilka ärenden som behandlades. Efter mötenas slut utfärdades en kortfattad kommuniké till pressen, som ger en kortfattad antydan om resultatet av överläggningarna.⁹¹⁾

85) Se härom förf:s manus De nordiska biskopsmötena, som kommer att tryckas i Nordisk lutherdom över gränserna. (Skrifter utg av Nordiskt Institut för kyrkohistorisk forskning. II.)

86) Rosenqvist 1934 s 306ff, Sundkler 1968 s 174.

87) I brev till Gummerus efter biskopsmötet lämnar Söderblom ett utdrag ur sin aftonbön under en av biskopsmötets dagar: "Skingra, Herre, den misshällighet, som nu råder med vårt broderrike Finland, borttag enskilt och nationellt högnod hos oss och hos andra - -". Söderblom t Gummerus 30.7.1920 (kopia), NSS, UUB. Rosenqvist 1934 s 318.

88) Söderblom t G. Billing 5.7.1920, GBS, LUB, G. Billing t Söderblom 10.7.1920, NSS, UUB. Billing var f ö tvvksam inför förslaget att ordföranden vid de nordiska biskopsmötena alltid skulle vara den biskop, vars stift man gästade. "Kanske vore han därtill föga lämpad" menade han.

89) Stockholms Dagblad nämmer den 23.7.1920, att G. Billing valts till mötets ordförande, men nämmer också i detta sammanhang, att det hålles "under Erkebiskop Söderbloms presidium". Dagen därpå framhäver tidningen i ett reportage från biskopsmötet, att Söderblom överallt står i centrum. Jfr härtill uppgiften, som biskop Ostenfeld lämnar i Kristen Gemenskap 1931 s 115, att Söderblom vid dessa möten trädde tillbaka och undvek att dominera.

90) Se det tryckta inbjudningskort, som utsändes, N:7:1, NSS, UUB. Förslag till överläggningssärnen skulle sändas till svenska biskopsmötets sekreterare, kyrkoherde G. Bokander.

91) Se t ex Stockholms Dagblad 29.7.1920.

Förutom själva överläggningarna förekom bibelstudium varje dag på dagordningen över något kapitel ur Johannesevangeliet.

Det säger sig självt, att man på ett nordiskt biskopsmöte skulle behandla frågor, som hade gemensam aktualitet för de nordiska länderna.⁹²⁾ En sådan fråga var den s k romerska faran. Man var på kyrkligt håll övertygad om, att en sådan förelåg i Norden. Konkreta uttryck för den romerska kyrkans framryckning menade man sig ha i sådana omständigheter, som att den katolska tidskriften Credo börjat utkomma detta år, samt det katolska klosterpensionatet i Köpenhamn, till vilket en del nordiska familjer sände sina barn för uppfostran.⁹³⁾ Vidare diskuterades kyrka-statfrågan, som kanske var allra mest aktuell i Finland och Sverige på grund av den kyrkopolitiska kris, som dessa båda länder upplevde under åren kring första världskrigets slut.⁹⁴⁾ I denna fråga fastslog man, att det fanns områden inom det kyrkliga livet, där man inte kunde tolerera statlig inblandning. Vidare behandlades kyrkan och de socialekonomiska frågorna, varvid Söderblom höll inledningsanförandet. Biskoparna enades om, att kyrkan borde engagera sig i tidens sociala frågor och framförallt försöka etablera bättre kontakt med de samhällsklasser, som den nu hade bristande kontakt med. Man åsyftade här givetvis främst arbetarklassen.

Frågor som rörde biskopsämbetet upptog en stor del av förhandlingarna. Detta var väl i och för sig ganska naturligt, när biskopar kom tillsammans, men skall nog också ses som ett uttryck för den vikt, man lade vid biskopsämbetet. Sålunda talade biskopen i Lolland-Falsters stift, Wegener, om Biskopens uppgift och ställning i våra dagar, Ostenfeld om Biskopens ställning till församlingarna, Hognestad, biskop i Bergen, om Huru få största möjliga utbyte av våra visitationer. Biskopsämbetet har traditionellt bl a betraktats som kyrkans värn om sin integritet gentemot staten, något som givetvis fått skärpt aktualitet i

92) För de olika ärendena hänvisas till den tidigare anförda tryckta dagordningen. Kortare referat om de väsentligaste resultaten av biskoparnas överläggningar infördes i pressen.

93) Wadensjö 1968 s 205ff. De nordiska biskoparna tycks emellertid inte ha varit helt överens om att en romersk "fara" förelåg. Den danska kyrkans primas biskop Ostenfeld uttalade således i en intervju, att han inte trodde så mycket på en katolsk framryckning. Stockholms Dagblad 24.7.1920.

94) För de kyrkopolitiska förhållandena i Finland, se Rosenqvist 1946. För Sverige finns den senaste framställningen i Eckerdal 1970 s 183ff.

tider, då spänning rått mellan dem.⁹⁵⁾ På biskopsmötet behandlade Ostenfeld frågan om Biskopsämbetets ställning till staten. Flera biskopar stod som inledare till överläggningarna om Biskopsämbetet och den teologiska situationen i kyrkan.

Frågor som var direkt ägnade att stärka samhörigheten mellan de nordiska länderna behandlades också. Man diskuterade olika sätt att stärka samhörigheten mellan kyrkorna i Norden. Som rent konkreta åtgärder föreslogs, att lärarna vid de teologiska fakulteterna skulle föreläsa i de olika nordiska länderna. Vidare att de teologie studerandena skulle bedriva studier också i något annat nordiskt land än sitt eget. Man diskuterade också möjligheten av att prästerna skulle kunna tjänstgöra i de olika länderna. Tills vidare kunde de i varje fall deltaga i prästmöten i broderländerna.

Det råder ingen tvekan om, att det var de frågor, som berörde den kyrkliga nordiska gemenskapen, som var de viktigaste på biskopsmötet. Eller snarare: det mest väsentliga var att mötet hölls. Den rubrik, som Stockholms Dagblad den 24 juli hade över sin artikel om det nordiska biskopsmötet, träffade helt rätt: "Intimare samverkan i nordiskt kyrkoliv: biskopsmötets ändamål". Tidningen hade intervjuat flera av biskoparna, som förklarar, att mötets största betydelse inte låg i själva överläggningarna utan i "den personliga samvaron och de intimare förbindelser, som blir en given följd därav". Samma tidning påpekade också, att det nordiska biskopsmötet var att se som ett led i de strävanden för kyrkligt samarbete i Norden, som hade inletts med Nääsmötet 1916.⁹⁶⁾

Men att den nordiska enheten inte var avsedd att bli något självändamål utan syftade vidare till en större enhet framgår av den rubrik, som i dagordningen står över denna del av överläggningarna, Närmare samliv och samarbete mellan Nordens kyrkor samt evangelisk-ekumenisk sammanslutning. Intresset för den ekumeniska problematiken markerades också av, att man diskuterade frågan om missionens supranationalitet.

Söderblom hade redan från början avsett, att de nordiska biskopsmötena skulle bli en fast institution. I början av juli 1920 skrev han till Gottfrid Billing: "säkerligen kommer detta möte att följas av flera".

95) Se härom t ex Kirchenpräsident oder Bischof. Untersuchungen zur Entwicklung und Definition des Kirchenleitenden Amtes in der lutherischen Kirche. Herausgegeben von I. Asheim und V. Gold (1968). Se också Sundkler 1968, s 282f, Eckerdal 1970 s 195.

96) Stockholms Dagblad 21.7.1920.

Han ville därför nu försöka lösa vissa organisatoriska spörsmål på ett sådant sätt att de kunde bli giltiga även för framtiden. Det gällde denna gång närmast, hur ordförande för mötet skulle utses.⁹⁷⁾ Symptomatiskt för den målsättning, som fanns redan från början att göra dessa biskopsmöten till en fast institution, är mötets sista överläggningsämne, Nordiska biskopsmötets framtid.

I likhet med vad det svenska biskopsmötet gjort under de senaste åren, riktade även det nordiska biskopsmötet ett herdabrev till "församlingarna i Norden". Det var litet till omfånget och motsvarade ungefär en maskinskriven A4 sida. Herdabrevet var daterat den 22 juli, biskopsmötets första dag, och var undertecknat "Nordiska biskopsmötet".

Biskoparna erinrade om, att man levde i en tid, som präglades av stora omvälvningar "inom snart sagt alla livsområden". Man måste känna oro, när man lyssnade till "stridsropen folk och folkclasser emellan", och det var naturligt, att man hyste oro för framtiden.⁹⁸⁾ Man levde ju i skuggan av såväl ryska som tyska revolutionen, som gjorde starkt intryck i Norden och skapade revolutionsskräck. Också de nordiska länderna upplevde starka sociala omvälvningar. Den politiska radikaliseringen skanade också särskilt i Finland och Sverige en mycket svårartad kyrkopolitisk kris.⁹⁹⁾

I detta läge ville biskoparna mana till förtröstan, "ty Herren lever. Han lever mitt ibland oss i sitt evangelium".

Både uppläggningsen och tonen i herdabrevet påminner mycket starkt om det herdabrev, som det svenska biskopsmötet några månader tidigare hade riktat till församlingarna i svenska kyrkan med anledning av det allvarliga kyrkopolitiska läget.¹⁾

På kyrkligt håll i Sverige kunde man finna en viss besvikelse över, att biskoparnas uttalande var alltför allmänt hållet. Man hade "ur de samlade biskoparnas mun" väntat något mer "något mäktigt och uppfordrande".²⁾

Herdabrevet slutade med några rader om vikten av, att Nordens kyrkor

97) Söderblom t G. Billing 5.7.1920, GBS, LUB.

98) Herdabrevet distribuerades inte till församlingarna utan publicerades i vissa tidningar. Stockholms Dagblad 24.7.1920.

99) Se not 94.

1) Se härom kap 14.

2) Svenska kyrkans årsbok 1921 s 77.

höll samman. Det var då inte bara det positiva i ett nordiskt kyrkblock i och för sig, som man hade i tankarna. Nordens kyrkor borde bilda en enhet, emedan de genom denna skulle kunna förverkliga en stor uppgift inom kristenheten. "Icke kunna vi undgå att se", slutade herdabrevet, "att Herren särskilt i Nordens kyrkor ställer maning till enhet, till tro, till sammanhållning, till kärlek och till trofasthet i Herrens särskilt åt Nordens kyrkor anförtrödda kallelsegärning".

I herdabrevet möter alltså samma tankar som framför allt Söderblom tidigare givit uttryck för. Nordens kyrkor hade en speciell kallelse. Genom att de mer än andra lutherska kyrkor bevarat kontinuiteten med den äldsta kyrkan - det visade sig kanske främst i att de hade det allmänkyrkliga biskopsämbetet - intog de en särställning och en nyckellställning i kristenheten. De nordiska kyrkorna hade en särskild "plats og opgave". Ansvar för att de lutherska, reformerta och anglikanska kyrkorna kunde mötas i en enhet vilade på Norden. Kyrkorna här uppe skulle svara för att begreppet evangelisk katolicitet realiserades.

Ett uttryck för att de nordiska biskopsmötena skulle fylla en funktion i dessa sammanhang var, att man från Kulla Gunnarstorp 1920 sände hälsningar till såväl den anglikanska kyrkan som till de tyska kyrkorna. Dessa hälsningar blev också besvarade.³⁾

Söderblom arbetade oförtrutet på att realisera tanken på ett nordiskt kyrkblock. Sålunda kom denna fråga att bli den dominerande på det allmänna kyrkliga mötet i Stockholm 1923. Stockholmstidningen hade någon vecka före mötet en utförlig artikel, där man karaktäriserade det kommande kyrkliga mötet. Tidningen skrev: "En tanke inom de kyrkliga enhetssträvandenas ram, som visserligen ingalunda på något sätt organisatoriskt utformats men mer och mer tränger sig igenom är, att de nordiska länderna i vidsträcktare bemärkelse - Sverige, Norge, Danmark, Finland, Estland och Lettland - skola bilda en grupp för sig inom den evangeliska kristenheten, medan Tyskland - "reformationens moderkyrka" - i förening med angränsande kyrkor på kontinenten bildar en, England en och Amerika en."⁴⁾

Ett antal nordiska gäster var inbjudna till det allmänna kyrkliga mö-

3) Söderblom t G. Billing 31.8.1920, GBS, LUB. Hälsningen till Tyskland hade sänts till Berlin och var då förmodligen adresserad till Deutscher evangelischer Kirchenausschuss, som utgjorde föreningsbandet mellan de tyska evangeliska kyrkorna.

4) Stockholmstidningen 27.2.1923.

tet. Vid deras ankomst till Stockholm hade tidningarna intervjuer med dem och presenterande artiklar. Om biskop Irbe från Lettland skrev Oscar Krook⁵⁾ i Stockholmstidningen, att han "med iver anslöt sig till ärkebiskop Söderbloms strävanden för kyrkornas enande och för deras samverkan för fred och endräkt i världen. Men Irbe menade också, "att det första steget i denna riktning består däri, att de protestantiska kyrkorna i Nordeuropa, kring Östersjöns stränder, träda i intim gemenskap och i direkt samarbete". För detta ville den lettlandske biskopen sätta in all sin kraft.⁶⁾

Det inslag i mötet, som mera direkt skulle tjäna de nordiska enhetssträvandena, var en sammankomst i Hedvig Eleonora kyrka. Den leddes av Söderblom och representanter för de olika kyrkorna framträdde och presenterade sina kyrkor. På olika sätt betonades den nordiska kyrkliga enheten. Sålunda yttrade biskop Gummerus i sitt anförande om den finska kyrkan, sedan han pekat på de uppgifter den hade inom det egna landet, att det även fanns stora uppgifter utåt för den finska kyrkan "och en av dessa vore att deltaga i den stora rörelsen för en samling mellan Nordens och Östersjöländernas kyrkosamfund."⁷⁾

Tidningarnas rubriksättning vid referaten av denna sammankomst ger en god bild av vart man syftade. Dagens Nyheter hade som rubrik "Närmare förbund mellan kyrkofolk kring Östersjön" och som underrubrik "Entusiastisk samling kring den nordiska enheten på kyrkliga mötet".⁸⁾ Aftonbladet hade liknande rubriksättning "Gruppbildning inom evangeliska kyrkan" och "Nordens kyrkor jämte Estlands och Lettlands en grupp".⁹⁾ Tanken på ett nordiskt kyrkoblock var alltså i hög grad levande vid denna tid.

5) Oscar Krook f 1879. Vid denna tid pastorsadjunkt i Stockholm. Sedermera teol dr och kyrkoherde i Hedvig Eleonora förs i Stockholm. C. Hellström 1951 s 596f.

6) Stockholmstidningen 2.3.1923.

7) Svenska Dagbladet 6.3.1923.

8) Dagens Nyheter 6.3.1923.

9) Aftonbladet 8.3.1923. Lite provocerande mot övriga nordiska länder kunde kanske en rubrik i en annan tidning förefalla: "Svenskan kommer hädanefter att bli nordiskt kyrkospråk". Det visade sig emellertid inte vara några anspråk från svensk sida utan var ett citat ur biskop Irbes anförande i Hedvig Eleonora. Nya Dagligt Allehanda 8.3.1923. Citatet ger en klar bild av vem den lettiske biskopen ansåg vara ledaren för det pågående kyrkliga enhetsarbetet i Norden, vilket han också vid sin ankomst till Stockholm hade givit uttryck för.

Söderblom hade planer på att förlägga nästa nordiska biskopsmöte till någon gång under 1923.¹⁰⁾ Detta kom emellertid inte till stånd, utan det andra nordiska biskopsmötet hölls i Danmark på Vedbygaard 4-8 september 1924 under biskop Ostenfelds ordförandeskap.¹¹⁾ Denna gång fanns också finska biskopar med.¹²⁾ Till stor del berodde säkert detta på, att Jaakko Gurmerus nu var medlem av det finska episkopatet. Han kom att allt mera framstå som finska kyrkans "utrikesbiskop", som skötte dess ekumeniska kontakter, och han ivrade inte minst för att den finska kyrkan skulle ingå i den nordiska gemenskapen.¹³⁾ Den nu 80-årige finske ärkebiskopen deltog emellertid inte i biskopsmötet. Däremot var Islands biskop närvarande denna gång.¹⁴⁾

Vid det första nordiska biskopsmötet hade Söderblom visat, att han ville fatta begreppet Norden i vid mening genom att inbjuda också Estlands biskop. Samma önskan hyste han också nu. Han hade dessutom under mellantiden vigt Jacob Kukk till Estlands biskop. Dessutom hade den svenske ärkebiskopen vigt Karlis Irbe till biskop över den lutherska kyrkan i Lettland.¹⁵⁾ I ett brev till Ostenfeld gav Söderblom uttryck för sin önskan, att dessa båda biskopar skulle inbjudas som deltagare till det nordiska biskopsmötet. Hur tanken på en kyrklig blockindelning hade slagit igenom, illustreras av Söderbloms motivering för deras deltagande. De båda baltiska biskoparna borde inbjudas, därför att de "vilja höra närmast till oss och icke till Tyskland."¹⁶⁾

Varken Irbe eller Kukk deltog emellertid i mötet.¹⁷⁾

Liksom förra gången, när Nordens biskopar var samlade, ägnades någon timme varje dag åt bibelstudium. Bland överläggningsämnen denna gång kan nämnas Förhållandet mellan kyrkan och de fria kyrkliga organisationerna i de nordiska länderna.¹⁸⁾ Vidare skulle man även denna gång ta upp frågan om den romerska propagandan. Sedan förra nordiska biskops-

10) Gurmerus t Söderblom 17.12.1921, 3.4.1923, NSS, UUB. Söderblom t Gurmerus 9.1.1922 (kopia), NSS, UUB. Söderblom t Gurmerus 31.1.1922 (kopia), NSS, UUB.

11) Tryckt Dagordning för andra nordiska biskopsmötet, N:7:1, NSS, UUB. Nya Dagligt Allehanda 10.9.1924.

12) Ostenfeld 1931 s 117, Rosenqvist 1934 s 314f.

13) Rosenqvist 1934 s 306ff.

14) Svenska kyrkans årsbok 1925 s 59.

15) Se ovan not 63.

16) Söderblom t Ostenfeld 5.2.1924 (kopia), NSS, UUB.

17) Se not 14.

18) För överläggningsämnen hänvisas till den tryckta dagordningen.

mötet hade en rad händelser inträffat, som man tog som utslag av en romersk propaganda riktad mot Norden. Under sommaren 1923 gjorde den romerska kardinalen, van Rossum, en resa genom Danmark, Norge och Sverige för att besöka "sina barn i de fjärran nordiska länderna". Samma sommar ägde också det s k kyrkorovet i Riga rum. I Sverige förekom under 1921 en livlig debatt om den romerska kyrkan med anledning av den romerske biskopen Bitters inlaga till Skolöverstyrelsen, där han gick till angrepp mot de svenska läroböckernas sätt att presentera den romersk-katolska kyrkan.¹⁹⁾

Syftet med de nordiska biskopsmötena var primärt att föra de nordiska kyrkorna närmare varandra. Bland överläggningsämnen, som rent konkret kunde tänkas främja detta, märktes även denna gång frågan om att bereda präster från de nordiska länderna möjlighet att tjänstgöra inte endast i sitt eget land utan också i grannländerna.

Samma syfte fyllde det program, som förekom under den första mötesdagen under rubriken Berättelser från de olika kyrkorna. Man lade som vi tidigare sett stor vikt vid de kyrkliga nordiska enhetssträvandena att lära känna varandras kyrkliga förhållanden. Man ville ordentligt presentera de olika kyrkorna för att få fram deras särart och givetvis inte minst deras gemensamma nämnare. Jørgensens bok, som var ett resultat av förhandlingarna på Vesterbygaard, var uppbyggd kring denna tanke. Där fanns redogörelser för de olika nordiska kyrkorna tillsammans med Söderbloms uppsats om De nordiske Folkekirkers Plads og Opgave i Kristenheden. Sammankomsten i Hedvig Eleonora kyrka i Stockholm 1923 vid det allmänna kyrkliga mötet var uppbyggd efter samma princip. Redogörelser för de nordiska kyrkorna av representanter för dem samt en sammanfattande framställning av Söderblom.²⁰⁾

Nordiska biskopsmötet 1924 följde samma mönster. Efter första dagens presentationer av läget i de olika kyrkorna, tog Söderblom till orda andra dagen och talade om Lutherdomen speciellt den skandinaviska - i den kyrkliga världssituationen. Återigen en påminnelse om, att man menade, att den nordiska enheten hade en vid mission att fylla.

Vid biskopsmötets avslutning i Roskilde domkyrka betonade Söderblom återigen i ett tal den stora betydelsen av, att Nordens folk stod eniga

19) Wadensjö 1968 s 205ff.

20) Söderblom betonade vikten av att man inom de nordiska kyrkorna fick kunskap om varandras kyrkliga förhållanden. Ingående kunskaper om de olika kyrkorna ur såväl aktuell som historisk synpunkt var nödvändig för en starkare nordisk kyrkogemenskap. Karlström 1947 s 404.

i kyrkligt hänseende. Och när han vid hemkomsten till Sverige skulle sammanfatta sina intryck av biskopsmötet, yttrade han bl a i en tidningsintervju, att biskoparna under fyra dagar "i förtrolig samvaro dryftat de frågor, som kunna anses vara de viktigaste för nordens lutherska kyrkor och ägnade att föra dem närmare varandra".²¹⁾

Söderbloms tanke, att episkopatet skulle spela en väsentlig roll härvidlag, tycks nu ha blivit mera allmänt accepterad. Sålunda presenterade A.S.P:s organ, Svensk Kyrkotidning, sina läsare någon månad efter biskopsmötet en förteckning över Nordens biskopar. Motiveringen var, att läsarna kunde ha intresse av att känna till det nordiska episkopatet på grund av "det livligare samband mellan dessa (Nordens) kyrkor, som mer och mer börjar göra sig gällande". Förteckningen omfattade också Estlands biskop och Lettlands båda evangeliska biskopar.²²⁾

Cirkeln av dem som deltog i de nordiska biskopsmötena skulle alltmer vidgas. Sålunda kom längre fram kyrkoledarna för de nordiska kyrkorna i Förenta staterna också att inbjudas. Efter 1924 skulle nordiska biskopsmöten komma att hållas vart tredje år med undantag för åren under andra världskriget.²³⁾

De nordiska biskopsmötena växer fram under en tid, som präglas av ökade såväl politiska som kulturella kontakter mellan de nordiska länderna. Det intensifierade nordiska utbytet kommer att omfatta också kyrkorna. Att det första nordiska biskopsmötet hålles året efter föreningen Nordens bildande är ingen tillfällighet.

Men de nordiska biskopsmötena var avsedda att bli något mer än ett led i strävandena för ökad kyrklig gemenskap i Norden. Deras initiativtagare, Nathan Söderblom, fogar in dem i sin ekumeniska planläggning. Liksom han tidigare hävdade, att den svenska kyrkan har säregna förutsättningar för att göra en betydelsefull ekumenisk insats, börjar han under åren strax före 1920 hävda, att det är hela Norden, som har detta ekumeniska ansvar. Till Norden räknar han då också de baltiska staterna och kanske också de nordiska kyrkorna i Förenta Staterna.

För Söderblom var det något självklart, att biskoparna och därmed biskopsmötet skulle ta ledningen i dessa sammanhang. Biskopsämbetet sym-

21) Nya Dagligt Allehanda 10.9.1924.

22) SKT nr 43 1924.

23) Se i not 85 anfört manus.

boliserade för honom, som inget annat, den allmänneliga kyrkan. Det var "en symbol och en garanti för Kristi kyrkas övernationella sammanhang och uppgift".

Söderbloms avsikt med de nordiska biskopsmötena var, att de skulle bidra till att ena den kristna kyrkan. Hans gode vän den finske biskopen Jaakko Gummerus har karaktäriserat den svenske ärkebiskopens planer på följande sätt: "Nordens kyrkliga gemenskap var för Söderblom en etapp till vidare syftande enhetsarbete." Mera pregnant skulle man kunna uttrycka det så: De nordiska biskopsmötena skulle förverkliga de nordiska kyrkornas stora kallelse.

Söderbloms höga intentioner med de nordiska biskopsmötena förverkligades knappast. Däremot har de helt säkert inte varit utan betydelse, när det gällt att stärka den nordiska kyrkogemenskapen.

Det kanske tydligaste uttrycket för att biskopsmötet under åren kring första världskrigets slut får en annan karaktär är, att det börjar rikta herdabrev till församlingarna i svenska kyrkan. Tidigare hade, som vi konstaterat, enskilda biskopar föreslagit, att biskopsmötet skulle kunna göra offentliga uttalanden. Förslagen hade dock avvisats av biskopsmötet och främst av Gottfrid Billing, som menade, att de stod i strid med den enskilda karaktären på biskopsmötena.¹⁾

Utfärdandet av herdabreven 1917, 1919 och 1920 innebar, att biskoparna inte längre på samma sätt som tidigare betraktade biskopsmötet som en enskild sammanslutning. En förändrad situation för svenska kyrkan såväl när det gällde förhållandet till staten som till andra kyrkor krävde en ökad insats av biskopsmötet. Nu accepterades mera allmänt det som Danell hade hävdad 1914, att tiden fordrade, att biskopsmötet fick en fastare plats i den kyrkliga organisationen, "så att ett biskopsskollegium kunde i kyrkans namn i viktiga frågor tala både till Kungl. Maj:t och till församlingarna."²⁾

Herdabrevet 1917.

På biskopsmötet 1917 beslöt man att söka skapa "fastare och regelbundnare arbetsformer för biskopskonferensen".³⁾ Man beslöt också att uppdraga åt ärkebiskopen samt biskoparna Danell och Eklund att upprätta förslag "till ett gemensamt uttalande med anledning av tidsläget".⁴⁾ Det var detta beslut, som skulle mynna ut i rundskrivelsen "Till församlingarna i Svenska kyrkan". Med detta herdabrev⁵⁾ hade biskopsmötet

1) Se ovan s 69.

2) Se ovan s 104.

3) Se härom kap 12.

4) BM 1917 prot § 5.

5) Beteckningen herdabrev kommer i fortsättningen att användas på de skrivelser, som biskopsmötet sände ut till präster och församlingar i svenska kyrkan eller som vände sig till hela svenska folket. Den vanliga definitionen på herdabrev brukar vara, att det är en skrivelse, som en nyutnämnd biskop riktar till sitt stift "vari han yttrar sig om kyrkliga och teologiska tidsfrågor, framlägger sitt arbetsprogram m m" (Sv. Uppslagsbok 1949 band 13 spalt 279). När biskopsmötet vänder sig till hela svenska kyrkan i de skrivelser, som i detta sammanhang behandlas, synes karaktären på dessa vara sådan, att benämningen herdabrev är lämplig. Gottfrid Billing, som författade biskopsmötets andra och tredje herdabrev, använder sig dessutom av denna beteckning i ett brev till sonen Einar. G. Billing t E. Billing 20.4.1919, EBS, LUB. I den vetenskapliga litteraturen har en tidigare forskare också använt beteckningen herdabrev på denna typ av biskopsmötets skrivelser. Eckerdal 1970 s 185ff.

övergivit sin tidigare ståndpunkt att det skulle vara en enskild sammanlutning.

Orsaken till herdabrevets utsändande var "tidsläget". Vad man i detta fall avsåg med detta måste här något beröras.

Under året 1917 gick kriget in i ett nytt skede. Det var egentligen först nu, som det antog karaktären av världskrig, genom Förenta Staternas inträde på krigsskådeplatsen. Men krigströttheten började också ta ut sin rätt. Förlusterna i kriget var enorma, och livsmedelsbristen var svår. Till detta kom att möjligheterna för någon av de stridande parterna att inom överskådlig framtid bringa kriget till ett segerrikt slut syntes minimala. Allt detta bidrog till att fredssträvandena vid denna tid intensifierades. En fred i samförståndets tecken framstod för många som den enda möjligheten.⁶⁾

I många länder tog kyrkan aktiv del i dessa fredssträvanden. Man önskade "en försonlig fred och en ny mellanfolklig ordning i rättens och den goda viljans tecken".⁷⁾

Också svensk kristenhet skulle göra sin röst hörd i fredsfrågan. "På den svenska kristna fronten inleddes under våren och sommaren 1917 en formlig fredsoffensiv." Bland de mest betydelsefulla fredsuppropen kan nämnas det som Svenska kommittén av Världsförbundet för mellanfolkligt samförstånd genom kyrkosamfunden⁸⁾ publicerade under maj månad. Ungefär samtidigt publicerades ett fredsupprop av lärarna vid de teologiska fakulteterna i Uppsala och Lund. Också de olika frikyrkosamfunden antog fredsresolutioner.⁹⁾

Den svenska kristna opinionens önskan om en snar fred kom också till uttryck vid den böndag för freden, som hölls i form av en allmän bot- och böndag den 26 augusti vid vilken böndagsplakatet, på Kungl. Maj:ts anmodan, var författat av ärkebiskopen.¹⁰⁾

Kyrkornas arbete för freden förde dem också närmare varandra i detta arbete. För de evangeliska kyrkornas del aktualiserades dessutom en närmare sammanhållning på ett särskilt sätt detta år på grund av 400-årsminnet av reformationen. På våren 1917 började Söderblom verka för

6) Karlström 1947 s 405.

7) Ibm s 406.

8) För denna organisation se Ibm s 336ff.

9) Ibm s 424ff.

10) Ibm s 429ff.

att få till stånd sin tanke på en ny aktion i "fredens och den kristna gemenskapens intresse". De evangeliska kyrkorna i de neutrala länderna i Norden samt i Holland och Schweiz borde ha särskilda förutsättningar att gagna fredens sak, och Söderblom vände sig därför till biskoparna Ostenfeld i Köpenhamn och Tandberg i Oslo och föreslog, att de skulle utfärda en inbjudan till en konferens mellan de nordiska kyrkorna samt de evangeliska kyrkorna i Holland och Schweiz att äga rum i Uppsala i början av augusti i samband med att Kommittén för kyrkligt samarbete i Norden¹¹⁾ planerade ett sammanträde där vid denna tidpunkt. På grund av kristiden måste den nordiska konferensen inställas, och konferensen mellan de neutrala evangeliska kyrkorna kom inte heller till stånd. Däremot fick Söderblom till stånd ett fredsuttalande av de neutrala evangeliska kyrkorna. Uppropet publicerades vid pingsten 1917 under rubriken "Upprop om freden och reformationsminnet".¹²⁾

Söderbloms inskränkning av konferensen till att gälla de neutrala evangeliska kyrkorna var betingat av nödvändigheten. Det torde vara svårt att samla de krigsförande ländernas evangeliska kyrkor till konkret fredsarbete. En erfarenhet som Söderblom gjort redan 1914 i samband med det då aktuella fredsuppropet.¹³⁾ Han hade emellertid inte släppt tanken på någon form av enhet mellan de evangeliska kyrkorna. En enhet som längre fram skulle kunna utvidgas ytterligare.

Den planerade konferensen mellan de evangeliska kyrkoledarna från de neutrala länderna i början av augusti kom alltså inte till stånd.¹⁴⁾ Däremot kom vid samma tidpunkt en uppmärksammas fredsnot från påven.¹⁵⁾

Den 20 augusti skrev Söderblom ett brev till Gottfrid Billing.¹⁶⁾ Konferensen mellan de neutrala evangeliska kyrkorna var inställd. Men Söderblom ville inte släppa tanken på ett "corpus evangelicorum". Eventuellt har också påvens fredsnot i början av månaden aktualiserat splittringen mellan de evangeliska kyrkorna för honom. Han ville nu höra hur Billing ställde sig till ett biskopsmöte i september månad. Det var inte bara han själv, som var intresserad av ett sådant, skrev Söderblom, utan Danell hade "ett par gånger uttalat livligt intresse

11) För denna organisation se IbM s 402.

12) IbM s 416ff.

13) Om fredsuppropet 1914 se IbM s 275ff, Sundkler 1968 s 162ff.

14) Karlström 1947 s 418.

15) IbM s 412ff.

16) Söderblom t G. Billing 20.8.1917, GBS, LJB.

för biskopskonferens i år". Varför Danell nu önskade ett biskopsmöte angav inte Söderblom. Hans eget skäl till att sammankalla ett sådant var emellertid klart. Det skulle vara ett led i hans strävanden att förverkliga ett "corpus evangelicorum". På grund av kriget gick det inte att få till stånd "ett allmännare lutherskt möte". I stället för ett sådant föreslog nu Söderblom, att svenska kyrkan skulle sända en hälsning till andra lutherska kyrkor som "ett vittnesbörd om enhet i söndringens tid".¹⁷⁾

Det var från biskopsmötet, som denna skrivelse skulle utgå och det framgår med full klarhet av Söderbloms brev, att utsändandet av denna hälsning till de lutherska kyrkorna skulle bli 1917 års biskopsmötes väsentligaste uppgift. Han önskade, att Billing skulle åta sig att till denna skrivelse göra en sammanfattning av "vårt andliga lutherska arv".¹⁸⁾ Några månader längre fram skulle som tidigare påpekats reformationens 400-årsminne högtidlighållas.

Man får av Söderbloms brev det intrycket, att han också tänkte sig någon form av uttalande från biskopsmötets sida med anledning av "tidsläget", som närmast skulle vända sig till den egna kyrkan. Det blev denna senare tanke, som kom att realiseras. Den planerade hälsningen till de lutherska kyrkorna kom däremot inte till utförande. Varpå berodde detta?

Gottfrid Billing kunde inte delta i en biskopskonferens i slutet av september, uppgav han för Söderblom. Såväl ämbetsplikter som familjeskäl lade hinder i vägen. Men han medgav också ganska öppet, att han var tveksam om de ärenden, som enligt Söderblom skulle komma att dominera detta biskopsmöte, motiverade ett sådant.¹⁹⁾ Söderblom ville emellertid inte ha ett biskopsmöte utan Billings deltagande, och det kom därför att flyttas fram till november.²⁰⁾

Under tiden hade emellertid en del för detta sammanhang viktiga händelser inträffat.

Under hösten förekom flera inlägg i den engelska kyrkliga veckotidningen *The Challenge*,²¹⁾ i vilka man krävde en internationell kyrkokonferens, vid vilken man skulle rådgöra om vad kyrkorna kunde göra för att ge världen fred. När det stod klart, att den planerade internatio-

17) *Ibm.*

18) *Ibm.*

19) G. Billing t Söderblom 25.8.1917, NSS, UUB.

20) Söderblom t G. Billing 27.9.1917, GBS, LUB.

21) Om *The Challenge* se Karlström 1947 s 453f.

nella socialdemokratiska Stockholmskonferensen inte skulle komma till stånd, ansåg tidningens redaktör, sedermera ärkebiskopen av Canterbury William Temple, det ännu angelägnare med en internationell kyrkokonferens.²²⁾

Söderblom läste den engelska tidskriften regelbundet och tycks ha följt dessa inlägg med stort intresse.²³⁾ Temples artikel om en internationell kyrkokonferens hade så mycket större intresse för honom, eftersom han en tid dessförinnan, i en skrivelse från British Council for Promoting an International Christian Meeting, hade anmodats att ta initiativ till en internationell kyrkokonferens.²⁴⁾

Samma dag som Söderblom läst artikeln i The Challenge, den 27 september, höll han en överläggning med sina närmaste medarbetare och föreslog, att de tre nordiska kyrkornas primater gemensamt skulle utfärda en inbjudan till en internationell kyrkokonferens i samband med det möte, som de nordiska kommittéerna av Världsförbundet planerade till slutet av november. Redan följande dag kontaktade Söderblom biskoparna Ostenfeld i Köpenhamn och Tandberg i Oslo, som i huvudsak accepterade Söderbloms planer. Arbetet med att få till stånd en konferens i Uppsala före årets slut, var därmed påbörjat.²⁵⁾

Eftersom de krigförande länderna avböjde att delta, kom konferensen, när den kom till stånd, att omfatta endast de neutrala staterna. När biskopsmötet sammanträdde den 13 november hade de avböjande svaren emellertid ännu inte kommit Söderblom tillhanda.²⁶⁾

Sedan Söderblom i augusti föreslagit att det svenska biskopsmötet skulle sända en hälsning till de andra lutherska kyrkorna, hade läget blivit ett annat. På grund av uppskjutandet av biskopsmötet sammanträdde inte biskoparna förrän den 13 november. Vid denna tidpunkt var

22) Ibm s 453ff. Om den socialdemokratiska konferensen se ibm s 406ff. Om den soc. dem. konferensen hade kommit till stånd, önskade inte Temple att en internationell kyrkokonferens skulle konkurrera med den.

23) Ibm s 468.

24) Ibm s 451ff. Om British Council for Promoting an International Christian Meeting se ibm s 448ff.

25) Ibm s 469ff.

26) Ibm s 479ff. Det tyska svaret är daterat 13.11 (ibm s 480 not 5), Österrike-Ungerns svar 16.11 (ibm s 483 not 3), Englands svar 18.11 (ibm s 485 not 2). Från Frankrike kom inget svar före konferensen (ibm s 493) och det är tveksamt om Förenta Staterna nåddes av inbjudan före konferensen (ibm s 494).

Söderblom mitt inne i förberedelserna för en internationell kyrkokonferens i Uppsala, som skulle äga rum mindre än en månad efter biskopsmötet, och där han vid denna tidpunkt fortfarande hoppades att bli att få se de kyrkor företrädare till vilka biskopsmötets hälsning skulle ha riktats. Under sådana omständigheter var det helt naturligt inte längre på samma sätt aktuellt med någon skriftlig hälsning från biskopsmötet till de lutherska systerkyrkorna.

Söderblom tycks också i augusti ha varit inne på tanken, att biskopsmötet skulle sända ut någon form av hälsning till den egna kyrkan.²⁷⁾ Det blev nu denna tanke som realiserades på biskopsmötet 1917. Man beslöt att göra "ett gemensamt uttalande med anledning av tidsläget". Gottfrid Billing, som tidigare varit den av biskoparna som ivrigast hävdade att biskopsmötet var en enskild sammanslutning, som inte skulle göra offentliga uttalanden, var tveksam inför tanken, att biskoparna skulle sända ut ett herdabrev.²⁸⁾ Även Personne ställde sig tveksam.²⁹⁾ Majoriteten av biskoparna biföll emellertid uppenbarligen förslaget.³⁰⁾

Uppdraget att författa herdabrevet gick till Söderblom, Danell och Eklund. Man beslöt att Danell skulle göra det första utkastet, som han sedan skulle sända till Eklund. Denne skulle göra sina rättelser till detta eller upprätta ett helt eget förslag och sedan översända hand-

27) Söderblom t G. Billing 20.8.1917, GBS, LUB.

28) G. Billing t Söderblom 4.12.1917, N:7:1, NSS, UUB. Billing skrev till Söderblom: "Du vet att jag personligen ej var hågad utan snarare motvillig mot utsändandet av ett dylikt upprop". Se också not 29.

29) I motsats till vad fallet tycks ha varit med Billing, uttalade inte Personne sin mening vid biskopsmötet utan först efteråt i ett brev till Söderblom. Han ville inte direkt opponera mot företaget, eftersom han menade, att han så ofta hörde till oppositionen, att han helst ville undvika "opposition i småsaken". Men han var "av samma mening som Billing". Personne t Söderblom 7.12.1917, N:7:1, NSS, UUB.

30) Huruvida det var flera av biskoparna som ställde sig kallsinniga till förslaget är okänt. Av ett brev från Danell till Söderblom tycks framgå att åtminstone någon mer än Billing vid biskopsmötet givit uttryck för skepsis eller avståndstagande från förslaget. " - - - med tanke på de avstyrkande eller mot saken likgiltiga uttalanden vid konferensen". Danells brev var emellertid präglad av bitterhet över att hans förslag till lydelse av biskopsmötets herdabrev kasserats, och det är därför möjligt, att han nu överdriver biskoparnas negativa inställning. Han önskar t o m att det "tillstundande gemensamma uttalandet uteblir". Tiden var tydligen inte mogen "för ett sådant gemensamt uppträdande från biskoparnas sida" menade Danell. Danell t Söderblom 8.12.1917, N:7:1, NSS, UUB.

lingarna till Söderblom.³¹⁾ Eklund hade emellertid så stora svårigheter med att författa ett förslag, att han började bli tveksam inför hela idén. Han var tydligen inte heller nöjd med Danells förslag och menade, att Söderblom ensam borde axla uppdraget och svara för avfattandet av skrivelsen. "Nej lika rätt som det är, att Du är ärkebiskop, lika naturligt blir det nog också endast Du som här kan giva ordet åt det som skall fram. Hos Dig är i detta stycke kallelsen", skrev han till Söderblom.³²⁾

Söderblom var inte heller nöjd med Danells förslag men ville tydligen inte på egen hand författa herdabrevet. Han måste nu gå utanför den ursprungligen tillsatta kommittén och vände sig till en av motståndarna mot projektet, Gottfrid Billing, och bad honom åta sig uppdraget.³³⁾

Billing höll med om att Danells förslag inte var lyckat. Det var tungt och svårförståeligt och behövde därför omarbetas.³⁴⁾ Han påpekade emellertid, att han själv varit motståndare till tanken på ett dylikt herdabrev. Om han åtog sig uppdraget, skulle det säkert väcka undran hos de övriga biskoparna, eftersom Söderblom, Danell och Eklund redan utsetts att fullgöra uppdraget. Dessutom spelade rent personliga hänsyn in. Han ville inte sära sin gode vän Danell.³⁵⁾

Dessa invändningar till trots författade Billing ett förslag till biskopsmötets herdabrev, som han sände över till Söderblom.³⁶⁾

Även om väsentliga delar av det billingska förslaget kom att ingå i den slutliga versionen, så var Söderblom tydligen inte helt nöjd med det. Han tog nu själv itu med att utarbeta ett förslag till biskoparnas gemensamma herdabrev. Förslaget sändes ut till biskoparna, som

31) Danell t Söderblom 20.11.1917, N:7:1, NSS, UUB.

32) Eklund t Söderblom 21.11.1917, N:7:1, NSS, UUB.

33) G. Billing t Söderblom 4.12.1917, N:7:1, NSS, UUB.

34) Ibm. Danells förslag är uppbyggt på motsatsen dödsmakterna - livsmakterna. Ordet dödsmakter återkommer ständigt. D. skildrar, hur de visat sig i krigets gestalt ute i världen och i vårt folk i form av njutningslystnad etc. Vi måste ställa oss under Guds dom, vilket också betyder att vi sätter vår lit till honom. Gör vi detta, kommer inte dödsmakterna att segra utan livsmakterna. Manuskriptet i N:7:1, NSS, UUB. Handstilen på detta handskrivna manuskript är inte Danells och har av författaren inte kunnat identifieras. Av den beskrivning på det danellska förslaget, som man får genom Söderbloms och G. Billings korrespondens, är det emellertid ingen tvekan om, att detta måste vara Danells förslag.

35) G. Billing t Söderblom 4.12.1917, N:7:1, NSS, UUB. Danell blev mycket sårad över att hans förslag inte accepterades. Se not 30.

36) Manuskriptet i N:7:1, NSS, UUB.

återsände det tillsammans med sina synpunkter.³⁷⁾

De flesta biskoparna godkände förslaget i förefintligt skick och hade endast smärre ändringsförslag. Personne deklarerade, att han var beredd att skriva under det, även om han gjorde det motvilligt, eftersom han var motståndare till idén som sådan.³⁸⁾

Biskop Bergqvist i Luleå hade tydligen ingenting emot utsändandet av ett herdabrev från biskopsmötet men var missnöjd med det söderblomska förslaget. I den form den nu hade ville han t o m "avråda från att publicera uttalandet". Han var besviken på den utformning skrivelsen kommit att få. Enligt honom borde den i stället utgöra en "uppfordran till bättring" samt till ett flitigare nyttjande av sakramenten och Guds ord. Det senare borde ligga nära till hands detta år, då dels reformationsminnet hade firats, dels en ny bibelöversättning var antagen. Dessutom borde skrivelsen vara en uppmaning till, att man skulle försöka övervinna split och partisöndring och lämna rum för barmhärtighetskänslan "för att alla uppbyggande krafter måtte mobiliseras för att samverka med kristenheten i hela världen till reparerande av de oerhörda skador kriget förorsakat ej blott i avseende på materiella utan även på andliga värden".³⁹⁾

Biskop Lövgren i Västerås hade ingenting emot att underteckna skrivelsen i det skick den hade men lämnade ändå en utförlig kommentar och pekade på sådant som enligt hans mening borde varit med i herdabrevet, om det hade gått att utvidga ytterligare. Det hade då varit önskvärt, skrev Lövgren, att man hade berört den särskilda kallelse som den svenska kyrkan just nu hade i kristenheten. Den svenska kyrkan var privilegierad. Det hade på senare tid ägt rum en kyrklig kraftsamling "med större intensitet än på länge". Lövgren hade tydligen bl a ungkyrkorörelsen i tankarna och påpekade, att "det är nu vi hava hört ropet: Sveriges folk Guds folk". Man kunde med fog tala om, att det "sjöd" inom vidsträckta kretsar av kyrklig verksamhetslust. Den teologiska forskningen blomstrade också.⁴⁰⁾

37) Att Söderblom författat detta förslag framgår bl a av Danell t Söderblom 8.12.1917, N:7:1, NSS, UUB och Söderblom t G. Billing 6.12.1917, GBS, LUB. Söderbloms förslag sändes alltså ut till biskoparna och återsändes sedan av dessa med deras rättelser och tillägg. Manuskripten i N:7:1, NSS, UUB.

38) Personne t Söderblom 7.12.1917, N:7:1, NSS, UUB.

39) Bergqvist t Söderblom 8.12.1917, N:7:1, NSS, UUB.

40) Lövgren t Söderblom 7.12.1917, N:7:1, NSS, UUB.

Samtidigt måste man konstatera, fortsatte Lövgren, att de kyrkor, som fanns runt omkring oss, på olika sätt var i ett trängt läge eller åtminstone inte i samma gynnsamma situation som den svenska. "Norges och Danmarks (kyrkor) äro föremål för katolicismens anlopp. Tyskland (s) måste efter det upprivande kriget framträda försvagad, icke minst genom brist på krafter särskilt unga. Finlands och Östersjöprovinsernas kyrkor börja nu lösgöras från förtrycket under den ortodoxa kyrkan." Den omständigheten att svenska kyrkan just nu var särskilt gynnad, i förening med de angränsande kyrkornas svårigheter, utgjorde, menade Lövgren, en uppmaning till den svenska kyrkan "att välja sin plats såsom Herrens tjänarinna i denna kyrkokrets". Men den svenska kyrkans uppgift sträckte sig ännu längre och därför borde ansvaret för missionen också ordentligt betonas.⁴¹⁾

Den särställning, som den svenska kyrkan kommit att inta genom kriget, gällde också hela den svenska nationen på det kulturella och politiska området, fortsatte biskopen i Västerås. Sverige hade därför en särskild uppgift i denna tid. "Endrättigt samarbete och lagbunden ordning i folkens inbördes förhållanden se där vad som varit och som borde förbliva en svensk uppgift för framtiden."⁴²⁾

Herdabrevets uppgift borde enligt Lövgren vara att peka på dessa stora uppgifter, som Sverige och den svenska kyrkan hade i framtiden, samtidigt som det skulle varna för, att destruktiva krafter inom nationen som t ex mammonsdyrkan tog överhanden. Biskopsmötets herdabrev borde peka på dessa båda möjligheter och utgöra en kraftig uppmaning att "välja det rätta".⁴³⁾

Efter att ha fått in samtliga biskopars synpunkter på förslaget utarbetade Söderblom den slutliga skrivelsen. Danell, som ända sedan han blivit biskop önskat ge biskopsmötet en stark ställning, hade önskat, att herdabrevet skulle dateras den 13 november, eftersom detta var datum för biskopsmötets sammanträde.⁴⁴⁾ Detta skulle givetvis markera, att det var biskoparna samlade till biskopsmöte, som utfärdat herdabrevet. Det kom emellertid att dateras den 1 december 1917 och utkom vid julhelgen med den rekommendationen, att det någon gång under helgdagarna skulle läsas upp i de enskilda församlingarna. Herdabrevet var

41) Ibm.

42) Ibm.

43) Ibm.

44) Danell t Söderblom 20.11.1917, N:7:1, NSS, UUB.

adresserat till "Församlingarna i Svenska kyrkan"⁴⁵⁾ och publicerades också i flera dagliga tidningar.⁴⁶⁾

Reaktionen från kyrkligt håll tycks ha varit positiv. Sålunda skrev Svensk Kyrkotidning, att det var en "glädjande och betydelsefull nyhet, att kyrkans biskopar framträda så gemensamt och rikta sina ord till hela vårt folk". Detta skulle säkert väcka tacksamhet och gensvar hos dem, som önskade "ett samlat, enhetligt, kyrkligt arbete".⁴⁷⁾

Biskopsmötets herdabrev inleddes med den apostoliska välgångsönskan, och därefter nämndes orsaken till att det kommit till stånd? "Tidens nöd uppfordrar oss, Svenska Kyrkans biskopar, att sända en innerlig hälsning till vår älskade kyrkas församlingar."⁴⁸⁾

I brevet ställdes först den enskilda människan i centrum. Med anledning av att detta är såväl reformationsminnet som den nya bibelöversättningen på ett särskilt sätt aktualiserat evangeliet och tron på detta, uppmanades envar att pröva sin ställning till det. "Är Kristi goda budskap verkligen för oss mera värt än allt annat?"⁴⁹⁾

Men det var inte bara angelägenheter, som gällde den enskilda människan, man önskade kommentera. "Världshändelsernas fasa är sådan, att inga ord räcka till att uttrycka den." Den mänskliga civilisationen hade råkat in på vägar, "som nu taga en ända med förskräckelse". Det stod nu mer klart än någonsin, att kristna grundsatser måste göras gällande, när det gällde relationerna mellan folken, och tränga ut maktlystnad, hat och kapprustningar.⁵⁰⁾

Här gav biskopsmötet uttryck för tankar, som går igen i många freds-upprop, som emanerade från kristna kyrkor och samfund vid denna tid. Men herdabrevet tog också sikte på de svårigheter, som mötte inom landets gränser under dessa år. Även i Sverige var situationen allt annat än hoppfull. På grund av den handelspolitiska konflikten med Storbritannien⁵¹⁾ försämrades försörjningsläget under 1916. Under

45) Till Församlingarna i Svenska Kyrkan 1 dec 1917. Ett tryckt exemplar finns i N:7:1. NSS. UUB.

46) Se text i Stockholms Dagblad 22 dec 1917.

47) SKT nr 1 1918.

48) Till församlingarna i Svenska Kyrkan 1 dec 1917.

49) Ibem.

50) Ibem.

51) Se härom Gihl 1951 s 211ff.

hösten uppstod direkt brist på vissa födoämnen, och ransonering måste tillgripas.⁵²⁾ Tysklands beslut att återuppta det oinskränkta ubåtskriget och de engelska motåtgärderna med anledning av detta försämrade ytterligare försörjningsläget. I februari 1917 skars de knappa ransonererna ned ytterligare.⁵³⁾ Till följd härav inträffade under våren oroligheter i landet med bl a våldsamma angrepp mot livsmedelsbutiker och raider av stadsbefolkningen ute på landsbygden för att komma över potatis, som man antog, att bönderna lagrade i smyg. Dessa upplöpp fick ibland politisk karaktär under intryck av den ryska revolutionen, som brutit ut under våren.⁵⁴⁾ Det säger sig självt, att sådana tider var gynnsamma för krigsprofitörer och gulascher. En omfattande smyghandel förekom. En forskare har karaktäriserat läget så: "Lagöverträdelser blevo så vanliga att de betraktades som en fullt normal företeelse och följden blev så småningom en moralisk upplösning inom samhället och ett förakt för lagen och statsauktoriteten, vartill intet motstycke vare sig förr eller senare funnits i Sverige."⁵⁵⁾

Också detta hörde till "tidsläget" och togs upp i biskoparnas brev. Man konstaterar, att också hos oss blir krigets verkningar allt svårare. I många hem lider man av hunger och köld. Denna svåra situation borde vara en uppmaning till oss alla att hjälpas åt att bära varandras bördor. Men tyvärr finns det de, som i stället "använda nödläget för att roffa åt sig orättfärdighetens mammon".⁵⁶⁾

I den nöd, som drabbat både vårt folk och hela mänskligheten, fortsatte herdabrevet, skulle man dock komma ihåg, att Guds löfte stod fast, även om allt annat vacklade. "Till Herren får vi taga vår tillflykt."⁵⁷⁾

Så långt var det utsända herdabrevet i stort sett autentiskt med Söderbloms förslag, i vilket han byggde till stor del på Billings för-

52) Ibm s 226.

53) Ibm s 251.

54) Ibm s 279.

55) Ibm s 225f.

56) Till Församlingarna i Svenska Kyrkan 1 dec 1917.

57) Ibm.

slag och till någon del på Danells.⁵⁸⁾

I det utsända herdabrevet finns emellertid också en avdelning, som behandlar svenska kyrkan och hennes uppgifter vid denna tid. Den svenska kyrkan, står det i herdabrevet, hade "i skilda tider i sin historia blivit rikt benådad". Det kunde gälla hängivet arbete för praktiska syften eller för "den bibliska sanningens utforskande". Detta var något som förpliktigade. Den svenska kyrkans speciella uppgift kunde sammanfattas i fyra punkter. 1. Uppgiften inom det egna landet. 2. En uppgift "i kretsen av de evangeliska systemsamfundet" i Norden. 3. Denna vidgades till att gälla hela kristenheten. 4. Slutligen utsträcktes den till missionsfältet.⁵⁹⁾

Förtjänsten av att detta senare parti kom med i herdabrevet tillfaller utan vidare Lövgren. Söderblom hade inte med det i sitt förslag, och herdabrevets uttryck för de uppgifter, som åvilade svenska kyrkan med tanke på de "gåvor" som hon fått, överensstämmer helt med Lövgrens förslag. Det är emellertid uppenbart, att Lövgrens synpunkter här låg helt i linje med Söderbloms. Lövgren hade inte yrkat på, att de skulle beaktas i herdabrevet utan endast velat fästa uppmärksamheten på dem, men de togs alltså av Söderblom utan vidare med i biskoparnas brev. Men denne hade också utvidgat Lövgrens tanke på svenska kyrkans ansvar för de evangeliska kyrkorna i norra Europa till att gälla hela kristenheten.

Biskopsmötets herdabrev avslutades med orden "O Sverige, Sverige, Sverige hör Herrens ord" och var undertecknat av samtliga tolv biskopar.⁶⁰⁾

Med herdabrevet 1917 kan man säga, att biskopsmötet för första gången framträder med anspråk på att tala å svenska kyrkans vägnar. Söderblom, som var initiativtagaren, hade ursprungligen tänkt sig, att biskopsmötet vid detta tillfälle skulle vända sig till andra lutherska kyrkor med en hälsning för att markera enheten mellan dessa kyrkor. Av skäl,

58) Av ett brev från Söderblom till G. Billing får man intrycket, att det förslag som Söderblom sände ut till biskoparna var Billings förslag, till vilket Söderblom endast fogat "en enligt min och flertalet biskopars mening oundgänglig passus om freden", dessutom hade Söderblom "infogat några intryck från Danell". Söderblom till G. Billing 6.12.1917, GBS, LUB. "Intrycken" från Danell tycks huvudsakligen bestå i att en mening bygger på Danells motsatspar dödens makter och livets. Vad beträffar Billings förslag har inte bara till detta fogats passusen om freden, utan Söderblom har också gjort flera omformuleringar och justeringar av Billings förslag.

59) Till Församlingarna i Svenska Kyrkan 1 dec 1917.

60) Ibem.

som ovan redovisats, kom detta inte till utförande. Biskopsmötet ut-sände emellertid ett herdabrev "Till Församlingarna i Svenska Kyrkan". I en svår tid behövdes någon, som kunde tala till hela svenska kyrkan. Ville man dessutom hävda, att denna hade ett ansvar för andra kyrkor, kunde den inte, som Leufvén 1915 hade karaktäriserat den, bestå av 12 stiftskyrkor,⁶¹⁾ utan måste då framstå som en enhet med ett organ, som kunde föra dess talan.

Herdabrevet 1919

När biskopsmötet i sin stadga 1919 fastställde, att det skulle kunna vända sig till "prästerskapet och församlingarna" med uttalanden, hade detta alltså redan en gång förekommit. När man vidare fastslog, att biskopsmötet också skulle kunna hänvända sig till "samfund, episkopat eller motsvarande kyrkliga myndigheter och sällskap eller andra organisationer utom landet",⁶²⁾ hade också detta varit aktuellt i samband med biskopsmötet 1917. Men från och med 1919 hade alltså biskopsmötet direkt bestämt sig för att kunna begagna sig av möjligheten att göra offentliga uttalanden, riktade t ex till den svenska kyrkan eller andra kyrkor.

Redan 1919 kom också ett nytt herdabrev, som vände sig till "Sveriges kyrkoförsamlingar". Det upptog en enda fråga, nämligen den som var den främsta orsaken till, att detta biskopsmöte sammankallats, förhållandet kyrka-stat. Detta hade blivit aktuellt genom den politiska utvecklingen, vilken gjorde, att man på kyrkligt håll befarade en skilsmässa.⁶³⁾

Uppdraget att författa detta herdabrev gavs åt Gottfrid Billing.⁶⁴⁾ Innehållet i det är behandlat i kapitel 11 och kan därför här förbigås. Herdabrevet daterades i mars månad, biskopsmötet hölls den 14-15 mars. Biskoparnas budskap publicerades emellertid inte i pressen förrän i september.⁶⁵⁾

61) Se ovan s 107.

62) Se härom kap 12.

63) Se härom kap 10 och 11.

64) BM 1919 prot S 14.

65) Tryckt i bl a SKT nr 32-33 1919. Redan i april klagade Gottfrid Billing i ett brev till sonen Einar över att han inte hört något från Söderblom om det "herdabrev till församlingarna om stat- och frikyrka", som Billing åtagit sig att skriva och som han sänt till Söderblom strax efter hemkomsten från biskopsmötet. Gottfrid Billing var påtagligt irriterad. "Kanske har han (Söderblom) kasserat det; men därom hade han bort underrätta". G. Billing t E. Billing 20.4. 1919, EBS, LUB. Detta herdabrev liksom det följande tycks endast ha offentliggjorts genom publicering i pressen.

Det har sitt intresse att konstatera, att det var Gottfrid Billing, som var författaren till herdabrevet. Han hade 1907 motsatt sig Dannels och Eklunds förslag, att biskopsmötet skulle göra offentliga uttalanden "till prästerskapet och församlingarna". Biskopsmötet var att betrakta som en enskild sammanslutning åtminstone tills vidare.⁶⁶⁾ Det har tidigare i denna framställning gjorts troligt, att det var det ömtåliga läget i kyrka-stat frågan som gjorde Billing obenägen för utspel som kunde vålla störningar i dessa relationer.⁶⁷⁾ När man på biskopsmötet 1917 beslöt att sända ett herdabrev till svenska kyrkans församlingar med anledning av "tidsläget", motsatte sig Billing först detta men kom själv att medverka vid utformningen av herdabrevet. Han hade sedan, så vitt vi vet, ingenting att invända emot, att det i biskopsmötets stadga 1919 fastslogs, att det skulle kunna göra offentliga uttalanden till kyrkliga och andra institutioner såväl inom som utom landet.

När Billing 1919 så fick i uppdrag att utforma det herdabrev, som då skulle utsändas, försökte han inte på något sätt dra sig undan, utan det tycks tvärtom ha varit han, som tagit det första initiativet i frågan genom att på biskopsmötet påpeka "önskvärdheten av att begagna sig erbjudande tillfällen till att för församlingens medvetande klarlägga sambandet mellan stat och kyrka i Sverige och förmånen härav för fyllandet av kyrkans uppgift".⁶⁸⁾

Herdabrevet 1920

Nästa herdabrev kom redan följande år i samband med 1920 års biskopsmöte. Också denna gång var Gottfrid Billing författaren.

Beslutet om att utsända ett nytt herdabrev var biskopsmötets första ärende. Man beslöt att genom pressen sända en hälsning "till vårt svenska folk".⁶⁹⁾ Några dagar efter biskopsmötet publicerades biskoparnas budskap i bl a Svensk Kyrkotidning.⁷⁰⁾

Omkring 1920 kulminerade den kyrkopolitiska krisen med sådana händelser som den uttalat kyrkofientlige Olof Olssons tillträde som eckle-

66) Se ovan s 69.

67) Se ovan s 74f.

68) BM 1919 prot §14.

69) BM 1920 prot §3.

70) SKT nr 12 1920.

siastikminister, striden om böndagsplakatet och Arthur Engbergs motion om slopandet av kyrkomötets vetorätt. Året dessförinnan hade den rydéniska undervisningsplanen utfärdats. Från kyrkans sida var man heller inte överksam. Det allmänna kyrkliga mötet i Stockholm detta år ägnades huvudsakligen åt kyrka-stat frågan, och biskopsmötet inrättade en delegation, som skulle fungera mellan biskopsmötena.⁷¹⁾

Biskopsmötets hälsning "till vårt svenska folk" detta år är att se i detta sammanhang. Det är, som en forskare har påpekat, inte enbart den innevarande passionstiden, som inspirerat till anslaget i detta herdabrev.⁷²⁾ "Alltsammans är dödsmärkt." Aldrig har som nu "orons vågor" gått fram över jorden, någonting som också märks i vårt land. Detta berör också kyrkan. "Också där märkas förslag om och yrkande på omvälvningar."⁷³⁾ Kanske var det främst det engbergiska förslaget om slopandet av kyrkomötets veto, som biskoparna här hade i tankarna. Det bedömdes av Billing som det mest betydelsefulla "i antikyrklig riktning inom riksdagen under senare tider".⁷⁴⁾ Visserligen låg det nära till hands, fortsatte herdabrevet, att man överdrev betydelsen av de händelser, som nu inträffade, men man skulle ändå inte "underskatta betydelsen av deras innebörd".⁷⁵⁾

I denna allvarsamma tid ville emellertid biskoparna fästa uppmärksamheten på, att "Jesus Kristus lever", och det som var av honom kunde inte dö. Detta skänkte hopp och frimodighet åt den enskilda människan. Men det gällde "ock om kyrkan, Kristi församling", att den kunde hämta frimodighet av detta. Hur de yttre omständigheterna för kyrkan än ändrades, så skulle det som var "av Jesus Kristus" inte dö.⁷⁶⁾

Det var "Herren själv" som var den svenska kyrkans uppdragsgivare. "Hans är saken - icke kan då vara tvivel om att den skall hava framgång."⁷⁷⁾

71) Se ovan s 111ff och kap 12.

72) Eckerdal 1970 s 187.

73) Biskopsmötets hälsning till vårt svenska folk 18 mars 1920.

74) Se ovan kap 12.

75) Biskopsmötets hälsning till vårt svenska folk 18 mars 1920.

76) Ibm.

77) Ibm.

SAMMANFATTNING.

Under rubriken Biskopsmötet växer fram här i denna avhandling skildrats, hur biskopsmöten från 1902 börjar hållas i Sverige. Vid tiden för första världskrigets utbrott hade institutionen i viss utsträckning kommit att fungera som något av svenska kyrkans centralstyrelse. Biskopsmötena hölls emellertid sporadiskt och biskoparna själva betraktade dem som enskilda sammankomster. De förslag från såväl enskilda biskopar som personer utanför episkopatet, att biskopsmötet skulle få en mera officiös karaktär och infogas i den kyrkliga organisationen, avvisades. Framför allt motsatte sig den mest inflytelserike medlemmen av episkopatet, Gottfrid Billing, sådana förslag.

Under åren kring första världskrigets slut skulle emellertid biskopsmötet få en helt annan och mera officiös karaktär än det haft tidigare. Dessa år har betecknats som "förändringens år" och "en ny tid för svenska kyrkan". I Ryssland och Tyskland bröt revolutioner ut, vilka medförde också djupgående kyrkopolitiska förändringar med bl a skilsmässa mellan kyrka och stat. Sverige nåddes inte av någon revolution men många fruktade en sådan även här med tanke på den starka politiska radikaliserings, som ägde rum. Flera riksdagsmotioner lades fram, som syftade till att helt förändra inte endast kyrkans förhållande till staten utan över huvud hennes ställning i det offentliga livet.

Samtidigt fanns nu inom kyrkan en ökad medvetenhet om hennes särart som trossamfund. Man önskade visserligen på kyrkligt håll som regel bevara sambandet med staten men krävde samtidigt, att kyrkan innanför detta samband skulle åtnjuta stor frihet.

Sådan var den kyrkopolitiska situationen under de år, då biskopsmötet konsolideras. Det kommer också att under dessa år i stor utsträckning syssla med frågor, som på olika sätt berörde kyrkans förhållande till staten.

Tidigare hade biskopsmötena hållits sporadiskt med upp till tre års mellanrum. Efter 1917 kommer de att hållas vart eller vartannat år (1917-1920 hölls biskopsmöte varje år). Biskoparna utarbetade också en stadga för biskopsmötets verksamhet samt tillsatte en delegation bestående av ärkebiskopen och ytterligare två biskopar, som skulle fungera under tiden mellan biskopsmötena.

Biskopsmötet kom under dessa år allt mer att framstå som svenska kyrkans centrala representation. Biskoparna ville också uppfatta det så, vilket bl a framgår av den irritation, man ibland kände inom episkopatet, över att Diakonistytelsen och A.S.P. stundom kunde framträda med samma anspråk.

Bristen på en kyrkostyrelse för svenska kyrkan blev naturligtvis särskilt påtaglig under de kyrkopolitiskt kärva åren kring första världskrigets slut. Frågan diskuterades bl a på kyrkomötet 1920, och man beslöt att utvidga biskopsmötets delegation med lekmän och en representant för församlingsprästerna och på det sättet skapa ett centralt organ för kyrkan. Kungl. Maj:t vidtog emellertid inga åtgärder med anledning av kyrkomötets skrivelse i denna fråga.

Behovet av en central kyrkostyrelse under kyrkopolitiskt oroliga år var alltså en orsak till biskopsmötets konsolidering vid denna tid. För många framstod dessutom biskopsämbetet som en symbol för kyrkans självständighet gentemot staten.

Biskopsämbetet tillmättes stor betydelse också i ett annat sammanhang, nämligen inom ekumeniken. Främst ärkebiskop Söderblom och biskop Dannel betonade, att biskopsämbetet symboliserade kyrkans övernationella sammanhang och uppgift. Det blev därför naturligt, att biskopsmötet inte endast skulle vara svenska kyrkans talesman gentemot staten utan också gentemot andra kyrkor. Tiden efter första världskriget blev något av en genombrottstid, när det gällde svenska kyrkans kontakter med andra kyrkor. Också av den anledningen kan man tala om "en ny tid för svenska kyrkan". I det ökade ekumeniska utbytet gjorde sig behovet av ett organ som kunde representera hela kyrkan gällande. Biskopsmötet kom att i dessa sammanhang i hög grad fungera som ett sådant. Som mest betydelsefullt härvidlag får man beteckna, att det var biskopsmötet, som träffade överenskommelse med den anglikanska kyrkan om interkommunion mellan de båda kyrkorna.

De nordiska biskopsmötena, som börjar vid denna tid, var främst tänkta att representera Nordens kyrkor vid den stora ekumeniska insats, som i synnerhet Nathan Söderblom menade, att dessa var kallade att utföra.

Behovet av ett organ, som kunde föra svenska kyrkans talan såväl gentemot staten som gentemot andra kyrkor, gjorde, att biskopsmötet under åren kring första världskrigets slut fick en mera officiös karaktär än tidigare. Detta kom tydligast till uttryck i, att det nu började göra offentliga uttalanden. Under tiden före första världskrigets utbrott avvisade biskopsmötet de förslag, som väcktes i detta syfte. Det var oförenligt med biskopsmötets enskilda karaktär, att det gjorde offentliga uttalanden. Under åren 1917, 1919 och 1920 riktar emellertid biskopsmötet herdabrev till svenska kyrkans församlingar. Innehållet i dessa herdabrev rörde främst det oroliga kyrkopolitiska läget. Delvis berördes också svenska kyrkans uppgifter i internationella och ekumeniska sammanhang.

Biskopsmötet önskade nu ha en annan och mera officiös karaktär än tidigare under intryck av att tiden för svenska kyrkan blivit helt anorlunda. Belysande är Gottfrid Billings inställning. Han var den bland biskoparna, som före 1914 ivrigast hävdade, att biskopsmötet var en enskild sammanslutning avsedd endast för inbördes överläggningar mellan biskoparna. Under efterkrigsåren blir han tvärtom angelägen att betona biskopsmötets officiella karaktär. Det var också han, som föreslog utfärdandet av biskopsmötets herdabrev 1919, till vilket han också liksom till det som utfärdades följande år stod som författare.

ZUSAMMENFASSUNG

Ein Kennzeichen der Zeit um die letzte Jahrhundertwende, in der sich in Schweden und übrigens auch in mehreren anderen Ländern eine Bischofskonferenz entwickelt, ist u.a. eine lebhafte Debatte über die Kirchenleitung. Eine immer stärker säkularisierte Staatsmacht und eine wachsende kirchliche Aktivität aktualisieren die Notwendigkeit einer zentralen Kirchenleitung. Der Vorschlag, Kirche und Staat voneinander zu trennen, verleiht der Frage besondere Dringlichkeit.

Unter den verschiedenen Vorschlägen, wie die Kirchenleitung in der Schwedischen Kirche zu organisieren wäre, befanden sich auch solche, die der Bischofskonferenz (biskopskonferensen eller biskopsmötet) einen bestimmten Platz in der Kirchenleitung einräumen wollten. Ein Teil dieser Vorschläge zielte darauf ab, die Bischofskonferenz zu der zentralen Kirchenleitung zu machen, welche, wie man meinte, die herrschende Lage erforderte.

Während der neunziger Jahre des 19. Jahrhunderts wurde von mehreren Seiten, von Bischöfen wie auch anderen Persönlichkeiten, der Wunsch vorgebracht, die Bischöfe des Landes möchten irgendeine Art Bischofskollegium oder Bischofskonferenz bilden. Ein Fürsprecher dieses Gedankens war Bischof Gottfrid Billing.

Im Jahre 1898 liess die Regierung - auf wessen Initiative hin, ist nicht bekannt - die Bischöfe zu einer Bischofskonferenz zusammenrufen; sie sollten versuchen, einen Ausweg aus der schweren kirchenpolitischen Krise zu finden, welche der Streit um die Laientaufe hervorgerufen hatte. Die positiven Erfahrungen von dieser Bischofskonferenz verstärkten den Wunsch, auch in Zukunft Bischofskonferenzen abzuhalten.

Die erste vom Erzbischof einberufene Bischofskonferenz fand 1902 statt. Die direkte Initiative ging diesmal von dem Bischof von Visby, von Schéele, aus. In der Zeit bis zum Ausbruch des ersten Weltkriegs wurden dann in folgenden Jahren Bischofskonferenzen abgehalten: 1905 (aus Anlass der neuen Gymnasialordnung), 1907, 1909, 1910 (die beiden letzteren waren kurze Sitzungen während der Kirchensynode) und 1912.

Das Fehlen einer zentralen Kirchenleitung für die Schwedische Kirche bewirkte, dass die Bischofssynode in mannigfacher Hinsicht die Funktionen einer solchen zu erfüllen hatte. So benutzten sowohl die Regierung wie die staatlichen Behörden die Bischofskonferenz als inoffizielle begutachtende Instanz, wenn sie den Standpunkt der Schwedischen Kirche in

verschiedenen Fragen erfahren wollten. Die Bischofskonferenz ihrerseits machte Eingaben bei der Regierung und brachte kirchliche Wünsche vor.

Die Bischöfe legten grosses Gewicht darauf, dass die Bischofskonferenzen als vorbereitendes Organ für die Kirchensynode wirken sollten und traten daher in der Regel einige Zeit vor einer anberaumten Kirchensynode zusammen. Ein grosser Teil der Fragen, die dann behandelt wurden, waren solche, von denen man erwarten konnte, dass sie auf der Kirchensynode zur Sprache kommen würden. In einigen Fällen führten die Überlegungen der Bischöfe dazu, dass man eine Eingabe bei der Kirchensynode zu machen beschloss. Man wählte dann auch die Bischöfe aus (zuweilen auch ausserhalb des Episkopats stehende Persönlichkeiten), welche den Antrag unterschreiben sollten.

Dass man um 1914 begonnen hatte, die Bischofskonferenz gewissermassen als zentrales Organ der schwedischen Kirche zu betrachten, geht auch daraus hervor, dass kirchliche Organe ihr Anträge einreichten und wünschten, die Bischofskonferenz solle in verschiedenen Fragen aktiv eingreifen.

In der Praxis war also die Bischofskonferenz zu einer Art zentraler Vertretung der Schwedischen Kirche geworden. Es wurden auch mehrfach Vorschläge laut, die darauf abzielten, dass sie einen offiziöseren Charakter erhalten und in die kirchliche Organisation eingeordnet werden sollte. Die Bischöfe Danell und Eklund schlugen dies auf der Bischofskonferenz 1907 vor. Zuvor hatte in demselben Jahr der Professor für praktische Theologie in Lund Olof Holmström ähnliche Gedanken zum Ausdruck gebracht. Danell erklärte 1914 in einem Zeitschriftenartikel wieder, dass die Bischofskonferenz eine gesetzlich festgelegte Stellung erhalten müsse, und dass zu ihren wichtigen Aufgaben auch die gehöre, die Schwedische Kirche anderen Kirchen gegenüber zu vertreten. Der Gedanke, dass dies eine wichtige Aufgabe für die Bischofskonferenz sei, war auch in Verbindung mit den schwedisch-englischen Kirchenverhandlungen 1909 von einer ausserhalb des Episkopats stehenden Persönlichkeit, Nathan Söderblom, geäussert worden. Die Bischofskonferenz hatte es indes abgelehnt, derartige Aufgaben zu übernehmen.

Die Mehrheit der Mitglieder der Bischofssynode lehnte die verschiedenen Vorschläge, der Bischofssynode eine offiziösere Stellung zu geben, ab, und erklärte vielmehr, sie müsse ein privater Verband für private Überlegungen der Bischöfe untereinander sein. Als Fürsprecher dieser Linie trat vor anderen das einflussreichste Mitglied des Episkopats, Gottfrid Billing hervor.

Das Bestreben der Bischöfe, den privaten Charakter der Bischofskonferenz zu wahren, sollte sich in den Jahren gegen Ende des ersten Weltkrieges ins Gegenteil verwandeln. Nun wollte man auf allerlei Art versuchen, der Bischofskonferenz einen offiziöseren Charakter zu verleihen. Die weitere Entwicklung verlief auch in dieser Richtung.

Man hat die Jahre um das Ende des ersten Weltkrieges als „Jahre der Veränderung“ und „eine neue Zeit für die Schwedische Kirche“ bezeichnet. In Russland und Deutschland brachen Revolutionen aus, die auch tiefgreifende kirchenpolitische Veränderungen im Gefolge hatten, u.a. eine Trennung von Kirche und Staat. Schweden erlebte keine Revolution, aber die Furcht vor einer solchen bestand auch hier in Anbetracht der starken politischen Radikalisierung, die sich bemerkbar machte. Dem Reichstag wurden mehrere Anträge vorgelegt, die darauf abzielten, nicht nur die Beziehungen der Kirche zum Staat, sondern überhaupt ihre Stellung im öffentlichen Leben völlig zu verändern.

Gleichzeitig machte sich nun innerhalb der Kirche ein wachsendes Bewusstsein ihrer Eigenart als Glaubensgemeinschaft geltend. Man wünschte zwar kirchlicherseits in der Regel die Verbindung mit dem Staat aufrechtzuhalten, forderte aber zugleich innerhalb dieses Verbandes grosse Freiheit für die Kirche.

Dies war die kirchenpolitische Situation in den Jahren, in denen sich die Bischofskonferenz konsolidierte. Sie sollte auch in dieser Periode in weitem Umfang Fragen behandeln, die auf verschiedene Art das Verhältnis der Kirche zum Staat betrafen.

Früher waren die Bischofskonferenzen sporadisch in Abständen bis zu drei Jahren abgehalten worden. Nach 1917 traten sie jährlich oder jedes zweite Jahr zusammen (1917-1920 jährlich). Die Bischöfe arbeiteten auch eine Satzung für die Tätigkeit der Synode aus und setzten eine Delegation ein, die aus dem Erzbischof und zwei weiteren Bischöfen bestand; sie sollte während der Zeit zwischen den Konferenzen arbeiten.

Die Bischofskonferenz wurde in diesen Jahren immer mehr als zentrale Vertretung der Schwedischen Kirche aufgefasst. Dies war auch ganz im Sinne der Bischöfe, was u.a. aus der Verärgerung innerhalb des Episkopats darüber hervorging, dass Diakonistyrelsen und Allmänna Svenska Prästföreningarna (Allgemeiner schwedischer Pfarrerverband) zuweilen denselben Anspruch erhoben.

Das Fehlen einer Kirchenleitung in der Schwedischen Kirche machte sich natürlich besonders bemerkbar während der kirchenpolitisch angespannten

Jahre um das Ende des ersten Weltkrieges. Die Frage wurde u.a. auf der Kirchensynode 1920 erörtert, und man beschloss, die Delegation der Bischofskonferenz mit Laien sowie einem Vertreter der Gemeindepfarrer zu verstärken, um auf diese Weise ein zentrales Organ für die Kirche zu schaffen. Die Regierung ergriff jedoch keine Massnahmen anlässlich des Schreibens der Kirchensynode in dieser Frage.

Die wachsende Notwendigkeit, in kirchenpolitisch unruhigen Jahren eine zentrale Kirchenleitung zu besitzen, war also eine Ursache für die Konsolidierung der Bischofskonferenz um diese Zeit. Vielen erschien zudem das Bischofsamt als ein Symbol für die Selbständigkeit der Kirche dem Staat gegenüber.

Dem Bischofsamt wurde auch in einem anderen Zusammenhang grosse Bedeutung beigemessen, und zwar in der ökumenischen Arbeit. Vor allem Erzbischof Söderblom und Bischof Danell betonten, dass das Bischofsamt die übernationale Zusammengehörigkeit und Aufgabe der Kirche symbolisiere. Es ergab sich daher ganz natürlich, dass die Bischofskonferenz nicht nur der Sprecher der Schwedischen Kirche dem Staat gegenüber sein sollte, sondern auch anderen Kirchen gegenüber. Die Zeit nach dem ersten Weltkrieg wurde eine Art Durchbruchzeit, was die Kontakte der Schwedischen Kirche zu anderen Kirchen betraf. Auch aus diesem Grunde kann man von „einer neuen Zeit für die Schwedische Kirche“ sprechen. In dem wachsenden ökumenischen Austausch machte sich der Bedarf eines Organs bemerkbar, das die ganze Kirche repräsentieren konnte. Diese Stelle sollte in diesem Zusammenhang in hohem Grade die Bischofskonferenz einnehmen. Als vor allem bedeutsam in dieser Beziehung ist zu bezeichnen, dass es die Bischofskonferenz war, welche das Übereinkommen mit der anglikanischen Kirche über Interkommunion zwischen den beiden Kirchen traf.

Die nordischen Bischofskonferenzen, die um diese Zeit beginnen, sollten zunächst die Kirchen Skandinaviens bei der Durchführung der grossen ökumenischen Arbeit repräsentieren, zu der sie, vor allem nach Nathan Söderbloms Meinung, berufen waren.

Die Notwendigkeit ein Organ zu schaffen, das sowohl dem Staat wie anderen Kirchen gegenüber als Sprecher der Schwedischen Kirche auftreten könnte, bewirkte, dass die Bischofskonferenz in den Jahren um das Ende des ersten Weltkrieges einen offiziöseren Charakter erhielt als zuvor. Das fand seinen deutlichsten Ausdruck darin, dass die Bischofskonferenz jetzt begann, sich öffentlich zu äussern. In der Zeit vor dem ersten Weltkrieg hatte sie Vorschläge in dieser Richtung abgelehnt, weil sie es

für unvereinbar mit ihrem privaten Charakter hielt, öffentliche Äusserungen zu tun. In den Jahren 1917, 1919 und 1920 richtete sie indessen Hirtenbriefe an die Gemeinden der Schwedischen Kirche. Der Inhalt der Hirtenbriefe betraf in erster Linie die unruhige kirchenpolitische Lage. Zum Teil wurden auch die Aufgaben der Schwedischen Kirche in internationalen und ökumenischen Zusammenhängen behandelt.

Die Bischofskonferenz wünschte nun angesichts der Tatsache, dass die Situation der Schwedischen Kirche sich gänzlich verändert hatte, einen anderen und zwar offiziöseren Charakter zu erhalten als zuvor. Aufschlussreich ist die Einstellung von Gottfrid Billing. Er war unter den Bischöfen derjenige, der vor 1914 am eifrigsten erklärt hatte, die Bischofskonferenz sei ein privater Zusammenschluss und nur für gemeinsame Überlegungen der Bischöfe bestimmt. In den Nachkriegsjahren dagegen betonte er vielmehr nachdrücklich den offiziellen Charakter der Bischofskonferenz. Er war es auch, der auf der Bischofskonferenz 1919 den Erlass eines Hirtenbriefes vorschlug und denselben ebenso wie den des folgenden Jahres verfasste.

